

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Bendrosios psichologijos katedra

LORETA KUBECKIENĖ

Pedagginės psichologijos studijų programa

Magistro darbas

**PAAUGLIŲ PSICHOLOGINIO PRISITAIKYMO IR SOCIALINĖS
PARAMOS SĄSAJOS**

Darbo vadovas: doc. dr. Rasa Bieliauskaitė

Vilnius 2008

TURINYS

SANTRAUKA.....	3
SUMMARY.....	4
PRATARMĖ.....	5
ĮVADAS.....	7
1.1. Psichologinis prisitaikymas ir socialinė parama ankstyvojoje paauglystėje.....	7
1.1.1. Ankstyvosios paauglystės amžiaus tarpsnio apibrėžtys.....	7
1.2. Psichologinio prisitaikymo, atsparumo ir apsauginių veiksnių samprata.....	9
1.2.1. Sėkmingo jaunesniųjų paauglių prisitaikymo nepalankiomis sąlygomis veiksniai.....	12
1.3. Psichologinio prisitaikymo (adaptacijos) teorijos.....	16
1.4. Psichologinio prisitaikymo ir šeimos bei mokyklos sąsajos.....	17
1.4.1. Psichologinis prisitaikymas ir šeima.....	17
1.4.2. Psichologinis prisitaikymas ir mokykla.....	19
1.5. Psichologinis prisitaikymas ir socialinė parama.....	22
1.6. Tyrimo problema, tikslas, uždaviniai, hipotezės.....	24
TYRIMO METODIKA.....	25
2.1. Tiriamieji.....	25
2.2. Tyrimo metodikos.....	26
2.3. Tyrimo eiga.....	29
2.4. Duomenų apdorojimas.....	30
TYRIMO REZULTATAI.....	31
3.1. Psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių subjektyvus savęs vertinimas.....	31
3.2. Jaunesniųjų paauglių elgesio ir emocinės problemos.....	34
3.3. Jaunesniųjų paauglių socialinio tinklo reitingai.....	43
3.3.1. Jaunesniųjų paauglių socialinio tinklo reitingai pagal gaunamos paramos šaltinį.....	44
3.3.2. Jaunesniųjų paauglių socialinio tinklo reitingai pagal gaunamos socialinės paramos pobūdį.....	48
3.3.3. Psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių gaunamos socialinės paramos palyginimas pagal gaunamos paramos šaltinį ir pobūdį.....	54
3.4. Jaunesniųjų paauglių elgesio bei emocinių problemų ir socialinio tinklo reitingų ryšys..	56
3.5. Fenomenologinė analizė.....	57
3.5.1. Nuosekli vieno tyrimo dalyvio originalaus teksto analizė.....	57
3.5.2. Originalūs tekstai ir specifiniai situaciniai fenomenų apibrėžimai.....	62
3.5.3. Bendros ir unikalios temos.....	78
3.5.4. Bendras situacinis tiriamųjų, gyvenančių prastomis sąlygomis, atsparumo veiksnių apibrėžimas.....	79
REZULTATŲ APTARIMAS	82
IŠVADOS.....	88
REKOMENDACIJOS.....	89
LITERATŪRA.....	90
PRIEDAI.....	97

Paauglių psichologinio prisitaikymo ir socialinės paramos sąsajos

SANTRAUKA

Psichologinio atsparumo tema jau keletą dešimtmečių domina tyrėjus, tačiau vis dar stinga aiškios teorinės psichologinio atsparumo sampratos, nevienodai apibrėžiamas atsparumo procesas. Tyrimuose dažnai nagrinėjami bendrieji paauglystės prisitaikymo ypatumai, nepakanka prisitaikymo tyrimų, apimančių ankstyvosios paauglystės laikotarpį, ir nagrinėjančių socialinės paramos įtaką aukšto prisitaikymo lygio paaugliams, gyvenantiems prastomis psichosocialinėmis sąlygomis.

Šiame darbe analizuojamas psichologinis prisitaikymas ir jo sąsajos su socialine parama ankstyvosios paauglystės laikotarpiu.

Tiriamieji – 98 Biržų apskrities mokyklų 12–15 metų paaugliai. Apklausa atlikta 2007–2008 metais.

Įvertinimo būdai: Achenbacho jaunuolių elgesio problemų klausimynas YSR (YSR 11/18, *Youth Self Report*, Achenbach, 1991); *TFR 5/18 (Teacher Report Form)* darbo autorės sukurta anketa (Kubeckienė, 2007); socialinio tinklo matrica (Antinienė, Baršauskienė, Merkys, 2004); kokybinis (fenomenologinis) tyrimas. Atlikta matematinė–statistinė duomenų analizė, naudojant kompiuterio programą „SPSS for Windows“ (12.0 versija). Nustatant skirtumus tarp grupių, demografiniams duomenims aprašyti ir respondentų atsakymams analizuoti panaudotos dažnių lentelės, porinių dažnių lentelių metodas, χ^2 (chi kvadrat) kriterijus, Spearman'o koreliacijų metodas ir Studento t kriterijus nepriklausomoms imtims palyginti. Taikant fenomenologinę analizę, tirti paauglių apsauginiai psichologinio prisitaikymo veiksniai.

Tyrimo metu nustatyta, kad paaugliai, kurių socialinis tinklas didesnis, turi mažiau elgesio ir emocinių problemų nei paaugliai, kurių socialinis tinklas mažesnis. Kaime gyvenantys paaugliai labiau pasižymi išreikštomis elgesio ir emocinėmis problemomis nei mieste gyvenantys paaugliai, kurie turi didesnę socialinę tinklą, palyginti su kaime gyvenančiais paaugliais. Pilnose šeimose gyvenantys paaugliai turi didesnę socialinę tinklą, palyginti su nepilnose šeimose gyvenančiais paaugliais. Paaugliai, kurių tėvai mažai vartoja arba nevirtuoja alkoholinių gėrimų, turi didesnę socialinę tinklą, palyginti su tais, kurių tėvai vidutiniškai arba dažnai vartoja alkoholinius gėrimus; taip pat didesnis socialinis tinklas būdingas paaugliams, kurių tėvai turi pakankamai pinigų, palyginti su tais, kurių tėvams nuolat stinga pinigų.

Atliekant fenomenologinę analizę, atskleista, kad tarpasmeniniai santykiai yra pagrindinis socialinės paramos veiksnys – būtent šie santykiai padeda įveikti gyvenimo sunkumus ir tampa atrama paaugliui.

Relation Between Psychological Adaptation and Social Support in Early Adolescence

SUMMARY

Over few decades the subject of psychological resistance has been fascinating the surveyors; however there is neither enough clearly defined theoretical characterization of psychological resistance, nor unified description of the process of resistance. Often the researches analyze only common characteristics of adaptation in adolescence. There are neither enough carried out adaptation surveys, that would include early adolescence period nor analyze the influence of social support for highly adaptable adolescents, who live in rather deprived psychosocial circumstances. This essay is analyzing psychological adaptation and its relation with social support in the period of early adolescence.

Respondents - 98 adolescents, age group 12-15 years old from Birzai District Schools. Survey carried out 2007 to 2008 years.

Evaluation techniques: Achenbach's questionnaire of youth behavioural problems YSR (YSR 11/18, *Youth Self Report*, Achenbach, 1991); TFR 5/18 (*Teacher Report Form*); the questionnaire prepared by the author of this essay (*Kubeckiene 2007*); a matrix of the social network (Antiniene, Baarsauskiene, Merkys, 2004); qualitative (phenomenological) survey. There was a mathematical-statistical analysis performed using computer program "SPSS for Windows" (12.0 Version). In order to establish the distinctions among groups, to describe the demographical data as well as to analyze the answers of the respondents was used frequency chart, paired frequency tables method, X^2 (Chi Quadrate) criteria, Spearman's correlation method and student's t criteria to compare independent units. Adolescents' preservative factors of psychological adaptation were assessed using phenomenological analysis. Survey found that adolescents, who have a wider social network, have fewer behavioural and emotional problems, than adolescents with narrower social network. Adolescents living in a village distinguish with more expressed behavioural and emotional problems, than their in town living counterparts, because the later have a wider social network. Adolescents living with full family have a wider social network than adolescents living in broken families. Adolescents, whose parent do not take alcohol drinks or take little have wider social network to compare with adolescents, whose parent consume alcoholic drink medium or frequently. Same way wider social network is typical for adolescents, whose parents are wealthy, than those, whose parents are constantly in lack of money.

After carrying out phenomenological survey it was established, that interpersonal relationships is the main factor of a social support – namely these relationships assist overcoming the difficulties of life and become rather main support for an adolescent.

PRATARMĖ

Vaikų ir paauglių emociniai ir elgesio sutrikimai yra dažniausios problemos, ir jų vis daugėja. Tyrėjai atskleidžia, kad nemaža dalis jaunesniojo amžiaus paauglių kenčia dėl psichikos sveikatos sutrikimų, elgesio ir emocinių sunkumų (Harland ir kt., 2002). Winkley (1996) teigimu, ankstyvieji jaunesniųjų paauglių elgesio sutrikimo požymiai dažniausiai išryškėja šeimoje. Dažnai elgesio ir emocinės problemos susipina, daugeliui psichologinių sunkumų turinčių paauglių pasireiškia abiejų rūšių sunkumų požymių (Wicks-Nelson, Israel, 1991). Dėl sparčių organizmo fiziologinių pokyčių, dar nepasiekus psichologinės ir socialinės brandos, paaugliai yra mažiau atsparūs aplinkos stresorių poveikiui, greičiau trinka jų psichosocialinis prisitaikymas: gebėjimas prisitaikyti prie mokykloje keliamų reikalavimų, visuomenės elgesio normų, adekvačiai pritaikyti prie juos supančios aplinkos tomis sąlygomis, kurios yra esamoje socialinėje sistemoje – visa tai dar labiau didina psichikos sutrikimų, savižudiško elgesio, piktnaudžiavimo vaistais, alkoholiu, sensacijų ieškojimu bei neadaptivių įveikos strategijų riziką (Williamson, Birmaher ir kt., 1995; Birmaher, Ryan ir kt., 1996; Piko, 2001; Markevičiūtė ir kt., 2007). Yra pastebėta, kad daugelis vaikystėje pasireiškusių emocinių problemų atsiliepia paauglystėje bei vėlesniame amžiuje, daro neigiamą įtaką asmenybės savijautai ir psichologiniam prisitaikymui (Winkley, 1996). Psichologinis diskomfortas mažina intelektualinės veiklos galimybes, pasunkina jaunesniojo paauglio bendravimą su kitais žmonėmis, skatina vengti tų situacijų, kurios sukelia nemalonius išgyvenimus (Sadker ir kt., 1991).

Sėkmingam prisitaikymui rizikos sąlygomis svarbūs ne tik vidiniai, bet ir išoriniai veiksniai (Venar, Kerig, 2004; Giedraitytė, Bieliauskaitė, 2006). Susidūrę su problema paaugliai pasitelkia įveikos strategijas, iš kurių vienos strategijos labiau susijusios su gera savijauta, tuo tarpu kitos su didesne įtampa. Tai parodo pasirenkamos įveikos strategijos adaptyvumą (Janoff-Bulman, 1992). Kita vertus, vieni paaugliai sėkmingai įveikia traumos pasėkmes, o kiti sugniūžta nuo sunkios naštos.

Kai paauglys sėkmingai prisitaiko prie nepalankiai pakitusių raidos sąlygų, kalbame apie jo atsparumą (Nasvytienė, 2005). Šiai tiesai pagrįsti jau daugiau kaip trys dešimtmečiai paprastai vartojamas *atsparumo terminas* (Rutter, 2003; Luthar, 2003). Tyrimų metu nustatyta, jog *geram paauglio prisitaikymui labai svarbus yra ryšys su kitais žmonėmis* (Howard, Dryden, Johnson, 1999; Masten, 2004). Vienam įveikti iškilusius sunkumus būtų labai sudėtinga, todėl *socialinė parama yra vienas iš esminių paauglio integracijos veiksnių*. Būtent paauglio saugumo siekis yra susijęs su tankiais socialiniais tinklais ir su šiuo veiksmu susijusi socialine parama (Kadushin, cit. pg. Antinienė, Baršauskienė, Merkys, 2004). Cicirelli (1985) tyrimuose atskleista, kad žinojimas, jog kilus būtinybei artimas žmogus bus šalia, sustiprina paauglio saugumo jausmą.

Pavyzdžiui, broliai ir seserys dažnai teikia socialinį saugumą, kadangi, nesant kitos išeities, jie visuomet pasiruošę padėti. Ypač svarbi jų teikiama psichologinė parama: patarimai, palaikymas ir bendravimas apskritai (Hochschild, 1973). Taigi jaunesniojo amžiaus paauglių psichosocialinė raida ir socialinis tinklas yra neatsiejamai susiję.

Atlikus mokslinės literatūros analizę paaiškėjo, jog paauglystės laikotarpio problematika, bendraamžių įtaka paauglystėje įvairiais aspektais domėjosi daug tiek Lietuvos, tiek užsienio teoretikų ir praktikų (Jorgensen, Dusek, 1990; Birmaher ir kt., 1996; Vaičiulienė, 1998; Gailienė, 2000 ir kt). Vaikų ir paauglių prisitaikymo problematika aktuali Alportui (1998), Booth, Rubin, Rose-Krasnor (1998), Žukauskienei ir Šimulionienei (1999), Pean (2000), Schultz, Schultz (2001), Jusienei (2002), Kalpokienei, Gudaitei (2007), Markevičiūtei ir kt. (2007) ir kt. Psichologinio prisitaikymo ir šeimos sąsajas įvairiais aspektais nagrinėjo Cornwall, Bawden (1992), Pikūnas (2000), Šabanov, Štakerberg (2001), Barkauskienė, Bieliauskaitė (2002), Rourke, Fuerst (2004) ir kt. Į socialinės paramos problemas gilinosi Suslavičius (2000), Jusienė (2002), Kriščiūnas (1996) ir kt. Psichologinio atsparumo tema jau keletą dešimtmečių domina tyrėjus, tačiau vis dar stinga aiškios teorinės psichologinio atsparumo sampratos, dažnai lieka neaišku, kas yra atsparumo procesai; painiavą didina ir tai, kad nėra aiškiai apibrėžiama, kuo veiksnys skiriasi nuo proceso, teorinis modelis dar tik kuriamas, daugelis jo sąvokų labai nevienareikšmiškos, o duomenys dažnai padriki ir prieštaringi. Tyrimuose dažnai kalbama apie paauglystės prisitaikymo ypatumus apskritai; retai galima aptikti prisitaikymo tyrimų būtent ankstyvosios paauglystės laikotarpiu; maža tyrimų, nagrinėjančių psichologinio prisitaikymo ir socialinės paramos sąsajas bei jaunesnius paauglius, pasižyminčius geru prisitaikymo lygiu, tačiau gyvenančius prastomis psichosocialinėmis sąlygomis. Tai ir sudaro šio darbo aktualumą.

ĮVADAS

1.1. Psichologinis prisitaikymas ir socialinė parama ankstyvojoje paauglystėje

1.1.1. Ankstyvosios paauglystės amžiaus tarpsnio apibrėžtys

Paauglystė – pereinamasis laikotarpis iš vaikystės į suaugusio žmogaus gyvenimą. Šiuo laikotarpiu vyksta svarbūs pokyčiai fizinėje, psichologinėje ir socialinėse srityse bei atsiranda naujų poreikių. Paauglystės laikotarpis skirstomas į ankstyvąją (12-14) ir vėlyvąją (16-18) paauglystę. Ankstyvosios paauglystės laikotarpiu ryškus kūno augimo pagreitis, prilygstantis pirmiesiems gyvenimo metams, kognityvinių galimybių padidėjimas. Paauglystėje ypač svarbūs santykiai su bendraamžiais. Tiriant vaikų, paauglių adaptacijos ypatybes, nustatyta, kad normaliam psichosocialiniam prisitaikymui reikia ne tik šeimos, bet ir draugų palaikymo (Morano, Cisler, 1993; Markevičiūtė ir kt., 2007). Šiuo laikotarpiu paaugliams būdinga turėti tos pačios lyties draugus, priklausyti bendraamžių grupei (Vaičiulienė, 1998). 13-15 metų, anot Bulotaitės (1999), ankstyvojo paauglystės amžiaus tarpsnio moksleiviams, kyla tapatumo klausimų. Jie ima domėtis ateitimi ir suprasti, kad jų veiksmai turi pasekmes, jų elgesys veikia ir kitus asmenis. Šiame amžiuje paaugliams kyla daugybė egzistencinių klausimų, dažni konfliktai su suaugusiais, būdingas nepasitenkinimas savimi (Sondaitė, 2001). Visus šiuos pokyčius paauglys turi integruoti per gana trumpą laiką, kad galėtų sėkmingai prisitaikyti prie besikeičiančių vidinių ir išorinių reikalavimų. Gilūs vidiniai virsmai, vykstantys paauglio asmenybėje, sukelia daug nerimo ir ieškojimų (Kalpokienė, Gudaitė, 2007). Dažnas emociškai sunkių gyvenimo įvykių patyrimas yra susijęs su padidėjusiu psichologiniu distresu, sunkinančiu sklandžią paauglio adaptaciją prie jį supančios aplinkos (Ellickson, McGuigan, 2000).

Svarbiausi jaunesniųjų paauglių (12–15) vystymosi uždaviniai yra fizinis brendimas, formalių operacijų formavimas, emocinė raida, pritaikymas prie bendraamžių grupės, draugystės su priešinga lytimi užmezgimas. Paaugliams būdingas išreikštas domėjimasis priešingos lyties asmeniu, egocentriškas mąstymas. Vis didesnę reikšmę įgyja bendraamžiai, norima priklausyti pasirinktai bendraamžių grupei, paklusti jos normoms bei vertybėms, kurios ne visada yra toleruojamos visuomenėje. Tokio amžiaus jaunuoliai gali patirti psichosocialinę krizę, susijusią su artimumo, draugystės poreikiu, kartu ir izoliacija (Žukauskienė, 1996). Erikson, dėstydamas savo psichosocialinę vystymosi koncepciją, teigia, kad svarbiausias paauglystės amžiaus tarpsnio uždavinys yra savo tapatumo kūrimas – lyties, tautybės, gebėjimų, karjeros, ideologijos ir pasaulėžiūros, tikėjimo ir vertybių sistemos. Tapatumas susijęs su individo vidiniu poreikiu išlikti pačiu savimi. Tapatumo raidos procesas prasideda nuo pirmo susitikimo su savo motina ir baigiasi nykstant žmogaus sugebėjimui atpažinti kitą žmogų. Tačiau paauglystėje šis procesas paprastai

patiria krizę, nulemtą praeities įvykių ir darančią įtaką daugeliui ateities įvykių. Tapatumo kūrimas yra vienas svarbiausių paauglio socializacijos uždavinių (Erikson, 1968). Įveikos procesas, t. y. sugebėjimas susidoroti su išoriniais stresoriais, problemomis, konfliktais, traumomis ir t. t., yra ypač svarbus paauglystės metu ir yra tiesiogiai susijęs su paauglio sugebėjimu prisitaikyti ir geru psichologiniu funkcionavimu (Jorgensen, Dusek, 1990). Teigiamam paauglystės krizės sprendimui yra svarbus ir sugebėjimas prisitaikyti prie vidinių reikalavimų. Už tai visų pirma yra atsakingas Ego ir sugebėjimas prisitaikyti prie išorinių reikalavimų. Paauglystėje vyksta intensyvi Ego ir įveikos raida, be to, Ego raida paauglystėje pasižymi dažnu svyravimu tarp atžangos ir pažangos (Kalpokienė, Gudaitė, 2007). Taigi besivystantis paauglių Ego ne visada sugeba užtikrinti prisitaikymą ir kartu atkurti pusiausvyrą. Ego siekia prisitaikyti pasitelkęs savo funkcijas, kurias galima apibrėžti kaip apimančias psichinį turinį ar procesus, tarpininkaujančius tarp aplinkos poveikio ir vidinių būsenų (Conte ir kt., 1991).

Paauglys stengiasi tapatinti save su kitais, priklausyti kitam žmogui, su kuriuo jis galėtų dalintis jausmais ir patirtimi, tačiau nepasitikėjimas savimi, savo vertės nesuvokimas tam trukdo (Juškelienė, Proškuvienė, Černiauskiene, 2003). Dauguma autorių pažymi, kad bendraamžių įtaka paauglystėje yra labai didelė. Vienas iš psichinės jaunuolio raidos tikslų yra užimti tam tikrą padėtį tarp bendraamžių, bendrauti būtent su jais (Bukstein, 1995). Paaugliai, kuriems dėl įvairių priežasčių sunku bendrauti su bendraamžiais, jaučiasi atskirti, izoliuoti nuo grupės, o dažnos nesėkmės kasdienėje veikloje mažina paauglio pasitikėjimą savo jėgomis, savigarbą, didina bejėgiškumo jausmą, blogina savęs vertinimą (Ellickson, McGuigan, 2000). Remiantis tyrimų rezultatais, galima teigti, kad augimo tempas turi *įtakos socialiniam ir emociniam paauglių prisitaikymui*. Vaikiniai, kurių akceleracija prasideda anksti, tampa pranašesni už savo bendraamžius. Bendraamžiai į juos žiūri kaip į nepriklausomus, pasitikinčius savimi ir fiziškai patrauklesnius. Yra glaudus ryšys tarp individualaus paauglio alkoholio vartojimo ir jo bendraamžių alkoholio vartojimo. Paaugliai, dažnai vartojantys alkoholį ar narkotines medžiagas, labiau orientuojasi į bendraamžius, perima jų elgesio modelius, yra labiau prisirišę prie draugų nei prie tėvų (Bukstein, 1995).

Paauglystė yra vienas iš krizinių asmenybės raidos etapų (Birmaher ir kt., 1996). Nors dauguma paauglių geba susidoroti su paauglystės krizės reikalavimais, tačiau ne visiems pavyksta sėkmingai ją pereiti. Nesėkmingo šios raidos krizės sprendimo rezultatas – įvairios psichologinės problemos ar net psichikos sutrikimai (Ladame, Perret-Catipovic, 1998). Paaugliai eksperimentuoja su daugybe gyvenimo aspektų, priima naujus iššūkius, išbando įvairius dalykus ir per tai identifikuoja save bei pažįsta pasaulį. Šiuolaikinis paauglys – ypač sudėtingas žmogus. Jo viduje įvyksta įvairių psichologinių lūžių, o į paviršių staiga išsiveržia tokios savybės, kurių nebuvo pastebėję nei tėvai, nei mokytojai. Paauglys sparčiai auga, jo nervų sistema labai jautri, todėl greitai

pavargsta, padidėja nervingumas, mažėja darbingumas. (Vaičiulienė, 1998). Kai paaugliui nesiseka spręsti tiek daug jam skirtų uždavinių, jis ima pykti ant savęs ir kitų, tampa agresyvus arba - priešingai, puola į depresiją, ilgalaikį liūdesį, pesimizmą, jaučiasi nelaimingas. Kraštutiniu atveju depresinė būseną gali perraugti į ketinimą nusižudyti. Polinkis į savižudišką elgesį glaudžiai susijęs su individo psichosocialinio prisitaikymo ypatybėmis. Sava žalojantis elgesys susijęs su tokiomis asmenybės savybėmis kaip impulsyvumas, polinkis į autoagresiją. Be to, paaugliai, patyrę fizinį smurtą, pasižymi didele savižudybės rizika (Markevičiūtė ir kt., 2007). Pastaraisiais metais Lietuvoje kasmet nusižudo 30–40 jaunuolių ir merginų nuo 15 iki 19 amžiaus, žudosi ir 10–14 metų vaikai (Gailienė, 2000). Paauglio nervų sistema dar ne visada pajėgi atlaikyti stiprius ar ilgalaikius monotoniškus dirgiklius, todėl dažnai tokiais atvejais ima veikti slopinimas. Paauglį gali neigiamai paveikti gausybė įspūdžių, stiprūs nerviniai sukrėtimai, ilgai lauktas jaudinantis įvykis (Pilkaskaitė, 1999). Psichologiniu požiūriu paauglystė baigiasi tada, kai individas randa savo tapatumą, sukuria savo vertybių sistemą, geba užmegzti ir palaikyti draugystės ir meilės santykius, numatyti perspektyvas (Obozovas, 2000).

Apibendrinant galima teigti, kad paauglystė skirtingų autorių traktuojama kaip lūžių, krizės, prieštaravimų ir įvairių sunkumų, rizikavimo metas. Paauglys pradeda suvokti savo lytį, atsiranda priklausomumo, kitokio nei prierašumas šeimai, poreikis, nepriklausomybės siekimas skatina įsitraukti į bendraamžių grupes.

1.2. Psichologinio prisitaikymo, atsparumo ir apsauginių veiksnių samprata

Šių laikų tyrėjus ypač domina asmenybės įsitvirtinimas, jo sėkminga adaptacija socialinėje aplinkoje. Adaptaciją plačiąja prasme galima suprasti kaip prisitaikymą prie vidinės ir išorinės tikrovės (Kalpokienė, Gudaitė, 2007). Konkretaus asmens adaptyvus elgesys lemiamas tipiško tam tikrai kultūrinei aplinkai bendraamžių elgesio (Černiauskaitė, 2002). Remiantis Bukšnyte (2001), adaptacijos ir prisitaikymo sąvokos vartojamos sinonimiškai, taigi šiame darbe jos bus vartojamos taip pat lygiagrečiai.

Mokslinėje literatūroje galima aptikti abstrakčių, labai apibendrintų *adaptacijos sąvokos* apibrėžimų, suteikiančių per mažai aiškumo adaptacijos reiškinio suvokimui. Kogan (1981) adaptaciją apibūdina kaip sugebėjimą visa, kas gyva, prisitaikyti prie įvairių sąlygų. Psichologijos žodyne (1993, p. 283) adaptacija apibrėžiama kaip asmenybės prisitaikymas prie socialinės aplinkos. Adaptacijos sunkumai dažniausiai atsiskleidžia paauglystėje ir pasireiškia paauglio nesugebėjimu prisitaikyti prie mokyklos reikalavimų (Bukšnytė, 2001, 2002; Rutter, Maughman, Mortimore, 1980; Glozman, Samoilova., 1999). Anot Bukšnytės (2001), kartais socialinė ir psichologinė adaptacija apibūdinama labai panašiai ir vertinama kaip viena socialinės ir

psichologinės adaptacijos rūšis. Remiantis Wallander ir Varni darbais (Wallander, Varni; cit. pg. Jusienė, 2002, p.12), svarbiausiais vaikų prisitaikymo matmenimis laikytinas elgesys, savigarba ir socialinė integracija. Tačiau, kaip nurodo Jusienė (2002), atskirai analizuojant šiuos tris veiksnius, galima pastebėti, kad jie labai susipynę, nusako beveik tuos pačius psichologinio funkcionavimo aspektus. Pavyzdžiui, analizuojant socialinę vaiko integraciją, nurodomi svarbiausi elgesio, pažintiniai (savęs vertinimas) ir emociniai veiksniai, atsiskleidžiantys vaiko sąveikoje su kitais žmonėmis. Psichologinė adaptacija yra apibrėžiama kaip psichosomatinių asmenybės ypatumų nulemtas procesas, kurio rodiklis – individo atsparumas stresinei situacijai, vidinės pusiausvyros palaikymas bei saviaktualizacijos poreikių tenkinimas. Kita vertus, remiantis Bukšnyte (2001), psichologijoje adaptacija kaip reiškinys nėra pakankamai išanalizuotas: pateikiami adaptacijos sąvokos apibūdinimai yra gana abstraktūs, nepaaiškinantys adaptacijos veikimo modelio arba labai fragmentiški, besiremiantys adaptuoto ir dezadaptuoto asmens veiklos aprašymais. Lepeškienė (1996, p. 28) nurodo, kad kiekvienas aplinkos, veiklos pasikeitimas susijęs su tam tikru nerimu, nes reikia atsisakyti įprastų taisyklių, tyrinėjant naujas galimybes kyla nesaugumo, netikrumo jausmas, grėsmės pojūtis, jaučiama emocinė įtampa, baimė. Jei adaptacija vyksta sėkmingai, šie veiksniai dingsta ir neigiamos ar žalingos įtakos nei žmogaus organizmui, nei jo socialinei raidai neturi. Tačiau paauglio psichinės sveikatos problemos turi didelę reikšmę jo psichosocialiniam prisitaikymui. Bene labiausiai paauglių prisitaikymą trikdo depresija (Markevičiūtė ir kt., 2007). Jei adaptacija vyksta sunkiai ar užsitęsia, šie nepalankūs veiksniai gali sutrukdyti emocinę asmens pusiausvyrą, o tai gali sukelti depresiją, stresus, neurozes, įvairias psichines ligas ir netgi socialines patologijas (Lepeškienė, 1996)

Pažymėtina, kad tiek adaptacijos, tiek *psichologinio atsparumo sąvoka* tyrimuose pirmiausia iškilo kaip empirinis fenomenas – tyrėjai atkreipė dėmesį į nemažą imtį vaikų, kurių raida liko pozityvi, net jiems patyrus rizikos veiksnių poveikį (Rutter, 1999). Todėl atsparumas apibrėžiamas kaip procesas. Nėra nepažeidžiamų vaikų, ir atsparumas nėra savybė, kurią reikėtų įgyti. Atsparumo galimybių išskyra visuose raidos tarpsniuose. Vertinant atsparumą svarbu atsižvelgti į įvairius vaiko funkcionavimo aspektus: vidinę subjektyvią savijautą, išorinį elgesį, santykių aspektus, ryšius su institucijomis bei platesne bendruomene, kultūrinį kontekstą (Giedraitytė, Bieliauskaitė, 2006). Atsparumas tyrėjų apibūdinamas kaip įveikos procesas, dinamiškas pozityvaus prisitaikymo procesas esant reikšmingai nepalankioms aplinkybėms (Luthar, Cicchetti, Becker, 2000a), kaip „esminės žmogaus adaptacijos sistemos“ (Masten, 2004, p. 314). Luthar, Cicchetti, Becker (2000a) pasiūlytame psichologinio atsparumo apibrėžime išskiriami trys esminiai atsparumo bruožai: nepalankios sąlygos, pozityvūs padariniai ir dinaminis aspektas. Atsparumo samprata yra taikoma prevencijoje, o prevencinėmis priemonėmis siekti, kad rizikos sąlygomis augantys vaikai prisitaikytų geriau nei bendra populiacija, būtų tiesiog nelogiška

(Robinson, 2000). Galiausiai sutarta, kad atsparumo kriterijus gali rinktis pats tyrėjas, atsižvelgdamas į tyrimo kontekstą (Luthar ir kt., 2000b). Atsparumas yra įveikos procesas, tad tinkamiau vartoti junginius „atsparus raidos kelias“, „atsparus prisitaikymas“, o ne „atsparus vaikas“ (Rutter, 1999; Luthar ir kt., 2000a; Howard ir kt., 1999). Taigi atsparumas galėtų būti apibrėžiamas kaip „dinamiškas pozityvaus prisitaikymo procesas esant reikšmingai nepalankioms aplinkybėms“ (Luthar, Cicchetti, Becker, 2000a, p. 543). Šiame apibrėžime svarbūs keletas aspektų: *pirma*, atsparumas yra dinamiškas procesas, o ne statinis individo bruožas, savybė ar būseną; *antra*, būtinas susidūrimas su nepalankiu, raidai kliudančiu ar pavojingu kontekstu; *trečia*, palankių padarinių pasiekimas. Taigi šis apibrėžimas yra labai platus ir leidžia tyrėjams įvairiais aspektais analizuoti nepalankų kontekstą, sėkmingą prisitaikymą ir atsparumo procesus.

Hartmann (cit. pg. Kalpokienė, Gudaitė, 2007) teigimu, siekiant prisitaikyti, svarbūs asmenybės veiksniai ir išorinė tikrovė, nes adaptacija esant vienoms sąlygoms gali būti visiškai netinkama esant kitoms sąlygoms. Situacijos (išorinių veiksnių) svarbą siekiant adaptacijos pabrėžia ir kognityvinė psichologija. Lazarus, nuodugniai analizavęs adaptaciją lemiantį įveikos procesą, pabrėžė, kad tinkamai įveikai labai svarbus kognityvinis įvertinimo procesas, o remiantis situacijos įvertinimu parenkamos atitinkamos įveikos strategijos (Lazarus, Folkman, 1984). Taip pat galiausiai nusistovėjo apsaugančių veiksnių skirstymas į tris grupes: paauglio vidinius, šeimos aplinkos bei bendruomenės veiksnius (Giedraitytė, Bieliauskaitė, 2006). **Apsauginiai veiksniai** taip pat dažnai nėra vertinami vienareikšmiškai. Anot Giedraitytės ir Bieliauskaitės (2006), apsauginio veiksnio apibrėžimas labai priklauso nuo tyrimo konteksto. Luthar, Cicchetti, Becker (2000a) savybes, kurios pagerina prisitaikymą tiek įprastomis, tiek nepalankiomis sąlygomis, apibrėžia apsauginiais veiksniais. Jei didėjant rizikai, prisitaikymas nekinta, tokia savybė turi apsaugantią-stabilizuojantį poveikį. Jei didėjant rizikai, vaiko prisitaikymas gerėja, tokią savybę būtų galima vadinti apsaugančia-gerinančia. Ir galiausiai, jei esant mažesnei rizikai savybė apsaugo geriau nei esant didelei rizikai, ją būtų galima vadinti apsaugančia-reaktyvia (Luthar, Cicchetti, Becker, 2000a). Taip pat imta nuosekliau konstruoti atsparumo tyrimus, perkelti juos į suaugusiųjų imtis (Giedraitytė, Bieliauskaitė, 2006). Nuo to laiko tyrimuose vis daugiau dėmesio skiriama veiksniams, neutralizuojantiems rizikos poveikį ir skatinantiems normalią raidą. Taigi atsparumas yra kompleksinis procesas, kuriame įvairiais lygmenimis veikia daug vidinių ir išorinių veiksnių. Atsparumo galimybių išskyra visuose raidos tarpsniuose (Giedraitytė, Bieliauskaitė, 2006). Masten (2004), peržvelgusi sąrašą veiksnių, dažniausiai siejamų su atspariu funkcionavimu, pastebėjo, jog iš tiesų visi jie nurodo tam tikrus reguliacijos aspektus (pvz., planavimas, emocijų reguliavimas, prieraišumo suformavimas, ryšių su prosocialiais bendraamžiais užmezgimas, santykiai su bendruomene, galimybės išmokyti reguliacijos įgūdžių). Tad savęs reguliavimo procesai yra išskirtinai reikšmingi kalbant apie atsparumą (Richardson, 2002; Giedraitytė, Bieliauskaitė, 2006).

Apibendrinant galima pažymėti, kad tiek psichologinio prisitaikymo, atsparumo sąvokų terminija lietuvių kalba dar nėra galutinai nusistovėjusi. Atsparumas yra kompleksinis procesas, veikiamas įvairių lygių vidinių ir išorinių veiksnių.

1.2.1. Sėkmingo jaunesniųjų paauglių prisitaikymo nepalankiomis sąlygomis veiksniai

Atsižvelgiant į mokslininkų tyrimus, tikslinga panagrinėti, kokie veiksniai gali lemti paauglių elgesio ir emocinių problemų atsiradimą, kas gali sustiprinti arba susilpninti šių sunkumų intensyvumą bei kokie veiksniai būdingi prastomis sąlygomis gyvenantiems, tačiau gerai prisitaikiusiems paaugliams.

Nepalankios sąlygos ar rizika (angl. risk, adversity) – vienas atsparumo apibrėžimo aspektų. Anot Giedraitytės ir Bieliauskaitės (2006), jei rizikos poveikio nėra, negalime kalbėti apie atsparumą. Luthar, Cicchetti, Becker (2000a) taip pat siūlo raidos sėkmingumo kriterijus sieti su rizikos laipsniu. Tyrimai atskleidžia, jog *geram paauglio prisitaikymui labai svarbus yra ryšys su kitais žmonėmis* (Howard, Dryden, Johnson, 1999; Masten, 2004). Geras (arba *sėkmingas*) *prisitaikymas* gali būti apibrėžiamas remiantis išoriniu vaiko elgesiu, taip pat amžiaus tarpsniui būdingų raidos užduočių sprendimu, pavyzdžiui, saugaus prieraišumo suformavimu ankstyvoje vaikystėje, akademiniais pasiekimais vyresniame amžiuje ar santykiais su bendraamžiais paauglystėje (Giedraitytė, Bieliauskaitė, 2006). Jei yra resursų, paauglio prisitaikymas paprastai išlieka geras net veikiant chroniškiems ir stipriems stresoriams (Masten ir kt., 1999). Augimo tempas taip pat turi įtakos socialiniam ir emociniam paauglių prisitaikymui. Vaikinai, kurių akceleracija prasideda anksti, jaučiasi pranašesni už savo bendraamžius. O paaugliai, kurie sparčiai augti pradeda vėliau, dažniau vertinami kaip nemėgstami, nerimastingi bei siekiantys dėmesio (Bukstein, 1995). Tyrimų duomenimis, berniukai dažniau naudoja racionalius įveikos būdus, atlieka daugiau tikslingų veiksmų, sprendami savo problemas, palyginti su mergaitėmis, kita vertus, ir labiau piktnaudžiauja pavojingomis situacijomis (Folkman, Lazarus, 1980). Į problemą nukreiptos įveikos strategijos nekinta nuo vėlesniosios vaikystės iki vidurinėsios paauglystės (Hampel, Petermann, 2005). Masten (2004) taip pat pažymi, jog atsparumo trajektorija išlieka pastovi ir vyresniame amžiuje, ir tai lemia asmeniniai ištekliai (planavimas, motyvacija, emocinis ir elgesio savarankiškumas, sugebėjimas įveikti stresą keliančias situacijas ir ryšiai su žmonėmis, į kuriuos galima kreiptis pagalbos). Buckner, Mezzacappa, Beardslee (2003), Masten (2004) tyrimų rezultatai leidžia teigti, kad prognozuojant atsparumą yra labai svarbūs savęs reguliavimo įgūdžiai, leidžiantys numatyti sėkmingą prisitaikymą rizikos sąlygomis. Masten (2004) taip pat pastebėjo, jog

savireguliacijos aspektai dažniausiai siejami su atsparaus funkcionavimo veiksniais (pvz., planavimas, emocijų reguliavimas, prierašumas, ryšių su prosocialiais bendraamžiais užmezgimas, santykiai su bendruomene, galimybės išmokti reguliacijos įgūdžių).

Atsparumo tyrimuose dažniausiai nagrinėjami *psichosocialiniai rizikos veiksniai*, tokie kaip menkas išsilavinimas, skurdas, tėvų psichopatologija, nepriežiūra, šeimos nestabilumas, neigiami gyvenimo įvykiai ir t. t. (Tiet, Huizinga, cit. pg. Giedraitytė ir Bieliauskaitė, 2006). Rizikos veiksniai apibrėžiami neigiamų padarinių tikimybe: kuo didesnė rizika, tuo didesnė sutrikimo tikimybė.

Taigi analizuojant prastomis sąlygomis gyvenančių jaunesniųjų paauglių sėkmingą prisitaikymą, būtina išskirti šiuos rizikos veiksnius:

Individualūs paauglio veiksniai. *Elgesio ir emociniai veiksniai* (žemas savęs vertinimas, depresyvus mąstymas, sunkus temperamentas ir pan). Tam tikri temperamento bruožai turi tiesioginį ryšį su elgesio problemomis: pavyzdžiui: irzlumas yra susijęs tiek su internaliomis, pvz., nerimu, ir eksternaliomis, pvz., agresyvumu, problemomis, impulsyvumas – nesivaldymas, kontrolės trūkumas labiau susijęs su vėlesnėmis eksternaliomis, atsitraukimas – bailumas, prieinamumas labiau su nerimu ir dėmesio sukaupimo sunkumais (Caspi ir kt., 1995; Bates ir kt., 1998).

Suvokimo procesai (kalbos sunkumai). Pastebėta, kad elgesio problemos neigiamai koreliuoja su verbaliniais gebėjimais ir mokėjimu skaityti (Žukauskienė, 1997). *Iveikos strategijos*. Nustatytas ryšys tarp vengimo strategijos taikymo ir internalių problemų (Sandler ir kt., 2000). *Mokymosi negalė*. Mokyklinio amžiaus mokymosi negalę turinčių jaunesniųjų paauglių elgesio ir emocijų sunkumų pasireiškimo rizika didesnė negu vidutiniškai besimokančių vaikų (Barkauskienė ir Bieliauskaitė, 2002). Wicks–Nelson, Israel (1991), Winkley (1996) nurodo, jog elgesio ir emocijų problemų turintys jaunesnieji paaugliai pasižymi tam tikromis asmenybės savybėmis, ir kad šių vaikų problemų atsiradimą lemia įvairių veiksnių sąveika: genetiniai, prenataliniai veiksniai, priešlaikinis gimdymas, gimdymo traumos, komplikacijos, smegenų pakenkimai, chroniškos fizinės ligos, žalinga ankstyvoji socialinė patirtis. Menkas emocinis supratingumas, empatijos trūkumas, žemas emocijų žinių lygis yra rizikos faktoriai bendraamžių atstūmimui ir nusišalinimui (Schultz ir kt., 2001).

Šeimos aplinka. *Nepilna šeima*. Dažnai pabrėžiamas tėvo, kaip kontrolės užtikrintojo, vaidmuo. Jaunesnieji paaugliai, kurie turi daugiau teigiamų ir šiltų santykių su net kartu ir negyvenančiais tėvais, pasižymi aukštesniais akademineis pasiekimais, mažesnėmis elgesio problemomis mokykloje bei geresniais santykiais su bendraamžiais (Coley, 1998). Elgesio, emocijų problemų atsiradimo rizika didesnė tiems paaugliams, kurie neseniai patyrė tėvų skyrybas ar atsiskyrimą nuo vieno iš tėvų, nei tiems, kurie tai patyrė daug anksčiau (Harland ir kt., 2002).

Ilgalaikis išsiskyrimas su vienu iš tėvų susijęs su vaikų eksternaliomis, seksualinio elgesio ir mokymosi problemomis. Šie vaikai yra labiau pažeidžiami, jie naudoja mažiau efektyvius įveikos būdus, jiems būdingas liūdesys, pyktis, depresija, agresyvumas, miego sutrikimai. Po tėvų skyrybų berniukams būdingi dažnesni ir ilgiau trunkantys elgesio sutrikimai, berniukų, augančių be tėvo, elgesys mažiau vyriškas arba svyruojantis tarp dviejų kraštutinumų – agresyvumo ir priklausomybės, padidėja impulsyvumas. Mergaitėms labiau būdingos internalios problemos, depresija, nerimas. Ypač didelių sunkumų joms sukelia išsiskyrimas su motinomis (Dovydaitienė, 1995).

Nuolatiniai tėvų nesutarimai, konfliktai, alkoholizmas. Tėvų santykių nestabilumas padidina eksternalių problemų atsiradimo riziką tiek berniukams, tiek mergaitėms bei internalių problemų atsiradimą mergaitėms (Ackerman ir kt., 2002). Tyrimai rodo, kad tėvų alkoholio vartojimo problemos turi didelę įtaką vaikų elgesio ir emocinių problemų atsiradimui. Alkoholikų vaikai pasižymi didesnėmis tiek eksternaliomis (elgesio sutrikimai, hiperaktyvumas, impulsyvumas), tiek ir internaliomis problemomis (depresija, nerimastingumas, žema savigarba, psichosomatinės reakcijos). Šie vaikai taip pat turi daugiau socialinių ir tarpasmeninių problemų, pasižymi žemesniais kognityvinių pasiekimų rodikliais. Tyrimai rodo, kad alkoholikų vaikams rizika turėti internalių sunkumų, socialinių, delinkventinio elgesio problemų padidėja daugiau negu du kartus, palyginti su vaikais iš ne alkoholikų šeimų (Christensen ir kt., 2000).

Įvairių elgesio problemų atsiradimui įtakos gali turėti nestabili emocinė ir psichinė atmosfera namuose, tėvų – vaikų santykių kokybė, aukštas globėjų negatyvus emocionalumas. Eksternalių elgesio sunkumų turinčių vaikų tėvams būdinga žema emocinė empatija; tai neabejotinai turi neigiamą įtaką tėvų ir vaikų emocinei darnai bei jų sąveikai (Pukinskaitė, 2002). Vaikų liūdesys, baimingumas, padidėjęs dirglumas, skurdus socialinis bendravimas su bendraamžiais dažnai pasireiškia kaip tiesioginė tėvų aplaidumo, nuolatinio nereagavimo į vaiko poreikius ir bandymus bendrauti, susidūrimo su emocine deprivacija ir atmetimu išraiška. Susirūpinę, nerimastingi tėvai pasižymi žemesniu efektyvumo jausmu ir gebėjimais kontroliuoti savo vaikus, tai sukelia prastesnę mokytojų vertinamą socialinę kompetenciją bei didesnes elgesio problemas. Vaikų ir paauglių agresyvumo, delinkventinio elgesio ir tarpasmeninių problemų tikimybė padidėja, kai fizinis ir psichologinis smurtas pasireiškia kartu (Winkley, 1996).

Paauglių emocinės ir elgesio problemos yra susijusios ir su šeimos ekonomine gerove. Paaugliai, kurie patiria nuolatinį skurdą, tėvų nedarbą, turi daugiau sunkumų bendraudami su bendraamžiais, pasižymi elgesio, prisitaikymo problemomis mokykloje, žemai save vertina, jaučiasi depresiškesni, vienišesni, emociškai jautresni, negu tie, kurių šeimos apūpintos (Harland ir kt., 2002).

Nėra lengva nustatyti, ar visi paaugliai patyrė „pakankamą riziką“, kadangi net žinant, jog tėvai serga depresija, negalima būti tikriems ir teigti esant didelę paauglių patiriamą riziką, kadangi ir šioje grupėje gali būti paauglių, gyvenančių pakankamai sveikoje aplinkoje (Cummings, Davies, Campbell, 2000; Fochts-Birkerts, 2000). Nustačius sėkmingą prisitaikymą rizikos sąlygomis vienoje srityse, jis gali būti sutrikęs kitose, t. y. išoriškai sėkmingai prisitaikę paaugliai gali turėti vidinių psichologinių sunkumų (Luthar, 1991; Cicchetti, Rogosh, 1997), vienu metu rizikos sąlygomis augantis paauglys gali funkcionuoti gerai, o kitu – prasčiau (Luthar, Cicchetti, Becker, 2000a; Coie ir kt., 1993). Kartais rizika, kuri, manoma, kyla iš aplinkos, iš tiesų yra ir genetinė (Rutter, 1999; Kim-Cohen ir kt., 2004), o kai kuriais atvejais ryšys tarp psichosocialinių rizikos veiksnių ir psichopatologijos gali labiau atspindėti paauglio poveikį aplinkai, o ne atvirkščiai (Rutter, 1999).

Masten ir kt.(1999), palyginę atsparumo grupės vaikus su rizikos nepatyrusiais, didesnių skirtumų nenustatė. Atsparumo grupės paaugliai buvo šiek tiek mažiau paklūstantys taisyklėms, palyginti su kompetencijos grupe, ir patyrė daugiau neigiamų emocijų, tačiau šie rezultatai mažai skyrėsi nuo imties vidurkio. Tai leistų manyti, kad atsparumas yra tapatus kompetencijai (t. y. palankiam prisitaikymui nepatiriant rizikos). Tačiau Cicchetti ir Rogosh (1997) tyrė vaikus, susiduriančius su įvairiomis psichosocialinėmis problemomis, kaip tėvų nedarbas, sunki ekonominė padėtis, menkas išsilavinimas ir pan., vasaros stovykloje. Autoriai vaikus suskirstė į dvi grupes – patyrusius prievartą ir jos nepatyrusius, ir jas palygino tarpusavyje. Veiksniai, lemiantys sėkmingą prisitaikymą prievartą patyrusių grupėje, buvo asmenybės savybės bei savęs reguliavimo procesai, o prievartos nepatyrusių grupėje buvo svarbesni santykių aspektai. Anot Giedraitytės ir Bieliauskaitės (2006), tokie prieštaringi tyrimų rezultatai neleidžia daryti vienareikšmių išvadų apie skirtumus tarp atsparumo ir raidos įprastomis sąlygomis.

Atsparumo tyrimuose sėkmingas prisitaikymas dažnai tapatinamas su psichopatologinių simptomų nebuvimu. Teigiama, kad paauglys gerai prisitaikė, jei nepastebima psichikos sutrikimo požymių (remiantis psichikos sutrikimų klasifikacinėmis sistemomis ar kitais įvertinimo metodais: CBCL, vaikų depresijos inventarijumi, vaikų nerimo klausimynais ir pan.). Luthar ir kt. (2000a) siūlo raidos sėkmingumo kriterijus sieti su rizikos laipsniu. Jie teigia, kad esant santykinai mažai rizikai, galime tikėtis ir aukštesnio nei vidutinis funkcionavimo. Tačiau kiti autoriai šių veiksnių taip nesieja (Robinson, 2000).

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad svarbiausi jaunesniųjų paauglių atsparumo veiksniai yra rizikos sąlygų buvimas ir palankus raidos rezultatas, o atsparus prisitaikymas yra kitoks nei prisitaikymas įprastinėmis sąlygomis. Tiek rizikos, tiek atsparumo procesų galima išskirti ne tik psichologinius ir socialinius, bet ir biologinius bei genetinius lygius. Rizikos patyrimas yra labai individualus ir priklauso ne vien nuo išorinių, bet ir vidinių veiksnių.

1.3. Psichologinio prisitaikymo (adaptacijos) teorijos

Psichologijoje galima rasti nemažai asmenybės teorijų, kurių kiekviena savitai aiškina asmenybės raidą. Įvairios asmenybės teorijos nurodo skirtingus esminės žmogaus motyvacijos šaltinius (pvz.: Freud, Adlerio, Banduros, Maslow'o ir kt.). Anot Giedraitytės ir Bieliauskaitės (2006), nėra sukurta atsparumą aiškinanti teorija ir tyrimuose dažnai stinga aiškaus teorinio pagrindo. Kita vertus, pastebima, kad atsparumui paaiškinti yra pasitelkiami tarpasmeniniai santykiai kaip motyvacijos šaltinis bei prielaidos, kad žmogaus prigimtis yra pozityvi. Atsparumas lieka empirinis faktas, kurį iki šiol dar sunku paaiškinti. Šiame darbe trumpai pateiksime tik keletą adaptacijos teorijų, labiausiai atspindinčių individo psichologinio prisitaikymo ypatumus.

Dar Freudas savo darbuose akcentavo vaiko charakterio ir psichinės sveikatos priklausomybę nuo santykių su motina ir tėvu ankstyvaisiais gyvenimo metais. Anot Kalpokienės, Gudaitės (2007), būtent psichodinaminė paradigma, kurioje akcentuojama vidinių procesų svarba asmenybės raidai ir funkcionavimui, gali padėti atsakyti į klausimą, kodėl kai kurie paaugliai nesugeba prisitaikyti prie naujų reikalavimų.

Piaget analizuodamas žmogaus adaptaciją, pabrėžia adaptacinę intelekto funkciją, padedančią organizmui prisitaikyti prie naujos aplinkos. Jis skiria du pagrindinius procesus: asimiliaciją ir akomodaciją. Asimiliacija ir akomodacija, anot Piaget, yra žmogaus intelekto funkcijos, įgalinančios jį adaptuotis prie nuolat besikeičiančios aplinkos (Juodraitis, 1999). Alport atstovauja asmenybės psichologijos kryptčiai, vadinamai asmenybės bruožų teorija. Alport buvo tos nuomonės, kad unikalūs, o asmenybės raidos proceso negalime paaiškinti vien išorinėmis sąlygomis (Pean, 2000). Asmenybės tapsmą (raidą) veikia socialinė aplinka arba šeima, kurioje auga vaikas. Norint, kad asmenybė vystytųsi sėkmingai, reikia, jog ankstyvojoje vaikystėje vaikas patirtų saugumo, meilės, prierašumo jausmus. Tačiau aplinka Alport teorijoje (cit.pg. Schultz, Schultz, 2001), nėra visa lemianti. Vaikas yra laisvas tapti. Jis nuo pat savo gyvenimo pradžios priešinasi stelbiančiam socialinės aplinkos veikimui. Taigi individą veikia dvi jėgos, dvi tapsmo formos, kurias jis bando sutaikyti – aplinkos ir asmeninė (Schultz, Schultz, 2001). Anot Alport (1998), vaikas, kurio poreikiai (ypač saugumo jausmas) yra adekvačiai tenkinami šeimoje, bus geriau pasiruošęs, atsparesnis vėliau jo gyvenime pasitaikysiančioms frustracijoms nei tas, kurio afiliacijos poreikis vaikystėje buvo nepatenkintas. Schroeder, Gordon (1991) taip pat teigia, kad emocinis atstūmimas vaikystėje yra labai susijęs su prisitaikymo sunkumais vėlesniame amžiuje. Jei situacija šeimoje yra palanki (jaučiasi mylimas, priimtas, saugus), vaikas įgyja „imunitetą“ už šeimos ribų kylantiems socialiniams stresams (Booth, Rubin, Rose-Krasnor, 1998).

Vienas iš populiariausių ir išsamiausių šiuolaikinėje raidos psichologijoje yra interakcinis požiūris. Iškiliausiu ir svarbiausiu šio požiūrio (kartais dar vadinamo holistiniu dėl

visuminio požiūrio į asmenį) šalininku, aiškinant asmenybės raidą ir individualų funkcionavimą, yra laikomas švedų psichologas Magnusson (1990). Interakcinis požiūris apibūdina individo funkcionavimą kaip individo psichologinių bei biologinių sistemų ir fizinių veiksnių nuolatinę sąveiką socialinių ir kultūrinių veiksnių sistemų aplinkoje (Magnusson, 1990). Taigi iš vienos pusės, individo funkcionavimą, jo prisitaikymo procesą nusako dinaminė atskirų posistemų, kurias sudaro biologiniai ir pažintiniai – emociniai veiksniai, sąveikos procesas. Iš kitos pusės, aplinkos įtaka irgi neapsiriboja tik momentine (konkrečia) situacija: ši yra tiesiogiai ar netiesiogiai įvairiuose asmens – aplinkos tarpusavio sąveikos lygiuose įtraukta į platesnę aplinką, kurioje veikia jos fizinės, socialinės, kultūrinės savybės. Esminis interakcinio požiūriu asmens – aplinkos sąveikų aspektas yra abipusiškumas: asmuo veikia aplinką ir yra jos veikiamas (Magnusson, 1990).

1.4. Psichologinio prisitaikymo ir šeimos bei mokyklos sąsajos

1.4.1. Psichologinis prisitaikymas ir šeima

Winkley (1996) teigimu, ankstyvieji jaunesniųjų paauglių elgesio sutrikimo bruožai dažniausiai išryškėja šeimoje ir pasižymi tokiu elgesiu kaip nepaklusnumas, melavimas, vagystės, verbalinė ar fizinė agresija šeimos narių atžvilgiu. Jeigu sąlygos šeimoje negerėja, šie simptomai gali pasireikšti ir už šeimos ribų bei turėti įtakos vaiko elgesiui mokykloje ar kaimyninėje aplinkoje. Kalbant apie problemas, kylančias šeimoje, pirmiausia reiktų paminėti *skyrybas*, kaip ypač sukrečiantį įvykį. Anot Giedraitytės, Bieliauskaitės (2006), vieno tėvų netektis yra vienas reikšmingesnių rizikos veiksnių, tačiau ji nelemia vaiko problemų. Tarpiniai procesai dažnai yra vėlesni pokyčiai šeimoje, naujų žmonių atėjimas į šeimą, kaltės jausmas ir kt. Tėvų skyrybos skiriasi nuo kitų stresų, kuriuos patiria vaikai, mažiausiai dviem aspektais: tai yra procesas, o ne diskretiškas įvykis ir tai yra bent jau vieno iš tėvų laisvo pasirinkimo rezultatas. Šio fakto vaikai dažniausiai nesupranta ir kaltina tėvus arba save dėl įvykusios nelaimės (Dovydaitytė, 1995). Keletu aspektų vaiko patyrimas per skyrybas gali būti palygintas su tėvų praradimu (mirtis, nelaimingas atsitikimas): ir vienas, ir kitas patyrimas sužlugdo artimus šeimos santykius, susilpnėja iš šeimos gaunama apsauga, pažeidžiamesnė tampa šeimos struktūra, prasideda krizės ir pusiausvyros praradimo etapas, t. y. ilgai trukusių pasikeitimų grandinė, paliečianti įvairias šeimos gyvenimo sritis. Todėl skyrybos siūlomos analizuoti kaip artimųjų netekimo procesas (Dovydaitytė, 1995). Paauglys, kai išsiskiria jo tėvai, praranda ypač jiems reikalingą namų paramą. Jie gali jaustis nesaugūs, depresiški, vieniši. Visa tai gali pasireikšti seksualiniu palaidumu, kriminaliniu elgesiu. Paauglio adaptacija prie pasikeitusio gyvenimo po tėvų skyrybų didele dalimi priklauso nuo santykių, kurie susiklosto tarp tėvų po skyrybų. Jeigu šiuo laikotarpiu motina ir tėvas išvengia konfliktų, tai teigiamai veikia paauglį (Rais, 2000). Kita vertus, labai dažnai vaikai būna

tiek sukrėsti nuolatinių su skyrybomis susijusių konfliktų, kad protestuodami prieš juos, griebiasi įvairių neadaptivių priemonių, tampa agresyvūs, pradeda vengti lankyti mokyklą, gali griebtis narkotikų ar kitų svaiginamųjų medžiagų. Kartais tokius veiksmus skatina nesąmoningas siekis sutaikyti tėvus. Užsitęsę konfliktai gali paaštrinti vaiko santykius su mokykla, ir sunku tikėtis vėliau juos sėkmingai atkurti (Dovydaitytė, 1995). Antroji santuoka retai daro teigiamą įtaką vaikams, bet kai tėvai išsiskiria vaikams esant dar mažiems, šie vaikai lengviau adaptuojasi esant patėviui ar pamotei šeimoje (Rais, 2000).

Įvykus tėvų skyryboms dažnai išryškėja socialinė nelygybė. Išsiskyrus tėvams, vaikai dažniausiai lieka gyventi su motina, o vienišai mamai sunku pilnavertiškai aprūpinti šeimą. Išsituokusi moteris, anot Rais (2000), dažnai patiria materialinių sunkumų, vaikų auklėjimo problemų. Visa tai lemia vaiko savijautos nestabilumą, gebėjimo adaptuotis aplinkoje sutrikimus, neadekvatų požiūrį į esmines gyvenimo vertybes apskritai, į mokymąsi kaip socialinę vertybę (Rupšienė, 1999). Po skyrybų motinos mažiau gali lemti paauglių elgesį, taip pat ir bausti juos. Pirmiausia dėl to, kad paaugliai sunkiai išgyvena tėvų skyrybas; antra, kad jie tiki, kad mama ataskinga dėl to, jog įvyko skyrybos; trečia, kad mama pati jaučia kaltę dėl įvykusio fakto ir stengdamasi išlaikyti paauglio palankumą, vengia griežtumo; ketvirta, dėl didelio užimtumo darbe per mažai dėmesio skiriama vaikams (Rais, 2000).

Apibendrinant galima teigti, kad neretai po skyrybų vaikams tenka susitaikyti su socialinio ir ekonominio lygio nuosmukiu. Kita vertus, reikia pažymėti, kad skurdas pats savaime nelemia emocinių problemų. Daug svarbiau yra tai, kaip tėvai sprendžia su nepritekliumi susijusias problemas ir kaip tai paveikia jų santykius su vaikais (Giedraitytė, Bieliauskaitė, 2006).

Jei vaikas šeimoje patiria **fizinę prievartą** – jis gali išmokti neparodyti savo nepasitenkinimo ir išvengti tėvo (ar mamos) išpuolių. Apsaugantys veiksniai nebūtinai turi būti malonūs. Pavyzdžiui, nerimas gali veikti kaip apsaugantis nuo agresyvumo atsiradimo veiksnys; vaikai, matydami vieno tėvų neigiamų jausmų raišką, gali išmokti empatijos ir jautrumo. Šie pavyzdžiai rodo, jog apsaugančio veiksnio apibrėžimas labai priklauso nuo tyrimo konteksto (Giedraitytė, Bieliauskaitė, 2006). Malinosky-Rummellas ir kt. (cit. pg. Valickas, 1997, p. 19) pažymi, kad vaikystėje patirta fizinė prievarta ir smurtas yra susiję su įvairiais elgesio sutrikimais paauglystėje ir brandžiam amžiuje: agresija, vagystėmis, alkoholio bei narkotikų vartojimu, suicidiniu elgesiu, emocinėmis problemomis (pvz., nerimo ir depresijos išgyvenimu). Nustatytas ryšys tarp paauglių savižudiško elgesio ir šeimos, kurioje jie augo, funkcionavimo sutrikimo: paaugliai, augę šeimose, kurių funkcionavimas buvo sutrikęs, pasižymėjo mažesnėmis prisitaikymo šeimoje, mokykloje galimybėmis (Markevičiūtė ir kt., 2007). Tokie vaikai taip pat dažniausiai būna psichologiškai silpnesni ir greičiau pažeidžiami. Perdėtas jų jautrumas neretai atsiliepia ir tolesniame vaiko gyvenime bei darbe suaugus.

Taigi nepaisant to, kaip vyktų skyrybos ir kokio amžiaus būtų vaikas, dėl šios traumos vaikas patiria menkavertiškumą, išgyvena kaltės jausmą, prarandamas saugumas ir namų parama, gali sutrikti vaiko tapatumo raida, susiformuoti neigiamas požiūris į priešingą lytį. Be to, po skyrybų vaikams tenka susitaikyti su socialinio ir ekonominio lygio nuosmikiu.

1.4.2. Psichologinis prisitaikymas ir mokykla

Vienas svarbiausių veiksnių, lemiančių paauglio prisitaikymą mokykloje, požiūrį į mokymąsi, yra vaiko savijauta mokykloje. Psichologinio diskomforto jautimas mažina intelektualinės veiklos galimybes, moksleivio darbingumą, iniciatyvumą, pasunkina bendravimą su kitais žmonėmis, skatina vengti tų situacijų, kurios sukelia nemalonius išgyvenimus, potyrius, dėl kurių mokinys gali išeiti iš mokyklos, jos nebaigęs. JAV atliktų tyrimų duomenimis, dauguma vaikų, kurie paliko mokyklą, nebaigę jos, nurodė, jog jie buvo nepatenkinti santykiais su mokytojais bei tuo patyrimu, kurį įgijo mokykloje kaip organizacijoje (Sadker ir kt., 1991).

Bukšnytė (1999) atkreipė dėmesį į tai, kad į mokyklą žiūrima su nerimu, nes vis daugiau vaikų teigia, jog mokykla jiems kelia neigiamas emocijas. Amžiaus statusas vaikams diktuoja ir tam tikrus vaidmenis, nes įvairiuose savo gyvenimo etapuose žmogus įgyja tam tikrą socialinę patirtį ir struktūrą (Zajančauskaitė, 1997). Elgesio problemos yra dažniausiai pasitaikančios problemos tarp mokyklinio amžiaus vaikų (6 – 11% tarp 10-mečių) bei dažniau paplitęs tarp mieste gyvenančių vaikų (Winkley, 1996). Mokykliniame amžiuje buvimas grupės nariu yra tarsi pasaulinės reikšmės dalykas. Ten vyksta visas asmenybės vystymasis. Priėmimas į grupę gali būti suprantamas ir kaip įsijungimas į naują socialinį-ekonominį sluoksnį. Grupės atmetimas tokiu atveju pasireiškia diferencijuotu bendravimu, socialinio atstumo išlaikymu (Suslavičius, 1995). Pritapimas tam tikroje grupėje tampa gyvybiškai būtinas, o nepritapimas dažnai suvokiamas kaip katastrofa (Suslavičius, Valickas, 1999). Taigi paauglystėje labai padidėja draugystės su bendraamžiais poreikis. Bendravimo įgūdžių paauglys daugiausia mokosi ne iš suaugusiųjų, o iš savo draugų. Daugelis sveikatai žalingų elgesio būdų gali būti naudojama vien norint sulaukti bendraamžių palankumo ir pripažinimo. Kadangi dauguma vienmečių šiame amžiaus tarpsnyje išgyvena panašias problemas, todėl tarp bendraamžių lengviausia rasti emocinį palaikymą ir supratimą. Paaugliai, kurių bendravimas su vienmečiais dėl vienokių ar kitokių priežasčių susiklostė nesėkmingai, tampa izoliuoti, atskirti nuo bendraamžių grupės (Zaborskis ir kt., 1996).

Bendraamžiai turi labai daug įtakos paauglio socialiniam gyvenimui ir adaptacijai. Vienas svarbiausių paauglio buvimo bendraamžių grupėje psichologinių rezultatų yra socialinis

priėmimas. Tai paauglio mėgstamumas ir laikymas geru socialiniu partneriu. Tie, kuriuos savoji grupė atmeta, dažniausiai turi didesnių ar mažesnių psichologinių nesklandumų. Su tuo susijęs tarpusavio bendravimo stilius, paauglio vardas, fizinis patrauklumas, padėtis jo šeimoje ir kt. (Pilkaukaitė, 1999). Remiantis Suslavičiumi (1995), grupių dinamikos teorijos atstovai mokyklos klasę apibūdina kaip mikrogrupę, nurodo, kad joje itin svarbi individuali vaikų sąveika. Nuo jos pobūdžio priklauso ir visos grupės ypatybės: grupės sutelktumas, veiklos integravimo lygiai, moksleivio vaidmuo grupėje, jo savęs vertinimas, atsparumas neigiamai įtakai, taip pat – ryšiai tarp grupių (Suslavičius, 1995). Žukauskienės ir Šimulionienės (1999) atlikto tyrimo, paremto holistiniu Bergmano, Magnusono požiūriu į asmenybės raidą, atskleidė, kad neturėjo adaptacijos problemų tie moksleiviai, kurių agresijos lygis yra žemas, o mokslo rodikliai geri. Tokių mokinių buvo: 52,4% berniukų, 68% mergaičių. Ir atvirkščiai – ypač žemi adaptacijos rodikliai tų moksleivių, kurie pasižymėjo dideliu agresyvumu, neigiamu statusu ir labai žemais mokymosi rodikliais. Berniukų, turinčių tam tikrų išorinės adaptacijos problemų, buvo 39,8%, mergaičių – 26,4%. Apie vaikų iš asocialių šeimų socialinę dezadaptaciją liudiją jų negatyvumas įsisavinant būtinus socialinius vaidmenis. Šis negatyvumas pagrįstas ankstesne patirtimi. Pavyzdžiui: galima daryti prielaidą, jog vaikas iš nenusisekusios šeimos bus nepasirengęs teigiamai įsisavinti šeimos žmogaus vaidmens, nes matė neigiamus pavyzdžius biologinėje šeimoje. Šiems vaikams sunku įsijausti ir į būsimo šalies piliečio vaidmenį, nes jie dažniausiai pažeidžia visuomenėje įsitvirtinusias taisykles ir normas (Žukauskienė, Šimulionienė, 1999). Minėti vaikai gali būti atstumti savo bendraamžių. Šis atstūmimas gali lemti vaiko agresyvaus elgesio stiprėjimą: vaikas kuo toliau, tuo mažiau turi galimybių išmokti elgtis socialiai priimtinais būdais. Atstumtas paauglys gali pradėti ieškoti draugų už klasės ribų, t. y. tokių pat atstumtų kaip ir jie. Kadangi atstūmimo priežastis dažnai būna vaikų agresyvumas ar kitais požiūriais socialiai nepriimtinas elgesys, tos naujai susibūrusios atstumtų savo klasėse vaikų grupės gali prisidėti prie vaikų asocialaus elgesio stiprėjimo. Bendraamžių įtaka pasireiškia tuo, kad vaikas už tokį elgesį gauna pritarimą bei paramą. Šiuo atveju asmenys, kurie yra priimami į savo bendraamžių grupes, nes sutampa jų interesai ar elgesio būdai (pavyzdžiui važinėjimas riedučiais arba kovojimas tarpusavyje), yra linkę perimti ir kitus elgesio būdus, vertybes, kurios egzistuoja toje grupėje. Tos kitos vertybės gali būti nesusijusios su mokymosi ir gali nulemti net iškritimą iš mokyklos, nusikalstamą elgesį, narkotikų vartojimą ir t.t. Bendraamžių grupė gali būti tarpininku vaikui perimant asocialaus elgesio modelį (Žukauskienė, Šimulionienė, 1999). Taigi vertinant adaptyvų elgesį, būtina atkreipti dėmesį tiek į socialinius ir kultūrinius aplinkos reikalavimus, tiek į asmens amžių bei jo vidinius išteklius. Adaptyvus elgesys priklausys ir nuo to, kokia parama asmeniui bus suteikta.

Sėkmingas prisitaikymas mokykloje itin glaudžiai susijęs su *teigiamais mokymosi rezultatais*. Pirmoji mokymosi krizė paprastai pasireiškia trečioje klasėje. Tai patvirtina įvairūs

moksliniai tyrimai (Rupšienė, 1999). Trečiąją mokymosi krizę patvirtino Rimkevičienės atliktas tyrimas (cit. pg. Rupšienė, 1999), į kurį buvo įtraukti dėl įvairių priežasčių bendrojo mokykloje nepripažę Vilniaus miesto paaugliai. Minėto tyrimo rezultatai leidžia daryti išvadą, jog bendrojo lavinimo mokykloje egzistuoja kritinis mokymosi laikotarpis. Tai septinta, aštunta bei devinta klasės, kai didėja vaikų nepažangumas, santykiai su mokytojais tampa tokie konfliktiški ir nepakenčiami, kad nemažai moksleivių būna priversti palikti mokyklas. Šią krizę išgyvenantys vaikai praleidžia labai daug pamokų, demonstratyviai nesiklauso mokytojų, neatlieka mokomųjų užduočių. Cairns ir kt. (cit. pg. R.Žukauskienė, 1997, p. 76-90) atliko ilgalaikį agresyvaus elgesio tyrimą ir nustatė, kad mokytojai berniukus, palyginti su mergaitėmis, vertino kaip agresyvesnius ir asocialesnius. Intensyvūs pokalbiai su vaikais apie agresyvaus elgesio epizodus parodė, kad mergaitėms pereinant į paauglystę pasikeičia agresyvaus elgesio funkcijos. Norint išsiaiškinti agresyvaus elgesio padarinius, buvo nustatytas vaikų pozityvus ir negatyvus sociometrinis statusas (Žukauskienė, 1997).

Paaugliai, kuriems būdinga silpna mokymosi motyvacija, itin trokšta gero mokytojų, tėvų, klasės draugų vertinimo. Jų mokymuisi svarbūs geri santykiai su pedagogu, komfortiška klasės aplinka. Palyginti su intensyviai besimokančiais vaikais, nenorientieji mokytis mokykloje jaučiasi nesaugūs. Dažnas jų teigia, jog bijo mokytojų, skausmingai reaguoja į mokytojo griežtumą, pikta toną (Rupšienė, 1999). Dėl prastos emocinės būklės, blogos savijautos paauglys dažnai nustoja lankyti mokyklą (Cawood, 1981).

Tyrimai rodo, jog vaikai, turintys *mokymosi negalią*, turi įvairių skirtingo lygio prisitaikymo sunkumų. Anot Barkauskienės, Bieliauskaitės (2002), jų prisitaikymo sunkumai varijuoja nuo nežymių atskirų simptomų iki klinikinio lygio elgesio ir emocijų sutrikimų. Jos pasiskirsto į keletą skirtingų socialinio emocinio funkcionavimo pogrupių, kurie skiriasi tarpusavyje sutrikimų lygiu ir įvairove (Rourke, Fuerst, 2004). Pavyzdžiui: Rourke ir Fuerst (2004) tyrimo duomenimis, apie 50 proc. vaikų buvo gerai prisitaikę, 25 proc. būdingi internalūs sutrikimai (depresija, atsiribojimas, nerimas), 15 proc. pateko į eksternalių sunkumų (agresyvus elgesys, delinkvencija) ir hiperaktyvumo pogrupį ir apie 10 proc. vaikų turėjo somatinių skundų, tačiau jų socialinis emocinis funkcionavimas kitose srityse buvo normalus. Mokymosi negalią turintys vaikai dažnai kritikuojami tėvų bei mokytojų dėl per mažų pastangų mokantis, o ir patys neretai patiria frustraciją ir nesėkmes, nes sunkiai supranta, kodėl jiems, kartais sekasi, o kartais ne, kodėl vienus dalykus išmoksta greitai, o kitus mokosi labai sunkiai ir lėtai. Šie vaikai gana greitai įsitraukia į užburtą ydingą ratą, kurio pasekmė – žema mokymosi motyvacija ir išmoktas bejėgiškumas. Visa tai mažina savęs vertinimą ir didina elgesio bei emocijų sutrikimų tikimybę (Wicks-Nelson, Israel, 1991).

Taigi daroma prielaida, jog elgesio ir emocijų sutrikimai, patiriami kartu su mokymosi negalia, pasunkina mokymosi negalios eigą bei jos korekciją.

Siekiant sukurti efektyvų psichologinės pagalbos tokiems vaikams modelį svarbu nuodugniai įvertinti šį sutrikimą ir atsižvelgti ne tik į kognityvius bei akademinus, bet ir emocinius, elgesio, motyvacinius ir kitus kintamuosius.

Apibendrinant galima teigti, kad vaiko psichologiniam prisitaikymui labai svarbūs jo šeima, bendraamžiai, mokytojai, mokykla. Vaiko atstūmimas yra objektyvus reiškinys – veikiamas kitų, būtent suaugusiųjų, ir kartu subjektyvus, kadangi veikiamas nepalankių ugdymo sąlygų vaikas išmoksta netinkamo elgesio modelių, kurie trukdo palaikyti normalius ryšius su klasės (kaip grupės) draugais. Būtent šios priežastys yra svarbiausios, kadangi ir šeimoje, ir mokykloje vaikas įgauna savo asmenybės formavimosi pagrindą.

1.5. Psichologinis prisitaikymas ir socialinė parama

Socialinė parama – teigiama žmogaus arba grupės įtaka probleminių situacijų atveju. Artimiausi paramos sinonimai yra pagalba ir palaikymas (Suslavičius, 2000). Paramos rūšys – instrumentinė ir emocinė. Instrumentinės paramos atveju kitas žmogus ar žmonės atlieka tokią funkciją, kurios pats žmogus savarankiškai negalėtų atlikti. Šios paramos skalė labai plati: nuo techninės pagalbos iki paprastos paramos negalios atveju. Mokslinės literatūros analizė parodė, kad socialinė parama įvairiuose šaltiniuose dažnai pateikiama ir kalbant apie neįgaliuosius. Remiantis Jusiene (2002), šeima (ne tik tikrieji jos nariai, bet ir artimiausi jos giminaičiai arba išplėstinė šeima) yra viena iš svarbiausių tokios paramos šaltinių. Ši paramos rūšis turi būti orientuota panaudoti ir suaktyvinti žmogaus turimas galias, kitaip gali kilti pavojus žmogui tapti priklausomu ir vengiančiu spręsti savo problemas.

Emocinė parama reiškia žmogaus pasitikėjimo savimi, savigarbos, sukurto ar kuriamo įvaizdžio patiprinimą (Šlenkeris, cit. pagal Suslavičius, 2000). Tai kito žmogaus identiškumo patvirtinimas. Emocinė parama duoda suprasti, kad jis arba ji sutinka su tavimi artimiau bendrauti, laikyti sau lygiaverčiu. Gaunama parama – tai konkretūs fiziniai ar psichologiniai veiksmai. Tai ta parama, kuri iš tikrųjų suteikiama kitų. Suvokiama parama – bendras įsitikinimas, kad esant probleminei situacijai, paramos bus sulaukta (ta parama, apie kurią asmuo galvoja, kad galima gauti iš kitų). Reikia skirti suvokiamą ir gaunamą socialinę paramą (Suslavičius, 2000). Paramos paaugliams tikslas, pasak Navaičio (2001), vidinių problemų įveikimas, santykių su bendraamžiais korekcija, socializacijos skatinimas. Parama turi skatinti konstruktyvų paauglio prisitaikymą ir sunkumų įveikimą.

Vienas iš būdų nustatyti faktišką socialinę paramą – asmenybės *socialinio tinklo išsiaiškinimas* (Suslavičius, 1995, 2000). Socialinis tinklas yra sistema žmonių (grupių), su kuriuo žmogus palaiko kokius nors ryšius (Suslavičius, 2000). Barnes tinklą apibrėžia kaip taškų, linijomis sujungtų į viena, visumą; taškai vaizduoja žmones, o linijos parodo, kas yra kokiais ryšiais susijęs su kiekvienu asmeniu (Barnes,1972). Kanadiečių mokslininkas psichiatras Ross Speck pirmasis pritaikė praktikoje tinklo koncepciją ir nustatė galimybes, kaip padėti pacientams, pasitelkiant ir jų socialinius tinklus. Mokslininko parengtą socialinio tinklo terapijos modelį toliau tęsė ir plėtojo kitas sisteminės teorijos šalininkas Maguire. Tik vėliau „tinklų“ metodika susidomėjo ir socialinio darbo specialistai, pradedant Barnes ir Mančesterio antropologine mokykla (Barnes,1972). Kiti autoriai (Antinienė, Baršauskienė, Merkys, 2004) socialinį tinklą apibūdina kaip žmonių (grupių) socialinių santykių ar ryšių (jų pobūdžio) struktūrą. Kalbant apie ryšius, galima teigti, jog socialiniame tinkle jie gali būti labai įvairūs. Tiek grupė, tiek atskiras individas turi individualų, tik jam vienam būdingą socialinį tinklą. Suslavičius (2000) teigia, kad ilgainiui kiekvieno asmens „saugos“ tinklas kinta. Tarkim, jei kūdikystėje tėvas yra tas, kuris vadinamas „saugos asmeniu“, paauglystėje gali įvykti taip, kad tėvas iš „saugos asmens“ gali virsti „nerimą keliančiu asmeniu“.

Pasak Antinienės ir kitų autorių, socialinis tinklas yra vienas iš esminių asmens socialinės integracijos ir socialinės adaptacijos veiksnių (Antinienė, Baršauskienė, Merkys, 2004). Saugumo siekis – pats svarbiausias socialinio tinklo formavimosi motyvas. Socialinio tinklo ir psichinės bei somatinės sveikatos ryšį patvirtina šiuolaikinės empirinės studijos (Achat ir kt., 1998, Kawachi ir kt., 1996, cit. pg. Antinienė, Baršauskienė, Merkus, 2004). Nustatyta, kad socialinis tinklas statistiškai koreliuoja su psichikos sutrikimais, ypač depresija, mirtingumu, gyvenimo kokybe. Suslavičius (2000) teigia, kad funkcionalus socialinis tinklas ir socialinė parama atlieka „pagalvės“ vaidmenį žmogaus sveikatai ir dvasinei būsenai, kai jis susiduria su krizėmis savo gyvenime. Asmeniui, susidūrusiam su įvairiomis gyvenimo krizėmis (nedarbu, karjeros duobe, artimųjų netektimi, skyrybomis, sunkia trauma, liga ir pan.), socialinio tinklo funkcionalumas (arba jo sutrikimai) neretai tampa esminiu veiksniu, dėl kurio ima rutuliotis daugiau ar mažiau perspektyvus, krizinis ir netgi „akligatvinis“ asmens socialinės raidos scenarijus. Todėl teikiant asmeniui socialinę ir psichologinę pagalbą, kuriant įvairias rehabilitacines programas socialinio tinklo vaidmuo yra išskirtinis (Antinienė, Baršauskienė, Merkys, 2004).

Taigi socialinė parama yra tiesiogiai susijusi su asmens psichologiniu prisitaikymu. Tai patvirtina tyrėjų nustatytas gaunamos socialinės paramos ir ligos ryšys: depresija sergantys pacientai, gaunantys daugiau socialinės paramos, yra geriau socialiai prisitaikę ir jiems pasireiškia mažiau depresijos požymių nei individams, gaunantiems mažai socialinės paramos (Robinson, Dalton, cit. pg. Gudaitė ir Kalpokienė, 2004).

1.6. Tyrimo problema, tikslas, uždaviniai

Tyrimo problema – psichologinis prisitaikymas ir socialine parama ankstyvosios paauglystės laikotarpiu.

Tyrimo tikslas – ištirti psichologinio prisitaikymo sąsajas su socialine parama ankstyvosios paauglystės laikotarpiu.

Tyrimo uždaviniai:

1. Nustatyti paauglių elgesio ir emocinių problemų lygį.
2. Išsiaiškinti paauglių gaunamą socialinę paramą.
3. Ištirti paauglių apsauginius psichologinio prisitaikymo veiksnius.
4. Nustatyti, koks yra ryšys tarp elgesio bei emocinių problemų ir socialinio tinklo.
5. Analizuoti gerai prisitaikiusių paauglių, gyvenančių prastomis sąlygomis, atsparumo veiksnius.

TYRIMO METODIKA

2.1. Tiriamieji

Tiriamieji buvo parinkti patogiosios atrankos būdu. 2007–2008 metais Biržų apskrityje vykdytos tiriamųjų apklausoje dalyvavo 98-ni paaugliai nuo 12 iki 15 metų. Iš jų 48 berniukai ir 50 mergaičių. Fenomenologiniam tyrimui buvo atrinkti 8 (6 mergaitės ir 2 berniukai) jaunesnieji paaugliai (12–15 m.), pasižymintys geru prisitaikymo lygiu, tačiau gyvenantys prastomis sąlygomis.

Detalesni tiriamųjų duomenys pagal lytį, amžių, tautybę, klasę, vietovę, mokyklos lankymą bei šeimos sudėtį pateikti 1 lentelėje.

1 lentelė. Respondentų pasiskirstymas pagal lytį, amžių, tautybę, klasę, vietovę bei šeimos sudėtį

Lytis (n-98)				
<i>Berniukai</i>		<i>Mergaitės</i>		
48 (49%)		50 (51%)		
Amžius (n-98)				
<i>12 m.</i>	<i>13 m.</i>	<i>14 m.</i>	<i>15 m.</i>	
6 (6,1%)	11 (11,2%)	10 (10,2%)	71 (72,4%)	
Tautybė (n-98)				
<i>Lietuvių</i>		<i>Kita</i>		
75 (76,5%)		23 (23,5%)		
Klasė (n-98)				
<i>5 kl.</i>	<i>6 kl.</i>	<i>7 kl.</i>	<i>8 kl.</i>	<i>9 kl.</i>
1 (1,0 %)	10 (10,2%)	17 (17,3%)	35 (35,7%)	35 (35,7%)
Vietovė (n-98)				
<i>Miestas</i>		<i>Kaimas</i>		
83 (84,7%)		15 (15,3%)		
Šeimos sudėtis (n-98)				
<i>Pilna šeima</i>		<i>Nepilna šeima</i>		
56 (57,1%)		42 (42,9%)		

Kaip matyti 1 lentelėje, daugiausiai iširta gyvenančių mieste lietuvių tautybės penkiolikos metų paauglių, kurie mokosi 8–9 klasėse. Taip pat galima pastebėti, kad didesnioji dalis tiriamųjų

gyvena pilnoje šeimoje, tačiau tarp gyvenančių pilnoje ir nepilnoje šeimoje taip pat nėra ryškaus skirtumo (atitinkamai 56 ir 42 tiriamieji).

2.2. Tyrimo metodikos

1. Tyrime buvo panaudotas **Achenbacho jaunuolių elgesio problemų klausimynas YSR (YSR 11/18, Youth Self Report)**. Klausimynus sudaro 21 teiginys, skirtas vaiko kompetencijoms nustatyti, ir 112 teiginių, skirtų vaiko elgesio ir emocinėms problemoms įvertinti. Pastarieji teiginiai vertinami 3 balų skale: 0 – jei teiginys neteisingas, 1 – jei iš dalies arba kartais teisingas, 2 – jei dažnai arba labai dažnai teisingas pastarųjų šešių mėnesių laikotarpiu. Elgesio ir emocinės problemos skaičiuojamos sudedant atitinkamų skalių teiginių įvertinimus (0, 1, 2). Skiriamos aštuonios YSR 11/18 skalės: nusišalinimas, somatiniai nusiskundimai, nerimas / depresija, delinkvencija, agresija, mąstymo, socialinės ir dėmesio problemos.

Klausimynus sudaro *internalių problemų* (nusišalinimo, somatinio pobūdžio skundų, nerimo / depresijos), *eksternalių problemų* (agresyvaus elgesio ir delinkventinio elgesio) ir nei *internalių*, nei *eksternalių problemų* skalės (mąstymo, dėmesio ir socialinės problemos). Nerimo / depresijos skalę sudaro tam tikri teiginiai, pavyzdžiui, „vienišas, daug verkia, nelaimingas“ ir kita, nusišalinimo skalę – „labiau linkęs būti vienas nei su kitais, drovus“ ir kita, somatinio pobūdžio skundus – „skrandžio ar pilvo skausmai, nuovargis“ ir kita. Socialinių problemų skalę sudaro tam tikri teiginiai, pavyzdžiui, „elgiasi pernelyg vaikiškai, nesutaria su kitais vaikais“ ir kt., delinkventinio elgesio skalę – „meluoja, vagiliauja, bėga iš namų“ ir kita, agresijos skalę – „žiaurus, priekabus, nepaklusnus“ ir kita, dėmesio problemų skalę – „negali susikaupti, dažnai susipainioja“ ir kita. *Dėmesio problemų* skalėje vertinami su dėmesio koncentracija susiję vaiko sunkumai – nesugebėjimas ramiai išsėdėti vienoje vietoje, sunkumas susikaupti ir išlaikyti dėmesį, polinkis svajoti ir dažnai nukrypti kažkur mintimis, sunkumas atlikti mokykloje užduodamas užduotis.

Klausimynas yra standartizuotas atsitiktinėje ir klinikinėje 11–18 metų Lietuvos vaikų imtyse (N = 2664). Gauti vidurkiai yra labai artimi JAV panašiose tiriamųjų imtyse gautiems vidurkiams, efekto dydis lyginant *internalių* ir *eksternalių problemų* įverčius yra 0,003, t. y. mažiau nei vienas procentas skirtumo priklauso nuo vaiko amžiaus, lyties ir šalies. Tai leidžia teigti, jog metodika baigta standartizuoti. Be to, Žukauskienė yra oficiali CBCL, YSR ir TRF metodikų platintoja Lietuvoje, taigi turi visas teises platinti ir taikyti minėtą metodiką. YSR klausimynas yra skirtas rinkti informaciją standartizuota forma apie 11–18 metų asmenų kompetenciją ir emocines bei elgesio problemas ir remiasi paauglių savistaba. Jaunimo klausimyno lietuviškos versijos nerimo / depresijos skalės vidinis suderinamumas yra pakankamai geras (Cronbacho $\alpha = 0,829$). Metodikos išverstos į lietuvių kalbą gavus raštišką T. M. Achenbacho leidimą, aprobuotos

moksliniuose tyrimuose, psichometriniai CBCL4/18 skalių rodikliai skelbti mokslinėje spaudoje (Žukauskienė, Ignatavičienė, 2001).

2. Tyrime buvo panaudotas **Achenbach (1991) klausimynas mokytojams (TRF 5/18, Teacher Report Form)**, skirtas rinkti standartizuota forma informaciją apie 5-18 metų asmenų kompetenciją bei elgesio ir emocines problemas, kurių kiekvienas vertinamas 3 balų skale: 0 – jei teiginys neteisingas, 1- jei iš dalies arba kartais teisingas, 2 – jei dažnai arba labai dažnai teisingas pastarųjų šešių mėnesių laikotarpiu. TRF 5/18 (*Teacher Report Form*), sudaro du pagrindiniai blokai: kompetencijų skalės bei elgesio problemų skalės. Kompetencijų skalės teiginiai suskirstomi į *socialines, veiklos ir mokyklinių žinių* subskales. *Bendrą vaiko kompetencijų* įvertinimą sudaro visų trijų sričių skalių suma. Siekiant nustatyti vaiko kompetencijų lygį, prašoma atsakyti į klausimus apie vaiko sportinius bei nesportinius užsiėmimus ir įvertinti vaiko išitraukimo į tuos 28 užsiėmimus kokybę, kiek jis/ji skiria tam laiko. Kokybės ir laiko įvertinimai remiasi lyginimu su vaiko bendraamžiais. Be to, prašoma įvertinti vaiko akademinis pasiekimus. Kai kuriuos teiginius prašoma ne tik įvertinti pagal jų tinkamumą apibūdinant vaiko elgesį, bet dar ir detalčiau aprašyti vertinamą elgesį. Taip daroma siekiant išvengti netikslių, neteisingų vertinimų, nes toks prašymas atskleidžia ar teisingai buvo suprastas teiginys. Visi teiginiai apie elgesio problemas suskirstyti į aštuonias elgesio problemų subskales, vaidinamas sindromais: *nusišalinimo, somatinių nusiskundimų, nerimo/depresijos, socialinių problemų, mąstymo problemų, dėmesio problemų, agresijos ir delinkventinio elgesio problemų*. Nusišalinimo, somatinių nusiskundimų ir nerimo/depresijos skalės apjungtos į *internalias problemas*, o delinkvencija ir agresija į *eksternalias problemas*. Mąstymo problemų, socialinės ir dėmesio problemų sindromai nepriskiriami nei internalioms, nei eksternalioms problemoms (Achenbach, 1991).

Achenbach taip pat yra sukūręs klausimyną Vaikų elgesio klausimyną (CBCL 4/18 metodika) bei Jaunimo klausimyną (YSR 11/18, Youth Self Report). Tiek Achenbach klausimynas mokytojams (*TRF 5/18, Teacher Report Form*), tiek Jaunimo klausimynas (YSR 11/18, Youth Self Report) yra analogiški CBCL 4/18. Problemų ir kompetencijų skalės šiuose klausimynuose panašios į CBCL 4/18 skales, skiriasi tik jų formuluotė, priklausomai nuo to, kas pateikia duomenis apie vaiką: tėvai, mokytojai ar pats vaikas (Žukauskienė ir Ignatavičienė, 2001).

3. Darbo autorės sukurta anketa (žr. 2 priede), kurios tikslas – išsiaiškinti tiriamųjų demografinius duomenis, su kuo jie gyvena, ar jų tėvai (globėjai) vartoja alkoholinius gėrimus, kokia jų šeimos finansinė padėtis. Kartu su minėta anketa tiriamiesiems buvo pateikta socialinio tinklo matrica (Antinienė, Baršauskienė, Merkys, 2004).

4. Socialinio tinklo matrica (žr. 3 priede) nustatomas tiriamojo socialinis tinklas ir išsiaiškinamas gaunamos paramos kiekis. Matricą pildė 98 paaugliai 2007–2008 metais. Tinklo „personalinė“ struktūra buvo apibrėžta įvardijant pačią artimiausią socialinę aplinką: tėvus,

senelius, kiemo bei klasės draugus ir t. t. (iš viso 10 tinklo subjektų). Tinklo funkcinė struktūra buvo apibrėžta įvardijant tokias esmines sritis kaip emociniai ryšiai, abipusis pasitikėjimas, psichologinis saugumas (iš viso 10 funkcinės tinklo sričių). Kiekvienas tinklo subjektas buvo vertinamas pagal kiekvieną funkcinę sritį (10 × 10) naudojant dichotominį atsakymo formatą – „taip“ arba „ne“. Anketa buvo išbandyta per bandomąjį tyrimą, kuriame dalyvavo 30 tiriamųjų. Tiriamieji pažymėjo nesuprantamus klausimus, teiginius. Po pataisymo anketa išdalinta tiriamiesiems.

5. Kokybinis (fenomenologinis) tyrimas. Fenomenologiniame tyrime dalyvavo 6 mergaitės ir 2 berniukai, kurių amžius yra nuo 12 iki 15 metų, gyvenantys Biržų apskrityje. Tiriamieji pasižymi geru prisitaikymo lygmeniu, tačiau gyvena prastomis sąlygomis. Duomenys apie tyrimo dalyvius pateikiami antroje lentelėje.

2 lentelė. **Kokybinio** tyrimo dalyviai

	Tyrimo dalyvių kodas	Lytis	Amžius
1.	A	Vyr.	15
2.	G	Mot.	13
3.	V	Mot.	13
4.	D	Mot.	12
5.	L	Mot.	15
6.	E	Vyr.	15
7.	S	Mot.	12
8.	R	Mot.	12

Atliekant **fenomenologinį tyrimą, buvo siekta išsiaiškinti, koks socialinės paramos pobūdis skatina pozityvaus prisitaikymo procesą, esant reikšmingai nepalankioms aplinkybėms.** Taip pat buvo siekiama surinkti informaciją apie paauglių išgyvenimus bei autentišką patirtį, kuri vėliau pateikiama taip, kaip ją išgyvena pats tyrimo dalyvis, susilaikydamas nuo bet kokių išankstinių nusistatymų, hipotezių, įprastų suvokimo būdų. Taigi ieškomi unikalūs skirtumai, tyrėjui yra įdomi įvairovė, skirtingumas, siekiama suvokti žmogaus individualų tam tikros situacijos ar reiškinių matymą, kadangi šios krypties atstovai remiasi prielaida, kad nėra bendros realybės, kurią suvoktume visi. Subjektyvumas priimamas kaip realybė, ta realybė, kurią suvokia tam tikras žmogus. Fenomenologiniai duomenys yra patyrimo reikšmė, o fenomenologinė analizė reiškia aktyvų procesą, sąmonės srautą, verčiantį į savo reikšmę ir formą, turinčią verbalią išraišką (Deltuva, 1996). Fenomenologinio tyrimo metu respondentams buvo užduodami iš anksto

parengti atviri klausimai. Jiems buvo paaiškinta, kodėl tyrėjas nori atlikti tokį tyrimą. Visi tyrimo dalyviai buvo motyvuoti.

Buvo užduodami tokie atviri klausimai:

Šiais klausimais buvo bandoma išsiaiškinti paauglio vidinius veiksnius. Pirmas klausimas buvo „*Kaip atrodo Tavo įprasta diena. Išaušta rytas ir tu...*“ Šiuo klausimu buvo siekiama išsiaiškinti paauglio planavimą.

„*Kuo tu domiesi? Kokį turi hobi? Ką tu darai laisvalaikiu? Kaip jautiesi? Koks (-ia) tu būni su draugais?*“ – šiais klausimais bandyta išsiaiškinti vaiko pomėgius.

„*Ką darai, kai pavargsti mokykloje nuo mokslų?*“ – šiuo klausimu buvo norima sužinoti kaip paauglys sugeba atstatyti fizines ir dvasines jėgas.

„*Kaip reaguoji, kai tau kas nors nepasiseka?*“ – kaip įveikiamos stresą keliančios situacijos.

„*Ką tu darai, kai tau reikia pagalbos?*“, „*Kada tau reikia pagalbos?*“. „*Į ką kreipiesi, kai tau reikia pagalbos?*“.

Kitas klausimų blokas buvo skirtas išsiaiškinti šeimos aplinkos veiksnius. Respondentams buvo užduodami tokie atviri klausimai: „*Papasakok, koks (-ia) tu esi vaikas savo tėvams?*“ „*Papasakok apie savo tėvus – kokie jie? Ką daro?*“ „*O kas būna, kai tavo tėvai džiaugiasi, būna laimingi? Kada tai būna?*“ „*Kas būna, kai tavo tėvai pykstasi? O kada tai būna?*“ „*Ar dažnai tėvai tikrina tavo pažymius?*“ „*Papasakok apie vietą, kurioje tu ruoši pamokas.*“

Bendruomenės veiksniams išsiaiškinti buvo pateikiami šie klausimai: „*Papasakok apie savo mokyklą. Kokia ji?*“ „*Klasiokai? Kokie jie?*“ „*Papasakok apie savo draugus: kokie jie, iš kur jie, ką veikia?*“ Interviu buvo užbaigiamas šiuo klausimu: „*Ką tu galvoji apie ateitį?*“.

Sudarant bendrą fenomeno apibrėžimą buvo naudojamosi plataus apibrėžimo sudarymo strategija, pagal kurią siejama visa, kas esminio išryškėjo visuose tekstuose, nors atskiri aspektai gali būti ir nebūdingi atskiriems tyrimo dalyvių tekstams. Šios strategijos tikslas – atskleisti bendras ir unikalias tiriamųjų temas, kurios susiję su jaunesniųjų paauglių atsparumo veiksniais.

2.3. Tyrimo eiga

Prieš pradėdant tyrimą, buvo išdalyti prašymai (žr.1 priedą) jaunesniojo amžiaus tarpsnio paauglių tėvams. Gavus tėvų sutikimą, paaugliai buvo supažindinti su tyrimo tikslu. Autorė užtikrino tyrimo konfidencialumą, motyvavo atsakinėti į klausimus nuoširdžiai. Tiriamieji pildė anketas, socialinio tinklo matricas ir YSR klausimyną pamokų metu.

Įvertinus duomenis, buvo išskirti vaikai, kurie gyvena blogomis sąlygomis, tačiau yra gerai prisitaikę. Interviu su kiekvienu tiriamuoju truko nuo 30 min. iki valandos. Visi interviu buvo įrašinėjami diktofonu, įrašant pokalbį į garsajuostę, o vėliau tyrėjos tiksliai perrašomas ant lapų. Tyrimui buvo siekiama parinkti patalpą, kuri būtų kiek įmanoma tyli ir privati. Tyrimo pradžioje didelis dėmesys buvo skiriamas susipažinimui, kontakto užmezgimui, supažindinimui su pokalbio procesu, konfidencialumo užtikrinimui. Kad tiriamieji jaustųsi patogiau, buvo nusakyta diktofono reikšmė teisingos ir tikslios analizės tikslui.

2.4. Duomenų apdorojimas

Matematinė–statistinė duomenų analizė buvo atliekama naudojant kompiuterinę programą „SPSS for Windows“ (12.0 – versija). Demografiniams duomenims apdoroti buvo naudota aprašomoji statistika. Demografiniams duomenims aprašyti ir respondentų atsakymų bendrai analizei buvo naudojamos dažnių lentelės. Nustatant skirtumus tarp grupių buvo taikomas porinių dažnių lentelių metodas, χ^2 (chi kvadrat) kriterijus ir Studento t kriterijus nepriklausomoms imtims. Nustatant koreliacinius ryšius buvo naudojamas Spearman‘o koreliacijų metodas.

Interviu tekstų analizė buvo atliekama dalimis: perrašytas interviu tekstas nuosekliai skaitomas, originalus tekstas transformuojamas į psichologinę kalbą, išskirtos esminės vyraujančios temos, atsižvelgiant į prasminių vienetų pasiskirstymą. Siekiant tikslumo, šalia išskirtų temų, buvo surašomi prasminių vienetų numeriai, kuriuose minima tema atsispindi.

TYRIMO REZULTATAI

3.1. Psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių sociodemografiniai kintamieji

Pirmiausia pateiksime *Jaunuolių elgesio problemų klausimyno (YSR 11/18, Youth Self Report) rezultatus, kai patys paaugliai vertino savo sociodemografinius duomenis.*

3 lentelėje pateikti psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių artimų ryšių subjektyvaus vertinimo rezultatai, paskaičiuoti pagal Achenbach (1991) Jaunuolių elgesio problemų klausimyną YSR (YSR 11/18).

3 lentelė. **Psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių artimų ryšių subjektyvus vertinimas**

	<i>Artimų ryšių subjektyvus vertinimas</i>						
	0-1 draugas		2-3 draugai		4 ir daugiau draugų		χ^2
	Dažnis	%	Dažnis	%	Dažnis	%	p
Prisitaikę	7	9,0%	44	55,1%	29	35,9%	0,004
Neprisitaikę	7	38,9%	5	27,8%	6	33,3%	
<i>Iš viso</i>	14	14,6%	49	50,0%	35	35,4%	

p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$

Kaip matyti lentelėje, lyginant, ar skiriasi psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių artimų ryšių subjektyvaus vertinimo rezultatai, gauti statistiškai reikšmingi skirtumai ($p=0,004$). Taigi, kaip matome, tarp psichologiškai prisitaikiusių paauglių 2-3 arba 4 ir daugiau draugų turinčių yra žymiai daugiau nei tarp neprisitaikiusių paauglių.

4 lentelėje pateikti psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių šeimos sudėties tyrimo rezultatai, paskaičiuoti pagal Achenbach (1991) Jaunuolių elgesio problemų klausimyną YSR (YSR 11/18).

4 lentelė. **Psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių šeimos sudėtis**

	Šeimos sudėtis				
	Pilna šeima		Nepilna šeima		χ^2
	Dažnis	%	Dažnis	%	p
Prisitaikę	46	57,5%	34	42,5%	0,009
Neprisitaikę	10	55,6%	8	44,4%	
<i>Iš viso</i>	56	57,1%	42	42,9%	

p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$

Kaip matyti lentelėje, lyginant, ar skiriasi psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių šeimos sudėties rezultatai, gauti statistiškai reikšmingi skirtumai ($p=0,009$). Taigi matyti, kad daugiau psichologiškai prisitaikiusių jaunesniųjų paauglių gyvena pilnose šeimose.

5 lentelėje pateikti psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių tėvų (globėjų) alkoholinių gėrimų vartojimo dažnio subjektyvaus vertinimo tyrimo rezultatai, paskaičiuoti pagal Achenbach (1991) Jaunuolių elgesio problemų klausimyną YSR (YSR 11/18).

5 lentelė. **Psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių tėvų (globėjų) alkoholinių gėrimų vartojimo dažnis**

	Tėvų alkoholinių gėrimų vartojimas				χ^2
	Nevartoja arba mažai vartoja		Vidutiniškai ir dažnai vartoja		
	Dažnis	%	Dažnis	%	p
Prisitaikę	50	62,0%	31	38,0%	0,067
Neprisitaikę	9	52,9%	8	47,1%	
<i>Iš viso</i>	59	60,4%	39	39,6%	

p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$

Kaip matyti lentelėje, lyginant, ar skiriasi psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių tėvų (globėjų) alkoholinių gėrimų vartojimo dažnis, statistinių skirtumų nenustatyta.

6 lentelėje pateikti psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių šeimos finansinės padėties subjektyvaus vertinimo tyrimo rezultatai, paskaičiuoti pagal Achenbach (1991) Jaunuolių elgesio problemų klausimyną YSR (YSR 11/18).

6 lentelė. **Psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių šeimos finansinės padėties subjektyvus vertinimas**

	Šeimos finansinė padėtis				χ^2
	Pinigų pakanka		Pinigų trūksta		
	Dažnis	%	Dažnis	%	p
Prisitaikę	55	68,8%	25	31,3%	0,004
Neprisitaikę	11	61,1%	7	38,9%	
<i>Iš viso</i>	66	67,3%	32	32,7%	

p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$

Kaip matyti lentelėje, lyginant, ar skiriasi psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių šeimos finansinės padėties subjektyvaus vertinimo rezultatai, gauti statistiškai reikšmingi skirtumai ($p=0,004$). Taigi matyti, kad daugiau nei pusės psichologiškai prisitaikiusių jaunesniųjų paauglių šeimų nejaučia didelio pinigų trūkumo.

Tačiau ne tik patys jaunesnieji paaugliai (YSR 11/18, *Youth Self Report*), bet ir jų mokytojai vertino jaunesniųjų paauglių sociodemografinius duomenis. Toliau pamėginsime pateikti **Mokytojo įvertinimo klausimyno (TRF 5/18, *Teacher Report Form*) rezultatus, kai jaunesniųjų paauglių sociodemografinius duomenis vertino jų mokytojai.**

Psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių sociodemografinių duomenų pasiskirstymo ir skirtumo tarp imčių reikšmingumo rezultatai (duomenys pateikiami procentais), paskaičiuoti pagal Achenbacho (1991) Mokytojo įvertinimo klausimyną (*TRF 5/18, Teacher Report Form*), pateikiami 7 lentelėje.

7 lentelė. **Psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių sociodemografinių duomenų pasiskirstymas ir skirtumo tarp imčių reikšmingumas**

	Prisitaikiusių imtis	Neprisitaikiusių imtis	Skirtumo statistinis reikšmingumas (Chi – kvadrato kriterijus)
Artimų ryšių vertinimas: 0-1 draugas	8,9%	57,2	0,001**
2-3 draugai	60,1%	27,4%	
4 ir daugiau draugų	31,0%	15,4%	
Šeimos sudėtis : Pilna šeima	59,3%	53,8%	0,218
Nepilna šeima	40,7%	46,2%	
Tėvų alkoholinių gėrimų vartojimas : Nevartoja arba mažai vartoja	72,9%	34,6%	0,025*
Vidutiniškai ir dažnai vartoja	27,1%	65,4%	
Tėvų finansinė padėtis: Pinigų pakanka	60,1%	43,2%	0,452
Pinigų trūksta	39,9%	56,8,1%	

p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo: * $\alpha < 0,05$ ir ** $\alpha < 0,01$.

Kaip matyti lentelėje, lyginant, ar skiriasi psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių artimų ryšių vertinimo rezultatai (mokytojų vertinimu), gauti statistiškai reikšmingi skirtumai ($p < 0,01$). Vadinasi, tarp psichologiškai prisitaikiusių paauglių yra daugiausia turinčių du arba tris draugus, o tarp neprisitaikiusių paauglių – visai neturinčių draugų arba turinčių tik vieną draugą.

Lyginant, ar skiriasi psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių šeimos sudėties rezultatai (mokytojų vertinimu), statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta ($p > 0,05$).

Lyginant, ar skiriasi psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių tėvų (globėjų) alkoholinių gėrimų vartojimo dažnis (mokytojų vertinimu), gauti statistiškai reikšmingi skirtumai ($p < 0,05$). Vadinasi, tarp prisitaikiusių paauglių dauguma gyvena mažai arba visai nevartojančių alkoholio šeimose; o neprisitaikiusieji – priešingai, jie dažniau gyvena šeimose, kuriose vidutiniškai arba ir dažnai piktnaudžiuojama alkoholiniais gėrimais.

Lyginant, ar skiriasi psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių šeimos finansinė padėtis (mokytojų vertinimu), statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta ($p > 0,05$).

3.2. Jaunesniųjų paauglių elgesio ir emocinės problemos

Pirmiausia pateiksime Jaunuolių elgesio problemų klausimyno (YSR 11/18, Youth Self Report) rezultatus, kai patys paaugliai vertino savo elgesio ir emocines problemas.

Berniukų ir mergaičių elgesio ir emocinių problemų įverčiai, paskaičiuoti pagal Achenbacho jaunuolių elgesio problemų klausimyną YSR (YSR 11/18), kai patys paaugliai vertino savo elgesio ir emocines problemas, pateikiami 8 lentelėje.

8 lentelė. YSR (11/18) berniukų ir mergaičių elgesio bei emocinių problemų įverčių vidurkių (M) ir standartinių nuokrypių (S) palyginimas

Problemos	Berniukai (n-48)		Mergaitės (n-50)		p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$
	M	S	M	S	
Nerimas, depresija	5,79	5,040	6,36	4,754	0,567
Kitų šalinimasis	3,88	3,240	4,26	3,349	0,565
Somatinio pobūdžio skundai	3,13	2,266	3,26	2,202	0,765
Socialinės problemos	4,52	3,792	5,58	3,575	0,158
Mąstymo problemos	2,88	2,481	3,32	2,630	0,391
Dėmesio problemos	6,52	3,549	6,58	2,963	0,929
Delinkvencija	5,08	3,929	4,08	2,913	0,156
Agresija	7,75	6,069	9,20	5,353	0,212
Kitos problemos	0,60	0,893	0,74	,803	0,430
Bendravimo sunkumai	40,15	25,798	43,38	20,164	0,492

“M” – vidurkis, “S” – standartinis nuokrypis

Kaip matyti lentelėje, statistiškai reikšmingų skirtumų tarp berniukų ir mergaičių elgesio ir emocinių problemų įverčių nebuvo nustatyta.

Tačiau ne tik patys jaunesnieji paaugliai (YSR 11/18, *Youth Self Report*), bet ir jų mokytojai vertino jaunesniųjų paauglių elgesio ir emocines problemas. Toliau pamėginsime pateikti Mokytojo įvertinimo klausimyno (TRF 5/18, *Teacher Report Form*) rezultatus, kai jaunesniųjų paauglių elgesio ir emocines problemas vertino jų mokytojai.

Berniukų ir mergaičių elgesio ir emocinių problemų įverčiai, paskaičiuoti pagal Achenbach (1991) Mokytojo įvertinimo klausimyną (TRF 5/18, *Teacher Report Form*), pateikiami 9 lentelėje.

9 lentelė. TRF (5/18) berniukų ir mergaičių elgesio bei emocinių problemų įverčių vidurkių (M) ir standartinių nuokrypių (S) palyginimas

Problemos	Berniukai (n-48)		Mergaitės (n-50)		p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$
	M	S	M	S	
Nerimas, depresija	9,06	5,356	5,46	4,566	0,225
Kitų šalinimasis	5,47	3,793	3,78	3,114	0,053
Somatinio pobūdžio skundai	3,35	3,353	3,16	1,933	0,822
Socialinės problemos	7,18	3,575	4,62	3,594	0,329
Mąstymo problemos	3,71	2,995	2,98	2,454	0,286
Dėmesio problemos	8,71	3,514	6,10	3,019	0,772
Delinkvencija	6,24	3,833	4,22	3,305	0,729
Agresija	12,35	5,488	7,68	5,475	0,502
Kitos problemos	0,88	1,111	0,63	0,782	0,265
Bendravimo sunkumai	56,94	26,400	38,62	21,092	0,364

“M” – vidurkis, “S” – standartinis nuokrypis

Matome, kad lyginant berniukų ir mergaičių TRF probleminio elgesio įvertinimo vidurkius, statistiškai reikšmingų skirtumų tarp elgesio ir emocinių problemų įverčių nebuvo nustatyta.

Mieste ir kaime gyvenančių jaunesniųjų paauglių elgesio ir emocinių problemų įverčiai, paskaičiuoti pagal Achenbacho jaunuolių elgesio problemų klausimyną YSR (YSR 11/18), kai patys paaugliai vertino savo elgesio ir emocines problemas, pateikiami 10 lentelėje.

10 lentelė. YSR (11/18) mieste ir kaime gyvenančių jaunesniųjų paauglių elgesio bei emocinių problemų įverčių vidurkių (M) ir standartinių nuokrypių (S) palyginimas

(statistiškai reikšmingi skirtumai paryškinti)

Problemos	Gyvenantys mieste (n=83)		Gyvenantys kaime (n=15)		p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$
	M	S	M	S	
Nerimas, depresija	5,69	4,585	8,27	5,982	0,059
Kitų šalinimasis	3,78	3,004	5,67	4,320	0,124
Somatinio pobūdžio skundai	3,19	2,200	3,20	2,426	0,991
Socialinės problemos	4,75	3,488	6,80	4,459	0,048
Mąstymo problemos	2,89	2,542	4,27	2,374	0,055
Dėmesio problemos	6,59	3,235	6,33	3,416	0,779
Delinkvencija	4,72	3,590	3,73	2,631	0,311
Agresija	8,67	5,990	7,47	4,015	0,455
Kitos problemos	0,65	0,788	0,80	1,146	0,532
Bendravimo sunkumai	40,94	22,967	46,53	23,613	0,389

“M” – vidurkis, “S” – standartinis nuokrypis

Kaip matyti lentelėje, kaime gyvenantys jaunesnieji paaugliai pasižymi didesnėmis socialinėmis problemomis lyginant su gyvenančiais mieste ($p=0,048$). Tuo tarpu šio darbo autorės 2005-2006 m.m. atlikto tyrimo rezultatai rodo priešingus rezultatus, t.y. kad mieste pasižymi didesnėmis socialinėmis problemomis lyginant su gyvenančiais kaime, nors pastarieji rezultatai ir nebuvo statistiškai reikšmingi.

Mieste ir kaime gyvenančių jaunesniųjų paauglių elgesio ir emocinių problemų įverčiai, paskaičiuoti pagal Achenbach (1991) Mokytojo įvertinimo klausimyną (*TRF 5/18, Teacher Report Form*), pateikiami 11 lentelėje.

11 lentelė. TRF (5/18) mieste ir kaime gyvenančių jaunesniųjų paauglių elgesio bei emocinių problemų įverčių vidurkių (M) ir standartinių nuokrypių (S) palyginimas
(statistiškai reikšmingi skirtumai paryškinti)

Problemos	Gyvenantys mieste (n=83)		Gyvenantys kaime (n=15)		p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$
	M	S	M	S	
Nerimas, depresija	4,08	4,842	6,96	4,723	0,001
Kitų šalinimasis	3,94	3,381	4,09	2,905	0,031
Somatinio pobūdžio skundai	3,35	2,283	3,02	2,165	0,004
Socialinės problemos	4,35	3,168	5,61	3,756	0,472
Mąstymo problemos	2,42	2,484	3,74	2,611	0,001
Dėmesio problemos	5,42	2,979	7,57	3,284	0,189
Delinkvencija	3,23	3,568	5,83	3,227	0,004
Agresija	8,58	5,567	9,26	5,725	0,043
Kitos problemos	0,77	0,807	0,57	0,886	0,246
Bendravimo sunkumai	48,13	20,695	34,63	23,648	0,239

“M” – vidurkis, “S” – standartinis nuokrypis

Matome, kad lyginant mieste ir kaime gyvenančių jaunesniųjų paauglių TRF probleminio elgesio įvertinimo vidurkius, statistiniai skirtumai rasti nerimo/depresijos ($p=0,001$), kitų šalinimosi ($p=0,031$), somatinio pobūdžio skundų ($p=0,004$), mąstymo problemų ($p=0,001$), delinkvencijos ($p=0,004$) ir agresijos ($p=0,043$) skalėse. Vadinasi, mokytojų vertinimu, gyvenantys kaime jaunesnieji paaugliai turi daugiau nerimo/depresijos, kitų šalinimosi, mąstymo problemų, delinkvencijos ir agresijos problemų, lyginant su mieste gyvenančiais. Tačiau mieste gyvenantys jaunesnieji paaugliai šiek tiek dažniau turi somatinio pobūdžio skundų.

Pilnose ir nepilnose šeimose gyvenančių jaunesniųjų paauglių elgesio ir emocinių problemų įverčiai, paskaičiuoti pagal Achenbacho jaunuolių elgesio problemų klausimyną YSR (YSR 11/18), kai patys paaugliai vertino savo elgesio ir emocines problemas, pateikiami 12 lentelėje.

12 lentelė. YSR (11/18) pilnose ir nepilnose šeimose gyvenančių jaunesniųjų paauglių elgesio bei emocinių problemų įverčių vidurkių (M) ir standartinių nuokrypių (S) palyginimas

Problemos	Pilnose šeimose (n=56)		Nepilnose šeimose (n=42)		p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$
	M	S	M	S	
Nerimas, depresija	6,45	4,828	5,60	4,964	0,396
Kitų šalinimasis	4,02	3,090	4,14	3,565	0,853
Somatinio pobūdžio skundai	3,02	2,220	3,43	2,232	0,368
Socialinės problemos	5,16	3,612	4,93	3,860	0,760
Mąstymo problemos	2,95	2,194	3,31	2,984	0,508
Dėmesio problemos	6,77	3,281	6,26	3,216	0,448
Delinkvencija	4,71	3,436	4,38	3,540	0,640
Agresija	8,70	5,166	8,21	6,464	0,682
Kitos problemos	0,61	0,846	0,76	,850	0,373
Bendravimo sunkumai	42,38	21,253	41,02	25,457	0,775

“M” – vidurkis, “S” – standartinis nuokrypis

Kaip matyti lentelėje, statistiškai reikšmingų skirtumų tarp pilnose ir nepilnose šeimose gyvenančių jaunesniųjų paauglių elgesio ir emocinių problemų įverčių nebuvo nustatyta.

Pilnose ir nepilnose šeimose gyvenančių jaunesniųjų paauglių elgesio ir emocinių problemų įverčiai, paskaičiuoti pagal Achenbach (1991) Mokytojo įvertinimo klausimyną (TRF 5/18, *Teacher Report Form*), pateikiami 13 lentelėje.

13 lentelė. TRF (5/18) pilnose ir nepilnose šeimose gyvenančių jaunesniųjų paauglių elgesio bei emocinių problemų įverčių vidurkių (M) ir standartinių nuokrypių (S) palyginimas
(statistiškai reikšmingi skirtumai paryškinti)

Problemos	Pilnose šeimose (n=56)		Nepilnose šeimose (n=42)		p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$
	M	S	M	S	
Nerimas, depresija	4,29	5,388	6,265	2,364	0,002
Kitų šalinimasis	2,23	4,351	3,687	2,026	0,324
Somatinio pobūdžio skundai	3,37	2,146	3,825	1,247	0,778
Socialinės problemos	4,05	3,535	5,356	3,169	0,244
Mąstymo problemos	2,17	2,369	3,389	2,278	0,025
Dėmesio problemos	5,19	3,164	6,369	3,098	0,214
Delinkvencija	3,64	3,785	4,769	2,327	0,694
Agresija	7,74	5,365	8,867	3,142	0,168
Kitos problemos	5,31	0,172	4,135	3,463	0,557
Bendravimo sunkumai	38,26	25,364	43,240	17,128	0,267

“M” – vidurkis, “S” – standartinis nuokrypis

Matome, kad lyginant pilnose ir nepilnose šeimose gyvenančių jaunesniųjų paauglių TRF probleminio elgesio įvertinimo vidurkius, statistiniai skirtumai rasti nerimo/depresijos ($p=0,002$) ir mąstymo problemų ($p=0,025$) skalėse. Vadinasi, mokytojų vertinimu, gyvenantys nepilnose šeimose jaunesnieji paaugliai turi daugiau nerimo/depresijos ir mąstymo problemų, lyginant su pilnose šeimose gyvenančiais.

Jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai mažai vartoja arba nevaratoja ir jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai vidutiniškai arba dažnai vartoja alkoholinius gėrimus, elgesio ir emocinių problemų įverčiai, paskaičiuoti pagal Achenbacho jaunuolių elgesio problemų klausimyną YSR (YSR 11/18), kai patys paaugliai vertino savo elgesio ir emocines problemas, pateikiami 14 lentelėje.

14 lentelė. YSR (11/18) jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai mažai vartoja arba nevaratoja ir jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai vidutiniškai arba dažnai vartoja alkoholinius gėrimus, elgesio bei emocinių problemų įverčių vidurkių (M) ir standartinių nuokrypių (S)

palyginimas

Problemos	Kurių tėvai mažai vartoja arba nevaratoja alkoholinių gėrimų (n-58)		Kurių tėvai vidutiniškai arba dažnai vartoja alkoholinius gėrimus (n-38)		p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$
	M	S	M	S	
Nerimas, depresija	6,10	4,583	6,00	5,352	0,920
Kitų šalinimasis	3,74	2,953	4,50	3,645	0,265
Somatinio pobūdžio skundai	3,19	2,056	3,13	2,517	0,902
Socialinės problemos	4,93	3,504	5,24	3,914	0,691
Mąstymo problemos	3,22	2,548	2,92	2,561	0,571
Dėmesio problemos	6,38	3,019	6,82	3,517	0,518
Delinkvencija	4,34	3,104	4,79	3,857	0,535
Agresija	8,34	4,905	8,68	6,747	0,790
Kitos problemos	0,81	0,888	0,50	0,762	0,080
Bendravimo sunkumai	41,07	19,942	42,58	26,615	0,752

“M” – vidurkis, “S” – standartinis nuokrypis

Kaip matyti lentelėje, statistiškai reikšmingų skirtumų tarp jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai mažai vartoja arba nevaratoja ir jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai vidutiniškai arba dažnai vartoja alkoholinius gėrimus, elgesio ir emocinių problemų įverčių nebuvo nustatyta.

Jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai mažai vartoja arba nevaratoja ir jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai vidutiniškai arba dažnai vartoja alkoholinius gėrimus, elgesio ir emocinių problemų įverčiai, paskaičiuoti pagal Achenbach (1991) Mokytojo įvertinimo klausimyną (*TRF 5/18, Teacher Report Form*), pateikiami 15 lentelėje.

15 lentelė. **TRF (5/18) jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai mažai vartoja arba nevaratoja ir jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai vidutiniškai arba dažnai vartoja alkoholinius gėrimus, elgesio bei emocinių problemų įverčių vidurkių (M) ir standartinių nuokrypių (S) palyginimas (statistiškai reikšmingi skirtumai paryškinti)**

Problemos	Kurių tėvai mažai vartoja arba nevartoja alkoholinių gėrimų (n=58)		Kurių tėvai vidutiniškai arba dažnai vartoja alkoholinius gėrimus (n=38)		p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$
	M	S	M	S	
Nerimas, depresija	5,25	2,478	6,35	4,112	0,045
Kitų šalinimasis	3,16	1,256	4,58	2,887	0,578
Somatinio pobūdžio skundai	3,35	1,387	3,14	2,425	0,367
Socialinės problemos	4,27	2,589	6,19	3,179	0,008
Mąstymo problemos	2,14	1,241	3,28	1,144	0,238
Dėmesio problemos	6,04	2,116	6,95	3,265	0,036
Delinkvencija	4,78	2,657	4,24	2,882	0,464
Agresija	8,06	4,185	8,47	4,237	0,028
Kitos problemos	0,79	0,029	0,25	0,052	0,412
Bendravimo sunkumai	39,78	11,014	42,17	12,265	0,544

“M” – vidurkis, “S” – standartinis nuokrypis

Matome, kad lyginant jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai mažai vartoja arba nevartoja ir jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai vidutiniškai arba dažnai vartoja alkoholinius gėrimus, TRF probleminio elgesio įvertinimo vidurkius, statistiniai skirtumai rasti nerimo/depresijos ($p=0,045$), socialinių ($p=0,008$), dėmesio problemų ($p=0,036$) ir agresijos ($p=0,028$) skalėse.

Vadinasi, mokytojų vertinimu, jaunesnieji paaugliai, kurių tėvai vidutiniškai arba dažnai vartoja alkoholinius gėrimus, turi daugiau nerimo/depresijos, socialinių, dėmesio ir agresijos problemų, lyginant su tais paaugliais, kurių tėvai mažai vartoja arba nevartoja alkoholinių gėrimų.

Jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai pakankamai turi pinigų, ir jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai paprastai jaučia pinigų stygių, elgesio ir emocinių problemų įverčiai, paskaičiuoti pagal Achenbacho jaunuolių elgesio problemų klausimyną YSR (YSR 11/18), kai patys paaugliai vertino savo elgesio ir emocines problemas, pateikiami 16 lentelėje.

16 lentelė. YSR (11/18) jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai pakankamai turi pinigų, ir jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai paprastai jaučia pinigų stygių, elgesio bei emocinių problemų įverčių vidurkių (M) ir standartinių nuokrypių (S) palyginimas

Problemos	Kurių tėvai turi pakankamai pinigų (n=66)		Kurių tėvai paprastai jaučia pinigų stygių (n=32)		p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$
	M	S	M	S	
Nerimas, depresija	6,15	5,94	4,514	5,634	0,840
Kitų šalinimasis	3,74	4,75	3,095	3,601	0,155
Somatinio pobūdžio skundai	3,08	3,44	2,085	2,501	0,453
Socialinės problemos	5,27	4,63	3,550	4,022	0,420
Mąstymo problemos	3,08	3,16	2,193	3,214	0,899
Dėmesio problemos	6,36	6,94	2,965	3,784	0,415
Delinkvencija	4,26	5,22	3,149	4,022	0,200
Agresija	8,68	8,09	4,874	7,262	0,680
Kitos problemos	0,76	0,50	0,895	0,718	0,159
Bendravimo sunkumai	41,38	42,66	19,479	29,380	0,824

“M” – vidurkis, “S” – standartinis nuokrypis

Kaip matyti lentelėje, statistiškai reikšmingų skirtumų tarp jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai pakankamai turi pinigų, ir jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai paprastai jaučia pinigų stygių, elgesio ir emocinių problemų įverčių nebuvo nustatyta.

Jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai pakankamai turi pinigų, ir jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai paprastai jaučia pinigų stygių, elgesio ir emocinių problemų įverčiai, paskaičiuoti pagal Achenbach (1991) Mokytojo įvertinimo klausimyną (*TRF 5/18, Teacher Report Form*), pateikiami 17 lentelėje.

17 lentelė. TRF (5/18) jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai pakankamai turi pinigų, ir jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai paprastai jaučia pinigų stygių, elgesio bei emocinių problemų įverčių vidurkių (M) ir standartinių nuokrypių (S) palyginimas (statistiškai reikšmingi skirtumai paryškinti)

Problemos	Kurių tėvai turi pakankamai pinigų (n=66)		Kurių tėvai paprastai jaučia pinigų stygių (n=32)		p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$
	M	S	M	S	
Nerimas, depresija	5,22	2,265	6,23	3,124	0,012
Kitų šalinimasis	4,18	2,175	5,17	2,178	0,001
Somatinio pobūdžio skundai	3,36	1,263	3,91	2,547	0,487
Socialinės problemos	4,45	4,451	5,48	3,328	0,023
Mąstymo problemos	2,78	1,536	3,35	2,794	0,589
Dėmesio problemos	6,24	4,111	6,48	4,778	0,784
Delinkvencija	4,26	2,326	4,73	3,365	0,325
Agresija	8,04	5,124	8,36	4,742	0,987
Kitos problemos	0,38	0,021	0,14	0,092	0,769
Bendravimo sunkumai	37,02	14,214	40,22	21,055	0,232

“M” – vidurkis, “S” – standartinis nuokrypis

Matome, kad lyginant jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai pakankamai turi pinigų, ir jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai paprastai jaučia pinigų stygių, TRF probleminio elgesio įvertinimo vidurkius, statistiniai skirtumai rasti nerimo/depresijos ($p=0,012$) ir kitų šalinimosi problemų ($p=0,001$) skalėse.

Vadinasi, mokytojų vertinimu, jaunesnieji paaugliai, kurių tėvai paprastai jaučia pinigų stygių, turi daugiau nerimo/depresijos ir kitų šalinimosi problemų lyginant su tais paaugliais, kurių tėvai pakankamai turi pinigų.

3.3. Jaunesniųjų paauglių socialinio tinklo reitingai

Statistiniai duomenys, gauti matricos 10 X 10 pagrindu, buvo analizuojami tiek pavienių testo žingsnių lygmeniu, tiek sudarant subskales. Pavienių tinklo matricos žingsnių rezultatai matyti lentelėje. Dichotominis atsakymo formatas buvo koduojamas šitaip: 0 balų (NE) ir 1 balas (TAIP), todėl lentelėje pateiktus procentinius įverčius padalijus iš šimto, gaunami įverčių vidurkiai. Pažymėtina, kad rezultatų lentelė (matrica) sudaryta reitingo būdu. Reitingą (pagal kryptį nuo viršaus į apačią) pradeda „ryškiausi“ tinklo veikėjai (subjektai) „mama“ ir baigia periferinė tinklo veikėjų kategorija – „būrelio vadovas“. Reitingą (pagal kryptį iš kairės į dešinę) pradeda daugiausia pasirinkimų gavusi tinklo funkcija „Kai mane kas neramina, visada galiu pasipasakoti ir

sulaukti pagalbos” ir užbaigia mažiausiai pasirinkimų gavusi funkcinė kategorija ”Jam \ jai svarbi mano nuomonė”.

3.3.1. Jaunesniųjų paauglių socialinio tinklo reitingai pagal gaunamos paramos šaltinį

18 lentelėje pateikti berniukų ir mergaičių gaunamos socialinės paramos palyginimo pagal gaunamos paramos šaltinį tyrimo rezultatai.

18 lentelė. **Berniukų ir mergaičių gaunamos socialinės paramos palyginimas pagal gaunamos paramos šaltinį**

Paramos šaltinis	Berniukai (n-48)		Mergaitės (n-50)		p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$
	M	S	M	S	
mama	6,19	3,694	5,82	3,832	0,630
tėtis	4,21	3,815	3,34	3,874	0,267
močiutė	2,60	3,363	3,56	3,202	0,153
senelis	1,88	3,008	1,70	2,667	0,761
patėvis	0,15	0,875	0,50	1,832	0,223
pamotė	0,13	0,866	0,10	0,505	0,861
kiemo draugai	4,17	3,277	4,60	3,097	0,503
klasės draugai	5,46	3,626	6,04	3,326	0,410
klasės auklėtoja	3,50	3,202	3,56	3,351	0,928
būrelio vadovas.	3,10	4,153	2,74	3,481	0,640

“M” – vidurkis, “S” – standartinis nuokrypis

Kaip matyti lentelėje, statistiškai reikšmingų skirtumų tarp berniukų ir mergaičių socialinės paramos pagal gaunamos paramos šaltinį įverčių nebuvo nustatyta ($p>0,05$). Tačiau matyti, kad berniukai daugiau paramos sulaukia iš mamos, tėčio, senelio, pamotės, būrelio vadovo, o mergaitės – iš močiutės, patėvio, kiemo, klasės draugų, klasės auklėtojos.

19 lentelėje pateikti mieste ir kaime gyvenančių jaunesniųjų paauglių gaunamos socialinės paramos palyginimo pagal gaunamos paramos šaltinį tyrimo rezultatai.

19 lentelė. **Mieste ir kaime gyvenančių jaunesniųjų paauglių gaunamos socialinės paramos palyginimas pagal gaunamos paramos šaltinį** (*statistiškai reikšmingi skirtumai paryškinti*)

Paramos šaltinis	Mieste gyvenantys (n-83)		Kaime gyvenantys (n-15)		p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$
	M	S	M	S	
mama	5,95	3,780	6,27	3,693	0,766
tėtis	3,58	3,923	4,80	3,342	0,260
močiutė	3,00	3,353	3,60	3,043	0,520
senelis	1,73	2,816	2,07	2,963	0,678
patėvis	0,39	1,568	0,00	0,000	0,345
pamotė	0,02	0,220	0,60	1,682	0,207
kiemo draugai	4,45	3,105	4,07	3,654	0,673
klasės draugai	5,94	3,504	4,73	3,195	0,217
klasės auklėtoja	3,41	3,112	4,20	4,057	0,483
būrelio vadovas.	3,27	3,923	1,00	2,390	0,005

“M” – vidurkis, “S” – standartinis nuokrypis

Kaip matyti lentelėje, mieste gyvenantys jaunesnieji paaugliai pasižymi žymiai aukštesniais socialinės paramos įverčiais, gaunamais iš būrelio vadovo, lyginant su kaime gyvenančiais ($p=0,005$).

20 lentelėje pateikti pilnose ir nepilnose šeimose gyvenančių jaunesniųjų paauglių gaunamos socialinės paramos palyginimo pagal gaunamos paramos šaltinį tyrimo rezultatai.

20 lentelė. **Pilnose ir nepilnose šeimose gyvenančių jaunesniųjų paauglių gaunamos**

socialinės paramos palyginimas pagal gaunamos paramos šaltinį (*statistiškai reikšmingi skirtumai paryškinti*)

Paramos šaltinis	Pilnose šeimose gyvenantys (n-56)		Nepilnose šeimose gyvenantys (n-42)		p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$
	M	S	M	S	
mama	7,32	3,254	4,24	3,675	0,0001
tėtis	5,59	3,667	1,33	2,534	0,0001
močiutė	3,36	3,210	2,74	3,422	0,361
senelis	2,09	2,956	1,38	2,622	0,221
patėvis	0,04	0,267	0,71	2,145	0,048
pamotė	0,04	0,267	0,21	1,025	0,277
kiemo draugai	4,41	3,144	4,36	3,260	0,935
klasės draugai	5,73	3,580	5,79	3,361	0,940
klasės auklėtoja	3,21	3,031	3,95	3,540	0,270
būrelio vadovas.	2,27	3,261	3,79	4,325	0,061

“M” – vidurkis, “S” – standartinis nuokrypis

Kaip matyti lentelėje, pilnose šeimose gyvenantys jaunesnieji paaugliai pasižymi žymiai aukštesniais socialinės paramos įverčiais, gaunamais iš mamos ($p=0,0001$). ir tėčio ($p=0,0001$), tačiau mažesniais – iš patėvio ($p=0,048$), lyginant su nepilnose šeimose gyvenančiais.

21 lentelėje pateikti jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai mažai vartoja arba nevarvoja ir jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai vidutiniškai arba dažnai vartoja alkoholinius gėrimus, gaunamos socialinės paramos palyginimo pagal gaunamos paramos šaltinį tyrimo rezultatai.

21 lentelė. Jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai mažai vartoja arba nevarvoja ir jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai vidutiniškai arba dažnai vartoja alkoholinius gėrimus, gaunamos

socialinės paramos palyginimas pagal gaunamos paramos šaltinį (*statistiškai reikšmingi skirtumai paryškinti*)

Paramos šaltinis	Kurių tėvai mažai vartoja arba nevartoja alkoholinius gėrimus (n-58)		Kurių tėvai vidutiniškai arba dažnai vartoja alkoholinius gėrimus, (n-38)		p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$
	M	S	M	S	
mama	6,91	2,904	4,92	4,407	0,017
tėtis	4,26	3,581	3,21	4,199	0,194
močiutė	3,83	3,331	2,11	3,038	0,012
senelis	2,22	2,920	1,21	2,642	0,082
patėvis	0,48	1,847	0,11	0,388	0,137
pamotė	0,09	0,470	0,16	0,973	0,631
kiemo draugai	4,74	3,220	3,79	3,138	0,156
klasės draugai	6,05	3,075	5,32	3,946	0,334
klasės auklėtoja	3,03	2,784	4,24	3,730	0,094
būrelio vadovas.	2,03	2,979	4,00	4,508	0,021

“M” – vidurkis, “S” – standartinis nuokrypis

Kaip matyti lentelėje, jaunesni paaugliai, kurių tėvai mažai vartoja arba nevartoja alkoholinių gėrimų, pasižymi aukštesniais socialinės paramos įverčiais, gaunamais iš mamos ($p=0,017$) arba močiutės ($p=0,012$), tačiau mažesniais – iš būrelio vadovo ($p=0,021$), lyginant su paaugliais, kurių tėvai vidutiniškai arba dažnai vartoja alkoholinius gėrimus.

22 lentelėje pateikti jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai pakankamai turi pinigų, ir jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai paprastai jaučia pinigų stygių, gaunamos socialinės paramos palyginimo pagal gaunamos paramos šaltinį tyrimo rezultatai.

22 lentelė. Jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai pakankamai turi pinigų, ir jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai paprastai jaučia pinigų stygių, gaunamos socialinės paramos

palyginimas pagal gaunamos paramos šaltinį (*statistiškai reikšmingi skirtumai paryškinti*)

Paramos šaltinis	Kurių tėvai pakankamai turi pinigų (n-66)		Kurių tėvai paprastai jaučia pinigų stygių (n-32)		p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$
	M	S	M	S	
mama	7,15	3,114	3,63	3,875	,0001
tėtis	4,71	3,886	1,81	2,978	,0001
močiutė	3,68	3,334	1,88	2,915	0,010
senelis	2,35	3,010	0,63	1,980	0,001
patėvis	0,45	1,747	0,06	0,246	0,078
pamotė	0,12	0,775	0,09	0,530	0,857
kiemo draugai	4,61	2,992	3,94	3,537	0,331
klasės draugai	5,92	3,330	5,41	3,775	0,491
klasės auklėtoja	3,14	2,817	4,34	3,956	0,129
būrelio vadovas.	1,88	2,675	5,06	4,832	0,001

“M” – vidurkis, “S” – standartinis nuokrypis

Kaip matyti lentelėje, jaunesni paaugliai, kurių tėvai pakankamai turi pinigų, lyginant su paaugliais, kurių tėvai paprastai jaučia pinigų stygių, pasižymi aukštesniais socialinės paramos įverčiais, gaunamais iš mamos ($p=0,0001$), tėčio ($p=0,0001$), močiutės ($p=0,010$) ir senelio ($p=0,001$), tačiau žymiai mažesniais – iš būrelio vadovo ($p=0,001$).

3.3.2. Jaunesniųjų paauglių socialinio tinklo reitingai pagal gaunamos socialinės paramos pobūdį

23 lentelėje pateikti berniukų ir mergaičių gaunamos socialinės paramos palyginimo pagal gaunamos socialinės paramos pobūdį tyrimo rezultatai.

23 lentelė. **Berniukų ir mergaičių gaunamos socialinės paramos palyginimas pagal**

gaunamos socialinės paramos pobūdį

Paramos pobūdis	Berniukai (n-48)		Mergaitės (n-50)		p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$
	M	S	M	S	
Kai mane kas neramina, visada galiu pasipasakoti ir sulaukti pagalbos	3,31	1,937	3,10	1,887	0,584
Palaiko mane, kai man sunku	3,38	1,746	3,52	2,460	0,738
Man padeda spęsti problemas	2,92	1,661	3,06	1,671	0,671
Neišduoda mano paslapčių	2,77	1,533	2,68	1,942	0,798
Jaučiuosi saugus, kai šalia yra	3,40	1,795	3,60	1,948	0,591
Padeda ruošiant namų darbus	2,00	1,238	2,14	1,498	0,616
Drąsiai galiu kalbėti apie nesėkmes mokykloje	2,90	1,387	2,88	1,674	0,960
Galiu pasikalbėti apie ką tik noriu ir būsiu suprastas	2,52	1,516	2,44	1,500	0,791
Nori su manimi bendrauti	4,31	2,023	4,80	1,959	0,228
Jam / jai svarbi mano nuomonė	3,88	1,931	3,74	2,155	0,745

“M” – vidurkis, “S” – standartinis nuokrypis

Kaip matyti lentelėje, statistiškai reikšmingų skirtumų tarp berniukų ir mergaičių socialinės paramos pagal gaunamos paramos pobūdį įverčių nebuvo nustatyta ($p>0,05$).

24 lentelėje pateikti mieste ir kaime gyvenančių jaunesniųjų paauglių gaunamos socialinės paramos palyginimo pagal gaunamos paramos pobūdį tyrimo rezultatai.

24 lentelė. **Mieste ir kaime gyvenančių jaunesniųjų paauglių gaunamos socialinės**

paramos palyginimas pagal gaunamos socialinės paramos pobūdį

Paramos pobūdis	Mieste (n-83)		Kaime (n-15)		p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$
	M	S	M	S	
Kai mane kas neramina, visada galiu pasipasakoti ir sulaukti pagalbos	3,20	1,937	3,20	1,781	0,993
Palaiko mane, kai man sunku	3,45	2,199	3,47	1,767	0,972
Man padeda spęsti problemas	2,94	1,626	3,27	1,870	0,485
Neišduoda mano paslapčių	2,80	1,723	2,33	1,877	0,348
Jaučiuosi saugus, kai šalia yra	3,41	1,874	4,00	1,813	0,262
Padeda ruošiant namų darbus	2,05	1,277	2,20	1,859	0,765
Drąsiai galiu kalbėti apie nesėkmes mokykloje	2,95	1,537	2,53	1,506	0,333
Galiu pasikalbėti apie ką tik noriu ir būsiu suprastas	2,48	1,476	2,47	1,685	0,971
Nori su manimi bendrauti	4,58	2,001	4,47	2,031	0,843
Jam / jai svarbi mano nuomonė	3,88	2,015	3,40	2,197	0,405

“M” – vidurkis, “S” – standartinis nuokrypis

Kaip matyti lentelėje, statistiškai reikšmingų skirtumų tarp mieste ir kaime gyvenančių socialinės paramos pagal gaunamos paramos pobūdį įverčių nebuvo nustatyta ($p>0,05$).

25 lentelėje pateikti pilnose ir nepilnose šeimose gyvenančių jaunesniųjų paauglių gaunamos socialinės paramos palyginimo pagal gaunamos paramos pobūdį tyrimo rezultatai.

25 lentelė. Pilnose ir nepilnose šeimose gyvenančių jaunesniųjų paauglių gaunamos socialinės paramos palyginimas pagal gaunamos socialinės paramos pobūdį

(statistiškai reikšmingi skirtumai paryškinti)

Paramos pobūdis	Pilnose šeimose (n=56)		Nepilnose šeimose (n=42)		p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$
	M	S	M	S	
Kai mane kas neramina, visada galiu pasipasakoti ir sulaukti pagalbos	3,59	2,025	2,69	1,615	0,020
Palaiko mane, kai man sunku	3,82	2,458	2,95	1,481	0,045
Man padeda spęsti problemas	3,27	1,794	2,62	1,396	0,055
Neišduoda mano paslapčių	2,91	1,861	2,48	1,565	0,224
Jaučiuosi saugus, kai šalia yra	3,84	2,043	3,05	1,513	0,037
Padeda ruošiant namų darbus	2,38	1,409	1,67	1,223	0,011
Drąsiai galiu kalbėti apie nesėkmes mokykloje	3,11	1,545	2,60	1,483	0,102
Galiu pasikalbėti apie ką tik noriu ir būsiu suprastas	2,54	1,489	2,40	1,531	0,671
Nori su manimi bendrauti	4,63	2,212	4,48	1,685	0,706
Jam / jai svarbi mano nuomonė	3,98	2,153	3,57	1,876	0,326

“M” – vidurkis, “S” – standartinis nuokrypis

Kaip matyti lentelėje, paaugliai gyvenantys pilnoje šeimoje lyginat su gyvenančiais nepilnoje šeimoje, turi statistiškai reikšmingai gausesnį socialinį tinklą, iš kurio jie gauna palaikymą, kai kas neramina, visada gali pasipasakoti ir sulaukti pagalbos ($p=0,020$), palaiko, kai sunku ($p=0,045$), jaučiuosi saugūs, kai šalia yra ($p=0,037$), padeda ruošiant namų darbus ($p=0,011$).

26 lentelėje pateikti jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai mažai vartoja arba nevirtuoja ir jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai vidutiniškai arba dažnai vartoja alkoholinius gėrimus, gaunamos socialinės paramos palyginimo pagal gaunamos paramos pobūdį tyrimo rezultatai.

26 lentelė. Jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai mažai vartoja arba nevirtuoja ir jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai vidutiniškai arba dažnai vartoja alkoholinius gėrimus, gaunamos

socialinės paramos palyginimas pagal gaunamos socialinės paramos pobūdį (*statistiškai reikšmingi skirtumai paryškinti*)

Paramos pobūdis	Tėvai mažai vartoja arba nevartoja alkoholio (n-58)		Tėvai vidutiniškai arba dažnai vartoja alkoholį (n-38)		p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$
	M	S	M	S	
Kai mane kas neramina, visada galiu pasipasakoti ir sulaukti pagalbos	3,66	2,116	2,58	1,328	0,006
Palaiko mane, kai man sunku	3,64	1,803	3,24	2,541	0,368
Man padeda spęsti problemas	3,28	1,725	2,61	1,498	0,053
Neišduoda mano paslapčių	2,74	1,607	2,71	1,999	0,934
Jaučiuosi saugus, kai šalia yra	3,74	2,014	3,18	1,591	0,154
Padeda ruošiant namų darbus	2,07	1,362	2,11	1,429	0,901
Drąsiai galiu kalbėti apie nesėkmes mokykloje	2,88	1,452	2,95	1,627	0,831
Galiu pasikalbėti apie ką tik noriu ir būsiu suprastas	2,55	1,535	2,37	1,460	0,561
Nori su manimi bendrauti	4,90	1,962	4,08	2,019	0,051
Jam / jai svarbi mano nuomonė	4,21	2,101	3,24	1,852	0,023

“M” – vidurkis, “S” – standartinis nuokrypis

Kaip matyti lentelėje, paaugliai, kurių tėvai mažai vartoja arba nevartoja, lyginat su tais paaugliais, kurių tėvai vidutiniškai arba dažnai vartoja alkoholinius gėrimus, turi statistiškai reikšmingai gausesnį socialinį tinklą, iš kurio jie visada gali gauti paramą, kai juos kas neramina, visada gali pasipasakoti ir sulaukti pagalbos ($p= 0,006$), kuriems svarbi paauglių nuomonė ($p= 0,023$).

27 lentelėje pateikti jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai pakankamai turi pinigų, ir jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai paprastai jaučia pinigų stygių, gaunamos socialinės paramos palyginimo pagal gaunamos paramos pobūdį tyrimo rezultatai.

27 lentelė. **Jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai pakankamai turi pinigų, ir jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai paprastai jaučia pinigų stygių, gaunamos socialinės paramos palyginimas pagal gaunamos socialinės paramos pobūdį** (statistiškai reikšmingi skirtumai paryškinti)

Paramos pobūdis	Kurių tėvai pakankamai turi pinigų (n=66)		Kurių tėvai paprastai jaučia pinigų stygių (n=32)		p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$
	M	S	M	S	
Kai mane kas neramina, visada galiu pasipasakoti ir sulaukti pagalbos	3,59	2,038	2,41	1,292	0,001
Palaiko mane, kai man sunku	3,71	2,345	2,91	1,489	0,079
Man padeda spęsti problemas	3,20	1,730	2,56	1,435	0,076
Neišduoda mano paslapčių	2,86	1,762	2,44	1,703	0,259
Jaučiuosi saugus, kai šalia yra	3,79	1,989	2,91	1,445	0,028
Padeda ruošiant namų darbus	2,14	1,391	1,94	1,343	0,504
Drąsiai galiu kalbėti apie nesėkmes mokykloje	3,00	1,559	2,66	1,473	0,300
Galiu pasikalbėti apie ką tik noriu ir būsiu suprastas	2,56	1,570	2,31	1,355	0,446
Nori su manimi bendrauti	4,97	2,015	3,72	1,689	0,003
Jam / jai svarbi mano nuomonė	4,20	2,092	3,00	1,685	0,006

“M” – vidurkis, “S” – standartinis nuokrypis

Kaip matyti lentelėje, paaugliai, kurių tėvai kurių tėvai pakankamai turi pinigų, lyginat su tais paaugliais, kurių tėvai paprastai jaučia pinigų stygių, turi statistiškai reikšmingai gausesnę socialinį tinklą, iš kurio jie visada gali gauti paramą, kai juos kas neramina, visada gali pasipasakoti ir sulaukti pagalbos ($p= 0,001$), jaustis saugūs ($p= 0,028$), kuriems svarbi paauglių nuomonė ($p= 0,006$), siekia bendrauti ($p= 0,003$).

3.3.3. Psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių gaunamos socialinės paramos palyginimas pagal gaunamos paramos šaltinį ir pobūdį

28 lentelėje pateikti psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių socialinės paramos palyginimo pagal gaunamos paramos šaltinį tyrimo rezultatai.

28 lentelė. **Psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių gaunamos socialinės paramos palyginimas pagal gaunamos paramos šaltinį** (*statistiškai reikšmingi skirtumai paryškinti*)

Paramos šaltinis	Psichologiškai prisitaikę (n=80)		Psichologiškai neprisitaikę (n=18)		p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$
	M	S	M	S	
mama	6,23	3,677	5,00	4,015	0,212
tėtis	3,58	3,731	4,61	4,354	0,305
močiutė	3,13	3,320	2,94	3,298	0,835
senelis	1,94	2,970	1,11	1,997	0,160
patėvis	0,30	1,344	0,44	1,886	0,704
pamotė	0,06	0,401	0,33	1,414	0,431
kiemo draugai	4,44	3,064	4,17	3,730	0,746
klasės draugai	6,25	3,235	3,56	3,714	0,002
klasės auklėtoja	3,83	3,205	2,22	3,282	0,059
būrelio vadovas	3,28	3,920	1,33	2,849	0,021

“M” – vidurkis, “S” – standartinis nuokrypis

Kaip matyti lentelėje, psichologiškai prisitaikę jaunesni paaugliai, žymiai labiau nei neprisitaikę, pasižymi aukštesniais socialinės paramos įverčiais, gaunamais iš klasės draugų ($p=0,002$) bei būrelio vadovo ($p=0,021$). Vadinasi, galima spręsti, kad kuo paauglys psichologiškai brandesnis, gebantis užmegzti ir išlaikyti artimus ryšius su klasės draugais, produktyviai sutarti su būrelio vadovu, tuo daugiau dėmesio bei paramos ir pats iš jų gauna.

29 lentelėje pateikti psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių socialinės paramos palyginimo pagal gaunamos paramos pobūdį tyrimo rezultatai.

29 lentelė. **Psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių socialinės paramos palyginimas pagal gaunamos socialinės paramos pobūdį** (statistiškai reikšmingi skirtumai paryškinti)

Paramos pobūdis	Psichologiškai prisitaikę (n=80)		Psichologiškai neprisitaikę (n=18)		p reikšmė, kai reikšmingumo lygmuo $\alpha=0,05$
	M	S	M	S	
Kai mane kas neramina, visada galiu pasipasakoti ir sulaukti pagalbos	3,29	1,924	2,83	1,823	0,363
Palaiko mane, kai man sunku	3,60	2,132	2,78	2,045	0,140
Man padeda spęsti problemas	3,06	1,570	2,67	2,029	0,446
Neišduoda mano paslapčių	2,85	1,714	2,17	1,823	0,134
Jaučiuosi saugus, kai šalia yra	3,71	1,822	2,56	1,822	0,017
Padeda ruošiant namų darbus	2,14	1,319	1,78	1,501	0,317
Drąsiai galiu kalbėti apie nesėkmes mokykloje	3,11	1,592	1,89	1,431	0,002
Galiu pasikalbėti apie ką tik noriu ir būsiu suprastas	2,55	1,278	2,17	1,887	0,330
Nori su manimi bendrauti	4,79	1,790	3,56	1,995	0,017
Jam / jai svarbi mano nuomonė	3,91	2,202	3,33	2,223	0,279

“M” – vidurkis, “S” – standartinis nuokrypis

Kaip matyti lentelėje, psichologiškai prisitaikę jaunesni paaugliai, lyginant su neprisitaikiusiais, turi statistiškai reikšmingai gausesnį socialinį tinklą, iš kurio jie gauna saugumą ($p=0,017$), supratimą ir palaikymą kalbant apie nesėkmes mokykloje ($p=0,002$), jaučia norą su jais bendrauti ($p=0,017$). Taigi, galima spėti, kad paaugliai sugeba užmegzti tampausesnius ryšius su tinklo dalyviai, patys geriau jaučiasi, tuo gauna didesnę paramą iš socialinio tinklo.

3.4. Jaunesniųjų paauglių elgesio bei emocinių problemų ir socialinio tinklo reitingų ryšys

Tyrimo eigoje nustatėme ryšį tarp jaunesniųjų paauglių elgesio bei emocinių problemų ir socialinio tinklo *subjektų* (veikėjų) reitingų įvertinimo.

30 lentelė. Jaunesniųjų paauglių elgesio ir emocinių problemų ir socialinio tinklo *subjektų* (veikėjų) reitingų įvertinimų ryšys

(Kiekviename langelyje viršutinis skaičius koreliacijos dydis (r); apatinis skaičius p - reikšmė $p < 0,05$; paryškinti duomenys langeliuose, kuriuose ryšys tarp veikėjų ir elgesio ir emocijų problemų yra)

	Nerimas, depresija	Kitų šalinimasis	Somatinio pobūdžio skundai	Socialinės problemos	Mąstymo problemos	Dėmesio problemos	Delinkvencija	Agresija	Kt. problem.	Bendrav. sunkumai
mama	0,025 0,809 98	-0,055 0,591 98	-0,120 0,241 98	0,019 0,854 98	0,082 0,421 98	0,002 0,984 98	-0,168 0,099 98	-0,007 0,948 98	0,193 0,057 98	-0,044 0,664 98
tėtis	0,204* 0,044 98	0,055 0,589 98	0,029 0,775 98	0,180 0,077 98	0,135 0,186 98	0,104 0,310 98	0,007 0,948 98	0,096 0,346 98	0,072 0,483 98	0,142 0,163 98
močiutė	-0,031 0,764 98	-0,070 0,492 98	-0,122 0,231 98	0,044 0,664 98	0,124 0,222 98	-0,083 0,418 98	0,086 0,400 98	-0,088 0,386 98	-0,194 0,056 98	-0,062 0,542 98
senelis	-0,187 0,065 98	-0,148 0,146 98	-0,253* 0,012 98	-0,067 0,514 98	-0,102 0,316 98	-0,212* 0,036 98	-0,086 0,399 98	-0,058 0,567 98	0,005 0,964 98	-0,163 0,108 98
patėvis	-0,024 0,812 98	0,018 0,859 98	0,017 0,868 98	0,107 0,294 98	0,176 0,082 98	0,059 0,563 98	0,073 0,474 98	0,118 0,246 98	0,193 0,057 98	0,090 0,378 98
pamotė	0,081 0,426 98	0,251* 0,013 98	0,0001 0,996 98	0,201* 0,048 98	0,233* 0,021 98	-0,006 0,951 98	0,127 0,214 98	0,085 0,404 98	0,172 0,090 98	0,169 0,096 98
kiemo draugai	0,006 0,955 98	-0,057 0,580 98	-0,113 0,268 98	-0,001 0,992 98	0,037 0,717 98	0,040 0,694 98	0,111 0,279 98	0,057 0,577 98	0,036 0,725 98	0,029 0,777 98
klasės draugai	-0,329* 0,001 98	-0,248* 0,014 98	-0,084 0,411 98	- 0,297** 0,003 98	-0,226* 0,025 98	-0,206* 0,042 98	- 0,346** 0,0001 98	- 0,219** 0,030 98	-0,095 0,351 98	-0,340 0,001 98
klasės auklėtoja	-0,218* 0,031 98	- 0,262** 0,009 98	-0,343** 0,001 98	- 0,317** 0,001 98	0,145 0,155 98	- 0,328** 0,001 98	-0,250* 0,013 98	- 0,384** 0,0001 98	-0,102 0,316 98	-0,357** 0,0001 98
būrelio vadovas.	-0,374** 0,0001 98	- 0,283** 0,005 98	-0,142 0,162 98	- 0,482** 0,0001 98	-0,410** 0,0001 98	- 0,373** 0,0001 98	- 0,285** 0,004 98	- 0,431** 0,0001 98	-0,146 0,152 98	-0,459** 0,0001 98

Remiantis tyrimo rezultatais (žr. 30 lentelę) nustatėme ryšius tarp paauglių elgesio bei emocijų problemų ir gaunamos socialinės paramos iš įvairių šaltinių:

1. Yra neigiamas ryšys tarp nerimo (depresijos), kitų šalinimosi, dėmesio, delinkvencijos, agresijos, bendravimo sunkumų ir klasės draugų, klasės auklėtojos, būrelio vadovo teikiamos paramos. Pažymėtina, kad nerimo ir depresijos skalė atspindi vaiko nesaugumo, liūdesio, prislėgtumo, kaltės, vienišumo jausmus, o taip pat įtarų, baimingą, nerimastingą, dirglų vaiko elgesį įvairiose situacijose.

Iš gautų koreliacijų reikšmių galima spręsti, kad kuo didesnė klasės draugų, klasės auklėtojos, būrelio vadovo parama, kuo didesniu klausimų spektru gali kreiptis paauglys į minėtus paramos davėjus, tuo mažesnis paauglių nerimo (depresijos) laipsnis. Paaugliai, kurie labiau linkę į vienišumą, kai jų socialiniame tinkle dominuojanti vaidmenį atlieka klasės draugai, klasės auklėtojas, būrelio vadovas, būna atviresni, labiau bendraujantys. Paaugliai mažiau agresyvesni, turi mažiau bendravimo sunkumų, mažiau linkę pažeidinėti bendruomenėje nustatytas elgesio normas ir taisykles, kai jie daugiau bendrauja su klasės draugais, klasės auklėtoju, būrelio vadovu. Mažiau turi somatinio pobūdžio skundžų tie paaugliai, kurie didesniu klausimų spektru gali kreiptis į klasės auklėtoją, o mąstymo problemų mažiau turi paaugliai, kai jų socialiniame tinkle dominuojanti vaidmenį atlieka klasės draugai ir būrelio vadovas.

2. Tarp nerimo (depresijos) ir tėčio teikiamos paramos, pamotės teikiamos paramos ir socialinių, mąstymo, kitų šalinimosi problemų nustatytas teigiamai reikšmingas ryšys. Vadinasi, paauglys labiau linkęs į vienišumą, kai jo socialiniame tinkle dominuojanti vaidmenį atlieka tėtis arba pamotė.

3.5. Fenomenologinė analizė

3.5.1. Nuosekli vieno tyrimo dalyvio originalaus teksto analizė

Pateikiama tyrimo dalyvio A originalaus teksto analizė, remiantis fenomenologinės analizės metodu.

Tiriamąjo A išgyvenimų kontekstas

A būdamas devynerių metų neteko tėčio. Po tėčio mirties mama pradėjo gerti. Su mama ryšys iki šiol gana silpnas dėl motinos alkoholio vartojimo, nors A emocinio artumo ir nori, tačiau nežino, koku būdu galėtų jį pasiekti. Tačiau, kai mama nustoja gerti, A fiziologiniai poreikiai būna patenkinti (paauglys būna prižiūrimas): į mokyklą išleidžiamas švarus, nebadauja. Namie neturi atskiro kambario, pamokas ruošia ten, kur tik randa vietas.

Jaunuolis namuose neturi kompiuterio, todėl jei namų darbams reikalingas kompiuteris – kreipiasi į dienos centrą ir ten gali naudotis kompiuteriu. Santykiai su mokytojais, klasės auklėtoja

geri. A turi kelis artimus draugus, su kuriais gali išsikalbėti. Kaip svarbiausią savo norą paauglys akcentuoja mokslų pabaigimą.

A yra patyręs nesaugumą vaikystėje, nepakankamą motinos rūpinimąsi vaiku. Šiuo gyvenimo laikotarpiu taip pat patiriamas dėmesio deficitas iš pačių artimiausių žmonių (mamos), apribotos (minimalios) sąlygos patenkinti pagrindiniams fiziologiniams poreikiams.

Tiriamąjo A originalaus teksto ištraukos

„<...> Nieko ypatingo – pabundu, pavalgau ir einu į mokyklą..Grįžtu, tai ką nors namuose sutvarkau, dirbt ką reikia padarau...nu ten, pakloju lovas jei reikia, nu apie namus...visokių tų darbų ir viskas <...> Krepšinių patinka žaist. Daugiau...skaityt...šiai anksčiau nepatikdavo, dabar patinka...nu taip, gilintis į ką nors...Dabar tokią skaitau gerą...apie mažą toki...berniukas toks kai buvo ten, tai mušdavo jį...ten tėvas jį labai skriausdavo, nu apie visą jo gyvenimą...nu tokia įdomi...“Už neapykantą stipriau“ atrodo vadinasi...Dabar dar gavau tos knygos antrą dalį skaityti, tai skaityt pradėsiu...dar patinka žymių žmonių biografijos skaityt...iš bibliotekos pasiimu, ar ką kas duoda <...> Dažniausia su draugais laiką leidžiu arba skaitau...mokausi dar...Kartais su draugais filmus žiūrime, pasivaikštame...ką nors pažaidžiam <...> Draugiškas, manau...Nu sugyvenu su draugais, pasidalinu kuo jei reikia <...> Nežinau, nuo mokslų aš nelabai pavargstu...nu kaip, būdavo anksčiau, kad labai anksti keltis reikėdavo, kad suspėt į mokyklą...ir, atrodo, nebeisi, būdavo...ir pamokas praleisi...taip miego norėdavosi...nueini, atrodo, į pamokas ir nebegali išsėdėt, kaip pavargęs jautiesi, bet retai, iš tikrųjų...Bet išbūni ir nieko, tie miegai išsilaksto...nepraleisdavau pamokų <...> Nežinau šiai...kartais nu...būna, kad ateina tokia mintis, kad aš čia nesugebu ten ar panašiai, paskui – iš kitos pusės pagalvoju – ten būna ir blogiau kitiems...Nu gi būna kartais nepasiseka...negi visą gyvenimą eisi, viską darysi ir viskas seksis...Ta pati pradžia gal...supanikuoji biški, o paskui pagalvoji – nu ne visą laiką išeina...reikia toliau eit...pasišneku su D. iš dienos centro, nu ir ką...ir vėl toliau <...> Pasikalbi ten jei reikia...nu paprašai...sakai, man tas ir tas yr...pasikalbi ten, padrašina...centre yra vyresnių –tokių kaip O. - tai jiems gali pasipasakot...dar G.,...draugai tie kur yra geri...Šiai tai dienos centre randu pagalbą...nu visada jie klausia <...> Kada man jos reikia? Visai būna...ir dėl mokslų reikia pašnekėt, ir ...būna gi dalykų...kaip nebus...namuose ten būna...nu kartais nemoki ten kokio dviračio susitaisyti ir reikia tos pagalbos <...> Man buvo devyni metai, kai tėtis mirė...paskui mama gert pradėjo, kai tėtė mirė...koks aš vaikas tėvams? Kad netenka normaliai pabendraut...mama geria, o kiek ten su girta...gi nieko...nu kai nustoja gert – aptvarko, į mokyklą švarus būnu išleistas, nebadauju...bet kai vėl gert pradeda, tai jau...man labai gaila jos...žinau, kad tokia baisi liga gėrimas tas...gaila...vis tikiu, kad nustos...Taip ir gyvenam abu...Tėtį tai labai mylėjau...mažą būdavo pasisodina ant kelių ir mokina, atseit, su mašina važiuot <...> Tėvas buvo geras...Bet kai būdavo, su vyrasi ten dirba, grįžta išgėręs po darbo...Retai, kad ištisai gertų...mama iš vis beveik negerdavo, namuose tvarkydavosi labai...bet kaip mirė tėvas, viskas taip gavosi <...> Nu prisimenu...susėdavo, dainuodavo kartu...tėvai labai gražius balsus turėjo, tai ten dainas visokias...liaudies ten...Daug dainų mama moka...būdavo, kai susitvarko, valgyt pasidaro ir džiaugdavosi...ir dabar kai mama negeria, tvarkosi, laiminga, džiaugiasi atrodo <...> Tai aš galiu pasakyt kiek prisimenu...kai grįždavo tėtė, pavyzdžiui, tėtė pagėręs, tai kartais šokdavo ten ant mamos, puldavo...vaidintis pradėdavo, kad ten pas kitus ji buvus, kol jis darbe...būdavo su visokiais kirviais, kai girtas...kai blaivas – jau kitaip...Dabar jau to nebėra, kai jis mirė <...> Nelabai...Šiai...mama pažiūri kartais...kai negeria...dar pažiūri, kai pamokas ruošiu, prieina <...> Neturiu atskiro kambario...ruošiu namuose ir viskas...stalų yra, yra kur pasidėt...mažesnis tas stalas, bet yra...ką su kompiuteriu reikia padaryt, tai centre padarau, yra ten kompiuterių, leidžia, jei paprašai mokslams... <...> Mokytojai geri ir pati mokykla patinka, faina ten...auklėtoja irgi labai gera – visą laik, jeigu aš noriu, galiu pasišnekėt apie viską. Tokia, nežinau, supranta...Gera auklėtoja iš tikrųjų...Net jei ne mokykloj, o jei gatvėj sutinka, nebūna taip, kad tik pasisveikina ir nueina...ne, visą laik pakalbina...kaip sekas...kaip kas ten...kaip namuose? <...> Klasė gera šiai...Klasiškai geri...turiu kelis draugus gerus...tai jie – pagrindiniai tokie mano...visiškai su jais taip: su vienu suole sėdžiu, su kitais irgi pasikalbu...atviri mano draugai <...> Daug draugų yra iš dienos centro...yra ir kitų draugų...Man labiau patinka su tais draugaut, nu kur...ne šiai tik...kad įdomu būtų...nu nerūko mano draugai, negeria...sportuoja ten <...> Nenoriu taip toli į priekį...nežinau, kaip kas čia gali būti...nežinau...šiai tai norėčiau, kad gerai būtų...reikia mokslus vis dėlto baigt, toliau mokytis...norėčiau gyvenimą sukurt, kad gražiai viskas būtų...kiti prasigeria dar...Nenorėčiau, kaip sakant

būt...pagalvoji...daug pamatai gatvėj einant...ir bomžų kaip sakant...šakės, atrodo, gyvena ir nieko nepasiekė...Aš norėčiau pasiekt kažką...va dabar neseniai viena mergina A miestelyje su mašina į sieną įvažiavo...atrodo, nu ko gi jai trūko...niekada negalvojau, kad vot, aš gyvent nebenorėčiau ar ką... Aš gražiai noriu pragyvent...baigt mokslus..svarbiausia noriu <...> “.

Toliau visas tekstas, nekeičiant originalios respondento kalbos yra perrašomas trečiuoju asmeniu ir transformuojamas į psichologinę kalbą. Žemiau pateikiame tuos transformuotus prasminius vienetus, kurie atitinka originalaus teksto ištraukas.

31 lentelė. Tiriamojo A originalaus teksto fenomenologinė analizė

Originalus tekstas, suskirstytas į prasminius vienetus ir perrašytas trečiuoju asmeniu	Transformuotas į psichologinę kalbą tekstas
2. Nieko ypatingo – pabunda, pavalgo ir eina į mokyklą...Grižta, tai ką nors namuose sutvarko, dirbt ką reikia padaro...nu ten, pakloja lovas jei reikia, nu apie namus...visokių tų darbų ir viskas./	2.Nesureikšmina buities darbų, atliekamų namuose, ypatingai neakcentuoja kokių nors dienotvarkės fragmentų.
6. Krepšinių patinka žaist. Daugiau...skaityt...šiai anksčiau nepatikdavo, dabar patinka...nu taip, gilintis į ką nors...Dabar tokią skaito gerą...apie mažą tokį...berniukas toks kai buvo ten, tai mušdavo jį...ten tėvas jį labai skriausdavo, nu apie visą jo gyvenimą...nu tokia įdomi...“Už neapykantą stipriau“ atrodo vadinas...Dabar dar gavo tos knygos antrą dalį skaityti, tai skaityt pradės...dar patinka žymių žmonių biografijos skaityt...iš bibliotekos pasiima, ar ką kas duoda./	6. Turi mielų sau pomėgių, kur gali save realizuoti, gilintis. Renkasi literatūrą, kurioje pasakojama apie veikėjus, kurių patirtis panaši į tiriamojo išgyventą patirtį. Pats ieško, kas suteiktų stiprybės sunkiomis psichosocialinėmis sąlygomis (pvz., skaito žymių [tyrėjo patikslinimas: daug gyvenime pasiekusių] biografijas, su jais tapatindamasis).
13. Dažniausia su draugais laiką leidžia arba skaito...mokosi dar...Kartais su draugais filmus žiūri, pasivaikšto...ką nors pažaidžia./	13. Su draugais leisdamas laiką atsipalaiduoja; nenaudoja išskirtinių atsipalaidavimo būdų.
16. Draugiškas, mano...Nu sugyvena su draugais, pasidalina kuo jei reikia./	16. Suvokia save kaip draugišką, priimtą grupės narį.
18. Nežino, nuo mokslų jis nelabai pavargsta...nu kaip, būdavo anksčiau, kad labai anksti keltis reikėdavo, kad suspėt į mokyklą...ir, atrodo, nebeisi, būdavo...ir pamokas praleisi...taip miego norėdavosi...nueini, atrodo, į pamokas ir nebegali išsėdėt, kaip pavargęs jausdavosi, bet retai, iš tikrųjų...Bet išbūdavo ir nieko, tie miegai išsilakstydavo...nepraleisdavo pamokų./	18. Nepasiduoda silpnumui, laikosi nustatytos tvarkos, pareigų.
23. Nežino šiai...kartais nu...būna, kad ateina tokia mintis, kad jis čia nesugeba ten ar panašiai, paskui – iš kitos pusės pagalvoja – ten būna ir blogiau kitiems...Nu gi būna kartais nepasiseka...negi visą gyvenimą eisi, viską darysi ir viskas seksis...Ta pati pradžia gal...supanikuoja biški, o paskui pagalvoja – nu ne visą laiką išeina...reikia toliau eit...pasišneka su D. Iš dienos centro, nu ir ką...ir vėl toliau./	23. Save stiprina galvodamas apie kitus, supranta, kad gyvenime būna pakilimų ir nuosmukių, todėl to labai nesureikšmina. Būdinga savimotyvacija. Turi suaugusių asmenų, kuriems gali išsipasakoti [tyrėjo patikslinimas:dienos centre].
29. Pasikalba ten, jei reikia...nu paprašo...sako, jam tas ir tas yr...pasikalba ten, padrašina...centre yra vyresnių – tokių kaip O. - tai jiems gali pasipasakot...dar G.,...draugai tie kur yra geri...Šiai tai Dienos centre randa pagalbą...nu visada jie klausia./	29. Sugeba pats paprašyti reikiamos pagalbos ir ją priimti. Žino, kur gauti pagalbą.
33. Visaip būna...ir dėl mokslų reikia pašnekėt, ir ...būna gi dalykų...kaip nebus...namuose ten būna...nu kartais nemoku ten kokio dviračio susitaisyti ir reikia tos pagalbos./	33. Neužsidaro savyje, ieško kontaktų, palaiko ryšius.

37. Jam buvo devyni metai, kai tėtis mirė...paskui mama gert pradėjo, kai tėtė mirė...koks jis vaikas tėvams? Kad netenka normaliai pabendraut...mama geria, o kiek ten su girta...gi nieko...nu kai nustoja gert – aptvarko, į mokyklą švarus būna išleistas, nebadauja...bet kai vėl gert pradeda, tai jau...jam labai gaila jos...žino, kad tokia baisi liga gėrimas tas...gaila...vis tiki, kad nustos...Taip ir gyvena abu...Tėtį tai labai mylėjo...mažą būdavo pasisodina ant kelių ir mokina, atseit, su mašina važiuot./

44. Tėvas buvo geras...Bet kai būdavo, su vyrais ten dirba, grįžta išgėręs po darbo...Retai, kad ištisai gertų...mama iš vis beveik negerdavo, namuose tvarkydavosi labai...bet kaip mirė tėvas, viskas taip gavosi./

48. Nu prisimena...susėsdavo, dainuodavo kartu...tėvai labai gražius balsus turėjo, tai ten dainas visokias... liaudies ten...Daug dainų mama moka...būdavo, kai susitvarko, valgyt pasidaro ir džiaugdavosi...ir dabar kai mama negeria, tvarkosi, laiminga, džiaugiasi atrodo./

52. Kai grįždavo tėtė, pavyzdžiui, tėtė pagėręs, tai kartais šokdavo ten ant mamos, puldavo...vaidentis pradėdavo, kad ten pas kitus ji buvus, kol jis darbe...būdavo su visokiais kirviais, kai girtas...kai blaivas – jau kitaip...Dabar jau to nebėra, kai jis mirė./

57. Nelabai...Šiaip...mama pažiūri kartais...kai negeria...dar pažiūri, kai pamokas ruošia, prieina./

60. Neturi atskiro kambario...ruošia namuose ir viskas...stalų yra, yra kur pasidėt...mažesnis tas stalas, bet yra...ką su kompiuteriu reikia padaryt, tai centre padaro, yra ten kompiuterių, leidžia, jei paprašo mokslams./

64. Mokytojai geri ir pati mokykla patinka, faina ten...auklėtoja irgi labai gera – visą laik, jeigu aš nori, gali pasišnekėt apie viską. Tokia, supranta...Gera auklėtoja iš tikrųjų...Net jei ne mokykloj, o jei gatvėj sutinka, nebūna taip, kad tik pasisveikina ir nueina...ne, visą laik pakalbina...kaip sekas...kaip kas ten...kaip namuose./

69. Klasė gera šiaip...Klasiškai geri...turi kelis draugus gerus...tai jie – pagrindiniai tokie jo...visiškai su jais taip: su vienu suole sėdi, su kitais irgi pasikalba...atviri jo draugai./

73. Daug draugų yra iš dienos centro...yra ir kitų draugų...Jam labiau patinka su tais draugaut, nu kur...ne šiaip tik...kad įdomu būtų...nu nerūko jo draugai, negeria...sportuoja ten./

76. Nenori taip toli į priekį...nežino, kaip kas čia gali būti...nežino...šiaip tai norėtų, kad gerai būtų...reikia mokslus vis dėlto baigt, toliau mokytis...norėtų gyvenimą sukurt, kad gražiai viskas būtų...kiti prasigeria dar...Nenorėtų, kaip sakant būt...pagalvoja...daug pamato gatvėj einant...ir bomžų kaip sakant...šakės, atrodo, gyvena ir nieko nepasiekė. Jis norėtų pasiekt kažką...va dabar neseniai viena mergina V-yje su mašina į sieną įvažiavo...atrodo, nu ko gi jai trūko...niekada negalvojo, kad vot, jis gyvent nebenorėtų ar ką...Jis gražiai nori pragyvent...baigt mokslus...svarbiausia nori./

37. Švelnūs jausmai mirusiam tėvui, mamos išgėrinėjimą suvokia kaip ligą. Orientacija į ateitį (tikėjimas ateities perspektyvomis).

44. Pozityvių įvykių išryškinimas, ramus visos esamos tikrovės priėmimas.

48. Teigiamų įvykių, prisiminimų išryškinimas, atgaminimas, siekiant kompensuoti dabartinius neigiamus potyrius.

52. Patirtas nesaugumas vaikystėje.

57. Nepakankamas rūpinimasis, dėmesys iš pačių artimiausių žmonių (mamos). Apleistumas.

60. Aprobotos (minimalios) sąlygos patenkinti pagrindiniams poreikiams. Ieškojimas išeičių, galimybių išorinėje aplinkoje. Gebėjimas atrasti būdus, kaip patenkinti būtinausius poreikius (mokyti).

64. Galimybė gauti dėmesį mokykloje, priėmimas, galimybė išsikalbėti, atsiverti.

69. Pozityvūs santykiai su bendraamžiais, gebėjimas užmęgti artimus ryšius.

73. Gebėjimas atsirinkti.

76. Palaipsnis tikslų susidėliojimas, orientacija į pozityvią ateitį, remiantis savos aplinkos tiek neigiamais, tiek teigiamais, pavyzdžiais (gebant juos apibendrintai įvertinti, išskirti savo norus ir būdus tiems norams pasiekti). Motyvacija save tobulinti, stimulus save realizuoti.

Transformavę originalų tekstą į psichologinę kalbą, išskyrėme esmines dominuojančias temas, atsižvelgdami į prasminių vienetų pasiskirstymą jose. Siekiant tikslumo, greta išskirtų temų, surašomi prasminių vienetų numeriai, kuriuose minima tema atsispindi. Žemiau pateikiame pavyzdį:

A, pasižyminčio geru prisitaikymo lygmeniu, tačiau gyvenančio prastomis psichosocialinėmis sąlygomis, pagrindiniai atsparumo veiksniai yra *turėjimas mielų sau pomėgių, kur jis gali save realizuoti, gilintis, tapatinimasis su kokioje nors srityje pasiekusiomis asmenybėmis (domėjimasis žymių žmonių biografijomis), pozityvus savivaizdis; bendraamžių priėmimas, gebėjimas su jais užmegzti bei išlaikyti artimus, draugiškus, darnius ryšius tiek su bendraamžiais, tiek su suaugusiais žmonėmis, gauti iš jų dėmesį ir galimybę išsikalbėti, atsiverti, susikoncentravimas į ateities pasiekimus ir tikėjimas ateities perspektyvomis, tikslų turėjimas, savimotyvacija, realistiškas tiek negatyvių, tiek pozityvių įvykių priėmimas, „neužsiciklinant“ juose, gebėjimas paprašyti reikiamos pagalbos ir ją priimti, bei žinojimas kur reikiamos pagalbos ieškoti, orientacija į kitus, kontaktų ieškojimas, pastabumas pozityvioms detalėms, gebėjimas atsirinkti [A: 6, 13, 16, 18, 23, 29, 33, 37, 44, 48, 64, 69, 73, 76].*

Apibendrinus transformuotus prasminius vienetus bei išskyrus esmines temas, gautas **tyrimo dalyvio A specifinis situacinis fenomeno apibrėžimas:**

Socialinės paramos (atsparumo) veiksniai: A turi mokykloje tiek draugų, tiek draugių. A, padėdamas kitiems, dalindamasis su kitais, jaučiasi reikšmingas, tuo išreiškia save ir augina pasitikėjimą savimi. Saugūs ir palaikantys asmeniniai santykiai iš suaugusiųjų, kuriuos A išskiria: tai supratinga, palaikanti klasės auklėtoja. Dienos centre yra vyresnio amžiaus darbuotojų, su kuriais A sugeba užmegzti ryšius ir juos gilinti. Laisvalaikį leidžia dažniausiai su draugais, panašiais būdo savybėmis į save, kuriems gali atsiverti, jaustis saugiu ir priimtinu. Santykiai su kitais jam padeda išlaikyti orientavimąsi labiau į kitus, neužsidaryti vien tik savo išgyvenimuose.

Kiti atsparumo veiksniai:

Akcentuotinas A pozityvus, realistiškas savivaizdis, rodantis pozityvią, realistišką asmenybės brandą.

Save apibūdina kaip sugyvenantį su draugais, pasidalinantį su jais viskuo.

Įvardija savo pastangas būti geru vaiku savo mamai: „<...> gal geras <...>“. A savo mamos išgėrinėjimą suvokia kaip ligą – tai kalba apie brandų tiriamojo elgesį.

Paradoksalus santykis tėvo atžvilgiu – berniuko tėvas miręs, bet A jaučia šiltus jausmus jam, nors įvardija, kad „<...> tėtė pagėręs tai kartais šokdavo ten ant mamos, puldavo...vaidentis pradėdavo <...> būdavo su visokiais kirviais, kai girtas <...>“.

A neigiamus potyrius siekia kompensuoti pozityvių įvykių, prisiminimų išryškinimu ir atgaminimu „<...> mažą būdavo pasisodina ant kelių ir mokina, atseit, su mašina važiuot <...> nu prismenu...susėsdavo, dainuodavo kartu...tėvai labai gražius balsus turėjo <...>“.

3.5.2. Originalūs tekstai ir specifiniai situaciniai fenomenų apibrėžimai

Tiriamosios G išgyvenimų kontekstas

G tėvai išsiskyrė, kai mergaitė buvo dar maža, tėtis dirba užsienyje ir su dukra susitinka, kai grįžta į Lietuvą atostogų: vasarą arba Kalėdoms. Šeimoje, be G, dar yra jaunesnė sesutė, kurią mama augina nuo kito vyro (santuoka neįregistruota). G su mama ir sesute prieš puse metu pakeitė gyvenamąją vietą – persikraustė iš rajono į miestą. Mama išgerianti, anksčiau gerdavo su savo draugu, nuo kurio augina vaiką. G. ginčijasi su mama dėl tvarkos palaikymo toje vietoje, kur vyksta pamokų ruošia.

Mergaitė pamokoms ruošti turi stalą. Naujoje klasėje G jaučiasi priimta bendraamžių, turi artimą draugę. Tiriamoji daug dėmesio skiria mokslams, džiaugiasi, kad naujojoje mokykloje aukštesnis mokslo lygis. Jai patinka, kad čia reiklūs mokytojai, mokslą laiko vertybe. Daug kalba apie tetą dailininkę, vadovaujasi jos nuostatomis, skaito tetos dovanotą iliustruotą Bibliją, užaugus labai norėtų būti kaip jos teta (ypač akcentuoja jos profesinę sritį), laiko ją savo pavyzdžiu. Sekančiais mokslo metais ruošiasi pradėti lankyti dailės mokyklą, svajoja apie aukštąjį mokslą. Tiki, kad tiek jos, tiek jos mamos gyvenimas pakryps pozityvesne linkme.

Tiriamosios G originalaus teksto ištraukos

„<...> Mėgstu knygas apie gyvenimą, piešti patinka...tada patinka, nu...klausytis muzikos patinka...tai va... <...> Laisvu laiku...nu kartais važiuoju į kaimą, nu į kiemą dar kartais išeinu pasivaikščiot... būna, kad reikia pasaugot sesę...nu... įvairus tas mano laisvalaikis...patinka man, kai yra laisvo laiko, nereikia niekur skubėt, mėgstu lovoj tada ilgiau pagulėt... <...> Nu kaip su kuriais...kai kuriem atvira...kaip kokia kompanija, kaip kokie draugai...kur tikri, tai draugiška...tada tokia natūrali...Mano draugai kiti, na tikri...kaip sakant liko gyvent X...Čia dar...nu...kaip čia pasakius...dar tik pradėdau susidraugaut... Ir su senais draugais... nu... susiskambinu kartais, žinutėm susirašom tai beveik kasdien...Palaikau ryšius, kaip gi... <...> Klausausi muzikos...nežinau kaip ją pavadint, man lengva tokia patinka...visokią tokią klausau...paskaitau dar...skaitau dabar iliustruotą Bibliją...Gavau dovanų iš tetos... <...> Nu žiūrint kokia situacija būna...jeigu situacija rimta – nusimenu kažkiek...o jeigu tokia nereikšminga, tai nekreipiu dėmesio...Nu kaip kokia diena, nereaguoju į smulkmenas šiaip...Mane vis teta mokina, kad ...nu, nenusimink sako...nu, kad... kad jei kas ir ne taip...ne taip kas išėjo... <...> Tai tada dažniausia pas mamą ieškau, arba...nu dar tetą turiu gerą – mamos sesuo...dailininkė ji...Nu ten puokštes visokias komponuoja... piešia ten...ir jos vyras taip pat...jie savo vaikų neturi...nu kaip, jie mane krikštijo...nu tai ji manęs pati paklausia, ar man nereikia pagalbos...<...> Nu pavyzdžiui, kai susipykstu su kokiom draugėm ir jeigu tikrai susipykstu, iš karto, nu ne iš karto...nu pasakau

ten mamai, tetai...tai teta ta mano pataria, pavyzdžiui, kaip susitaikyt su jom...Pasikalbėt kai noriu, šiaip...Ir dėl pamokų kai...tai draugė ta padeda... <...> Anksčiau, kai lankiau kitą mokyklą, turėjau daug draugių, į mokytoją kreipdavausi...į pradinių klasių...nu, kai pradinėse dar, kaip sakant, mokiausi...tai...su ja kalbėdavausi...viską iškalbėdavau...Dar į tetą...mamą kai kada...tėtis nors toli gyvena...kažkiek ir pas...nu pas jį galiu... <...> aš labai daug ginčijuosi su mama...kažkada, nu paskutiniu metu man taip atrodo, kad mano teisybė būna vis...tai mama tada pyksta...Nu dar tokia būnu...nu miela tokia...jei, pavyzdžiui, mamai atsitinka kas nors, tai visą laiką padedu...nu...užjaučianti ten...dažniausiai...myliu abu...ir tėtį ten...mamą...Mylinti... <...>

<...> Mano mama...kaip yra...išsiskyrę mano tėvai, dabar mama sesę augina nuo kito vyro, jis atvažiuoja sesės aplankyti...o tėtis mano...dabar užsieny, W. Šaly dirba...atvažiuoja vasarą, per Kalėdas...kaip pasakyt, jis kitą šeimą turi ir ten...labai užsiėmęs jis...kartais nelabai man gerai, kad tėtį pamatau tik, pavyzdžiui, per atostogas... Mama tai visą laik beveik namuose būna, nes saugo S... <...> Čia kada manimi džiaugiasi? Tėtis kai susitinkam tai labai džiaugiasi mane pamatęs, kai paskambina, džiaugiasi, kad man mokslai sekasi...kad mokykloj naujoj gerai man...nu džiaugiasi... <...> Nu...kaip čia pasakius, aš buvau maža, kai tėvai išsiskyrė, tėtis išvažiavo...neprisimenu tų pykčių...ką tik mama yra pasakojusi...dar teta kartais sako, kad tėvai nesugyveno ir dėl to išsiskyrė...Mama... su su tuo kitu vyru pykstasi, kai jis atvažiuoja...ji prašo pinigų vaikui, jis neturi... geria paskui...nu, kaip, netikęs tas jos draugas...kaip čia, nu vyras tas... visi sako...jau mes ir išsikraustėm iš ten nuo jo...jis dabar čia retai atvažiuoja...Tada visi nesidžiaugiam kai taip...Anksčiau ir mama su juo išgerdavo, kai dar X . kai rajone gyvenom...bet ir tėtis pagąsdino, ir krikštamotė sakė, kad vaikus atims...nu kaip čia pasakius...susitvarkė ji... <...> Tikrina kartais...nu ne kasdieną... <...> Nu visad sujaukta...stalas būna apjauktas...nu ne visada, bet...per sekmadienį šeštadienį susitvarkau, o pirmadienį, nu ne...pirmadienį būna dar viskas tvarkinga, o antradienį jau būna viskas apjaukta...Mama kažkaip...nu, nemoka išlaikyt tvarkos...visą laiką turiu daryt namų darbus tarp šiukšlyno...ginčijamės dėl to su ja...nes ten geriausiai yra daryt namų darbus ant stalo, vietos pas mus ir taip ne per daugiausiai... <...>

<..>Nu aš dabar...visai neseniai perėjau į tą kitą mokyklą...iš X. rajono su mama atsikraustėm į J. Miestą...gal jau bus koks pusmetis kaip aš čia...Nu mokykla neblogo yra iš tikrųjų...nu ten...gerai, namų darbų taip normaliai užduoda, girdėjau, kad ji skaitosi gera mokykla...kaip pasakyt...Gal šitoj mokykloj mokslo lygis yra geresnis už aną, klasė ten buvo labai draugiška, verkiau labai, kai reikėjo skirtis, bet ir čia jau baigiu priprast...Anoj klasėj tai buvo ir tokių kur rūkė ir taip toliau...Čia gera mokykla, pagal mokslo lygį labai...man patinka, kad mokytojai mokinius spaudžia, kad mokytuši... <...> dabar tai...kai perėjau į naują mokyklą, tai visai gerai buvo, taip priėmė mane...bet dažniausiai su tokia Z. būnu, ji klasėj mano geriausia draugė...ir taip, su kitom bendrauju, bet taip su Z. daugiausiai...Dar negaliu taip daug ką apie juos papasakot... <...> Nu vieni tai taip pat kaip ir aš užsiima mokslais, kiti iš kiemo...aš čia kieme daug dar ko nepažįstu, ateis vasara, tada galvoju susipažinsiu...nu tada...galvoju, daugiau visi išeina į kiemą... <...> Nu...aš tai užaugus labai norėčiau būt kai mano teta, nu ten su dizainu kažką...gal dizainerė... Taigi aš...nu turiu pabaigt dailės mokyklą, kitą rudenį pradėsiu lankyti...ir tada eisiu į aukštąją...nu galvoju, kad aš būsiu dizainerė...mano ta krikšto motinėlė man padės, ir pamokins kai reiks eit į aukštąją, pasitreniruosiu kaip sakant...Nu aš galvoju, kad...nu kaip... keisis mūsų gyvenimas, į gera keisis ir mano, ir mamos... <...>“.

Tyrimo dalyvės G. specifinis situacinis fenomeno apibrėžimas

Socialinės paramos (atsparumo) veiksniai: G naujoje klasėje turi vieną gerą draugę, palaiko artimus ryšius (kas dieną susirašo žinutėmis) su draugais, kurie liko ankstesnėje tiriamosios gyvenamojoje vietovėje.

Tačiau G gana sėkmingai randa ir naujų draugų bei geba su jais užmegzti artimus ryšius. Artimų ryšių su draugais palaikymas, draugų socialinė parama, gebėjimas ryšius gana lengvai ne tik užmegzti, bet juos ir išlaikyti suteikia tiriamajai atsparą.

Santykis su teta bene labiausiai išsiskiriantis socialinės paramos veiksnys: G perima tetos vertybes – dvasingumą (Biblijos skaitymas gali būti kaip tetos vertybių perėmimas), menininkės

gyvenimo stilių, priima tetos pamokymus ir įkvėpimą, siūlomą pagalbą. G priima tetos patarimus, kaip susitaikyti susipykus su draugėmis, kas padeda paauglei kurti gilesnius santykius su bendraamžiais.

Ankstesnėje gyvenamoje vietoje G pagalbos galėjo kreiptis į pradinių klasių mokytoją. Nors G tėtis gyvena kitoje šalyje, mergaitė gali kreiptis į jį pagalbos ir jaučia jo paramą. Tėvas mėgina netiesiogiai pagelbėti dukrai, pavyzdžiui: kai mama geria, tėvas skambina iš užsienio mamai ir grasina, kad praneš vaikų teisių apsaugos tarnybai.

Kiti atparumo veiksniai:

Gera mokykla, kurioje G mokosi.

Gebėjimas mokytis, specifinių žinių ir ugdomosi poreikis (noras papildomai mokytis dailės). Orientacija į ateitį, sėkmė, patiriama mokymosi procese suteikia galimybę siekti aukštojo mokslo. Amžių atitinkantys savitarnos įgūdžiai.

Sėkmingas mokyklinis patyrimas.

Pozityvus savivaizdis (G apibūdina save kaip mielą, padedančią, užjaučiančią, mylinčią savo tėvus, atvirą, draugišką, natūralią).

Tiriamosios V išgyvenimų kontekstas

Mergaitė gyvena pilnoje šeimoje: turi pradinuką brolių, tėtis uždarbiauja kasdamas šulinius, mama dirba siuvykloj. Tėvai išgeriantys. Mama kartais nakčiai negrįžta namo, namuose dažni bėrimai. Santykiai su tėvais nenuoseklūs, ambivalentiški. Savo kambario mergaitė neturi, pamokas ruošia kambario gale.

V lanko dienos centrą, mėgsta dainuoti, šokti, piešti. Geriausi draugai – kiemo draugai; jiems gali išsipasakoti. Būdama viena diskomforto nejaučia. Jei jai reikia pagalbos, pati jos ieško ir pasako apie tai: auklėtojais, draugams, centre darbuotojams. Pasak mergaitės, problemas sprendžia kartu. Lanko sekmininkų bendruomenę, visada eina į bažnyčią, kai labai sunku – tada meldžiasi, prašo Dievo pagalbos. Jaučia pagalbą ir malonę iš Dievo. Turi galimybę išsipasakoti močiutei, klasės draugams. Puikiai sutaria su mokytojais, klasės auklėtoja. Svajoja būti dainininkė arba pradinių klasių mokytoja. Optimistiškai žiūri į ateities galimybes, tiki, kad ateitis bus gera.

Tiriamosios V originalaus teksto ištraukos

„<...> Mėgstu dainuoti, labai mėgstu šokti, piešti... <...> Laisvalaikiu...klausausi muzikos daugiausiai... nu man patinka, kai muzika groja: gali kiaurą dieną grot ir man gerai. Tada aš kaip ir atsipalaiduojau...Vėliau...Kartais televizorių pasižiūriu, mėgstu... Iš tikrųjų...išeit į lauką, su draugais pabūt. Nu kaip ir nieko daugiau.<...> Su kiemo draugais būnu atvira. Man jie – geriausi draugai. Su kitų kiemų vaikais aš nelabai sutariu. Nu kaip – daugiausia iš kiemo tie vaikai yra –trys, keturi, Bet vis tiek – geriausi.

Tai va su jais atviriausia... <...> Jei mokykloj, tai nueinu viena pasėdžiu kur nors... nu kur kokią tylią vietelę surandu...Galima į biblioteką nueit, ten tylu, garsiai kalbėt negalima, tai ten pasėdžiu, kokį žurnalą pavartau...“Naminuką“ kokį ar „Mergaitę“...Dažniausiai tai su draugais pasišneku...Daugiausia. <...> Ramiai! Per daug neimu į galvą iš tikrųjų. Nei ten pykstu labai. Jei ten ir kokį blogesnį pažymį gaunu – galvoju: ai, ten nepasimokiau tai nepasimokiau. Aš iš tikrųjų mokausi iš savo klaidų! <...> Jei man reikia pagalbos, tai aš pasakau apie tai: auklėtojai, draugams, centre darbuotojams...Kartu sprendžiam tas problemas. <...> Kartais – jei nesuprantu pamokos. Moksluose...kartais reikia tos pagalbos...draugės iš kiemo, klasės padeda. Kai susipykstu su kokia geriausia drauge, tada būna liūdna, iš tikrųjų. Kaip ir yra sakoma, kad geriausia draugė, tai ir dažniausiai pykstiesi. Kai tėvai pykstasi, nu norisi pasipasakot...<...> Man žiauriai patinka, kai nueinu į dienos centrą, tai kreipiuosi į A. Ji visada paklausia, kaip man sekasi, kaip mamai sekasi? Tai sakau viską...ir apie uždarbį mamos, ir kai su tėčiu pykstasi, ir kai su draugėm kur užsibūna. Iš A. tai daugiausiai tos pagalbos sulaukiu, nes aš gerai su ja sutariu...ir iš tikrųjų, ji žiauriai gera. Padeda, draugiška...nu iš tikrųjų, žiauriai gera. Ir dar lankau sekmininkų bendruomenę, dabar sekmadieniais negaliu ten nueit, nes dar lankau pamokėles Komunijos, bet kai nereikia ten eit, tai visada einu į bažnyčią. Kai man jau visai sunku – tada aš pasimeldžiu, prašau Dievo: va tas negerai, tas...tada einu miegot ir iš kart užmiegu...Atsikeliu, pagalvoju – o! vai! Šitaip gi galima čia viską išspręst! Padeda man... Dar pasipasakoju močiutei, klasiokai kokiai kur gerai sueinu, R, A, auklėtojai klasės. <...> Mamai – tai aš kai vieną kartą klausiau...tai jinai sakė, kad aš esu kaip jeigu... Na jei man gera nuotaika – aš linksma, aš – tvarkausi, aš – padedu, aš...nu, iš tikrųjų, gera...bet jeigu mane kas nors pykdo, tai tada sako mama, kad aš užsispyrus ir vienatvėj sėdžiu. Na, atseit, kad nekalbu su ja...Iš tikrųjų, nesėdžiu aš vienatvėj...einu pas draugus...Užpykstu, kai pareinu namo, o pas ją būna draugių, na jos ten...ką nors vaišinasi ten visos...Tada ji man ką nors sako, o aš su ja nešneku...Tada ir sako, na, kad aš užsispyrus...O tėtis...nu...Sako, kad gera dukra, gerai mokausi ten...Nu vienu žodžiu, kad aš – gera. <...> Mama...linksma...Nu...gera ta mano mama...Tėtis...nu ir - bendraujantis, supranta mane...Mes, iš tikrųjų, su tėčiu geriau sutariam, negu su mama...Nes, pavyzdžiui, mano klasiokės geriau sutaria su mamom, o aš – su tėčiu, kažkaip jis geriau bendraujantis. Tėtis mano pas kitus ten žmones šulinius kasa, o mama dirba siuvykloj. <...> Jei mama būna labai laiminga ar džiaugiasi, tai mus arba nuveda į parduotuvę, sako – ai, žinok, man šiandien darbe pasisekė, arba kas nors vėl...tai sako, ko nori? Aš sakau, nu aš nieko nenoriu, tai sako, sakyk, nu man šiandien gera nuotaika, aš noriu tau ką nors nupirkt...Nu, sakau jai, kokią bulkutę...Tai ji man tada ima ir nuperka visą maišiuką bulkučių...taip tada ji džiaugsminga, laiminga. Jeigu tėtis būna laimingas, tai žaidžia su mumis kortomis ir tada visą laiką mums nusileidžia...Būna tas... <...> Mamai, tai jeigu...nu jinai kaip siuvėja, tai jeigu nu tasai koksai vienas uždarbis būna didelis, žodžiu – pinigų uždirba, tada jinai džiaugiasi, laiminga, nu tiesiog...Nu o tėčiui...pavyzdžiui, jisai kaip mėgsta labai žvejot, tai kai pagauna žuvį...tai jis laimingas toks būna, kad atrodo, ant sparnų lekiotų po namus, atsipalaidavęs toks: geras iš tikrųjų. <...> Kai mama su tėčiu susipyksta, tai, iš tikrųjų, vaikštom tada visi ant pirštų galiukų, kad jų dar labiau nesupykdyt. Iš tikrųjų, mano tėtis yra ambicingas nu...vieną kart, kai mama su tėčiu susipyko, tai mes su broliu žaidėm kambary su kamuoliu, tai nukrito kamuolys ten į tą vietą, tai jie irgi labai supyko iš tikrųjų...Nu nervingas tėtis labai pasidaro...nebe toks jau...matosi iš karto. <...> Būna dar, kai tėtis grįžta šulinius kasės, o mama sėdi su draugėm...Pykstasi tada...o tėtis valgyt gal nori – rėkia ant mamos. Mama kartais pas drauges nueina ir negrįžta, apsinakvoja kaip sakant, tai tada tėtis žiauriai pyksta... Mes tada su broliu stengiamės nesikišt...nu į lauką išeinam, arba pas draugus – vienu žodžiu stengiamės išvengt tų problemų <...> Šiaip tai visai netikrina, tik kai pasirašyt reikia – paduodu. <...> Nu aš ruošiu pamokas prie lango, kad šviesu būtų...kambario – kaip čia pasakius: savo kambario neturiu, tai ruošiu pamokas kambario gale...Nu ką čia dar pasakyt...nu man ten iš tikrųjų yra patogi vieta – viena iš mėgstamiausių namuose: šviesu...stalo savo neturiu, bet yra toks geras staliukas mes ten su broliu sutelpam: jis pradinukas, jam tų pamokų iš vis nėra ką ruošt...Nu irgi...Pavyzdžiui aš turiu vieną savo vietą – tarp kambario ir virtuvės...Tai atsėdėu, ar ten knygą skaitau, ar ten muziką klausau...iš tikrųjų, man ten irgi įdomu. Gera vieta. <...> Mokykla skaitosi mano gera. Ir mokytojos geros...Va kitur girdžiu, kad mokytojos nusėnė...pas mus tai ne – geros mokytojos. Auklėtoja klasės labai faini, aš su ja gal geriausiai iš mokytojų sueinu, man ji kaip mama atrodo...Kartais net sakyti nieko nereikia – ji pasižiūri į tave ir man taip atrodo, kad tave supranta nu iš žvilgsnio...kada tau linksma, o kada tau liūdna...Tik jai nelabai gyvenimas pasisekė, sako, kad jos vyras labai susirgo...Ir kitos mokytojos nieko sau...nu man gerai čia, patinka toj mokykloj ir mokytis patinka.. <...> Klasiokai irgi labai šaunūs. Kažkuriais metais mūsų klasė...na ji buvo išrinkta šauniausia mokyklos klase. Labai draugiški, padedantys. Nėra tų, kurie arba užsidarę tokie labai...Yra, tiesa, kaip sakant tokios mergaitės, pifos tokios... bet jos tik kelios...Tai su jomis nelabai kas ir sueina, įsivaizdina žiauriai...nu, kad atseit...Ai, net nesinori kalbėti, čia jau kaip apkalbos, kaip sakant, kai už akių...Bet daugiausia tai tokių natūralių...Tai aš su jais tikrai gerai sutariu. <...> Mergaitės daugiausia lanko piešimo būrelius, kitos – šokius, klasiokai beveik visi – šaudymą. O kieme...tai

tos mergaitės...mane dar mama vadina „kiemo bamba“. Aš kai pareinu iš dienos centro, pamato tave ir sako, V., žiūrėkit parėjo V.! Tada apsikabina visos. Sako – išeisi į lauką? Sakau- nežinau. Prašo, kad išeičiau. O jei gražus oras! Vasarą mes pasiklojam ką ant pievos, tai galim nors visą dieną žaist. O su berniukais einu gaudytynių, slėpynių žaist. Arba supynės patinka, tai einam į tokią vieną kiemą pasisupt...tie vaikai, draugai iš mano kiemo daugiausia...<...> Mano didžiausia svajonė- būt daininkė. Man iš tikrųjų...na, kaip yra muzikos mokytoja – aš lankiau pas ją būrelį, tai sakė, mano labia geras balsas, tai sakė, kad reikėtų man lavint balsą...Dar gal norėčiau būt mokytoja, pradinių klasių...Nes kai kieme žaidžiam- aš turiu tokių senų patybių, tai mes žaidžiam ir man labia patinka būt mokytoja...nu žiauriai patinka... Galvoju, kad ateitis bus gera! Aš tuo tikiu! <...>“.

Tyrimo dalyvės V specifinis situacinis fenomeno apibrėžimas

Socialinės paramos (atsparumo) veiksniai: V turi keletą geriausių draugų (tris, keturis), kuriems gali atsiverti, kai tik reikia pasišnekėti. Juos V įvardina kaip labai draugiškus, padedančius. Gebėjimas užmegzti artimus santykius su bendraamžiais, draugų socialinė parama, orientavimasis labiau į kitus, neužsidarymas savo išgyvenimuose suteikia tiriamajai atsparą. V santykiai su su kiemo draugais labai artimi; su jais mergaitė visuomet gali būti atvira. Jei reikia pagalbos, V turi palaikančią klasės auklėtoją, ją V lygina su mama (t.y. besąlygiškai besirūpinantis, priimantis ją asmuo, suprantantis vien iš žvilgsnio kada V. linksma, o kada liūdna). Kaip parmos šaltinį V mini dienos centro darbuotojus, su kuriais kartu išsprendžia iškilusias problemas. V ypač išskiria vieną iš dienos centro darbuotojų, kuriai gali būti visiškai atvira ir jaučiasi jos visiškai suprasta bei priimta. Vadinas, galime teigti, kad dienos centrų buvimas teigiamai atspindi socialinę paramą. Pabrėžtinai tikėjimo veikimas per socialinę paramą (sekmininkų bendruomenę).

Kiti atsparumo veiksniai:

V gana pozityvus, realistiškas savivaizdis: neidelizuoja savęs: „<...> jei man gera nuotaika – aš linksma<...>bet jei kas mane pykdo<...>aš užsispyrus<...>. Tai rodo pozityvią, realistišką asmenybės brandą.

Save V. apibūdina kaip mėgstančią dainuoti, labai mėgsta šokti, piešti – tai rodo apie specifinius mergaitės talentus.

V pozityvus temperamentas (mergaitė labiau ekstravertiška) padeda drąsiai ieškoti būtinos pagalbos ir ją gauti.

Stresines situacijas įveikia praktiškai – mokydamosi iš savo klaidų – tai kalba apie mergaitės praktinius problemų sprendimo įgūdžius.

V gyvenime žymią vietą užima dvasingumas: tikėjimas Dievu sustiprina V ir leidžia lengviau pereiti įvairius gyvenimo sunkumus. Išsakydama Dievui savo rūpesčius, melddamasi, V jaučia nusiramimą ir Dievo malonę.

Profesiniai ketinimai labiau bendri nei konkretūs (dainininkė arba mokytoja).

Tiriamosios D išgyvenimų kontekstas

Glaustai supažindinsime su tyrimo dalyvės D platesniu išgyvenimų kontekstu Tyrimo dalyvė D gyvena kartu su abiem tėvais, tačiau tėtis nuolat girtauja. Mergaitė išgyvena tėvų barnius, yra bandžiusi pagalbos kreiptis į Vaikų pagalbos liniją, bet nesėkmingai (nepavyko prisiskambinti). Turi savo atskirą kambarį, kuriame gali ruošti pamokas. Kartais pamokas ruošia pas senelius arba pas klasės draugę. D mėgsta šokti, dainuoti, lanko skautų būrelį, susitinka su draugais, mėgsta skaityti knygas. Turi patinkamus kino serialus, kuriuos apibūdina kaip „švarius, be smurto“. Stengiasi priimti žmones (klasės draugus) ne pagal išorę, stengiasi draugauti ir užstoti tuos vaikus, iš kurių klasėje kiti šaiposi. Klasėje turi nemažai draugių, artimiausias drauges įvardija tik kelias.

D turi įvairių kūrybinių planų (išleisti žurnalą ir pan.).

Tiriamosios D originalaus teksto ištraukos

„<...> Mėgstu šokti, dainuoti ir viskas...Dar skautų būrelį lankau...įdomu ten...sueigos visokios skautų ten būna, vasarą į stovyklą skautų norėčiau važiuot... <...> Skaitau visokias nuotykinės knygas, kartais iš bibliotekos pasiimu...Kartais su draugėm susitinku, į kiemą einu dažniausiai, skaitau knygas...pavyzdžiui dabar per atostogas perskaičiau dvi knygas...piešiu...nu jo...ir piešt dar mano hobi...kryžiažodžius mėgstu spręst...kartais pas močiutę važiuoju, į sodą...Kaip ir viskas...Kvadrata žaist mėgstu... <...> Gal...nu gal draugiška, nes su draugais gi...nu žiūrint su kokiais, bet stengiuosi su visais draugiška...Linksma būnu... <...> Nenusimenu, bet stengiuos geriau padaryt...kitą kart, kad išeitų geriau...Nėra taip, kad jau nusimenu ir viskas jau...Tai va...<...> Kartais taip būna, atrodo, kad viskas absoliučiai atsibosta...Tada su kuo nors kalbu...Paprastu pagalbos...O vieną kartą buvo...nu... lankstinuką tokį radau mokykloj, tai... bandžiau čia skambint į vaikų liniją, bet ten...nu... vis tiek, niekas neatsakė...Gal blogas numeris...nežinau...norėjau pasišnekėt... <...> Kai tėvai pykstasi...Matematikai reikia pagalbos...<...> Į senelius dažniausiai...į auklėtoją klasės, paskui... ir paskiausia pas draugus...senelis mano protingas labai, lakūnas buvęs...tai...gerai jis ir matematiką išmano, galvosūkius abu ten sprendžiam... <...> Nežinau...na atrodo...paprasta...gal moku gražiai sutvarkyt viską...dar...aišku...kai reikia ką, ar sutvarkyt, ar ką padedu... <...> Man jie geri...Tėvai yra tėvai...Kartais ne taip gerai man būna... <...> Kai...nu kai aš gaunu gerą pažymį...Dar...kai, pavyzdžiui, kai tėtis kokį anekdotą pasakoja...juokiasi tada abu... <...> Žiauriai būna kai susipyksta...Nu, aš tada užsidarau savo kambarį ir nieko nenoriu girdėt...mama verkia...pasakau paskui viską savo draugams...nu išsikalbu... Susiginėja iš pradžių...nu...dėl...dėl...maisto, pavyzdžiui, na ten nėra ar valgyt, mama pasako, tėtis atgal...Niekas nusileist negali...nei vienas...Tėtis geria, mama tada verkia...žiauriai tada viskas... <...> Tai pavyzdžiui, kai grįžtu iš mokyklos, pati pasakau...nu kartais, kaip man sekėsi...ir pati pasakau...Pasirašo kai duodu mama... <...> Nu vieta...mokyklinis stalas...nu...prie stalo...kambarį...viskas ten yra...Kai nebūnu namuose, kartais pas močiutę...kartais, nu...kai būnu pas draugę, mes abi paruošiam... <...> Mokykla tai...graži...geltonom sienom...Direktorius labai geras, draugiškas...Auklėtoja gera, draugiška, nerėkia niekada...Anglų kalbos mokytoja labai patinka, labai...nes ji labai tokia, nu draugiška...ji daug kam patinka...Man anglų kaip sekasi...iš viso, aš kalbom gabi...Nežinau, nu man tai mokytojai geri...Kartais patys klasiškai išsidirbinėja ten...tai aprėkia juos...ar ten per pamoką su mobiliais žaidžia...ten žinutes rašinėja...tai tokie labai trukdo...Reiklūs mokytojai, sakyčiau...Auklėtojai galiu pasipasakot, bet dažniausiai klasiokėm... <...> Fainūs klasiškai...Berniukai padykę...kaip ir visi...Mergaitės draugiškos, yra mergaičių...tokia G. –tai iš jos šaiposi...berniukai ypač...Aš stengiuosi draugaut su ja...nes, pavyzdžiui, reikia, kad ir koks ten žmogus būtų...na, kad ir koks jis bebūtų reikia būti draugiškam...nesvarbu, pavyzdžiui, kokia ten jo išvaizda, vis tiek reikia draugaut...O ne taip, atstumti ten, ar...Turiu aš klasėj draugų- Ė. Tokia draugė yra, A., tokios geros labai draugės...toliau dar yra draugių; V., tokia draugė U., L., G...E., tiesa su manim dar skautų būrelį lanko... <...> Aš turiu kelias artimiausias drauges...Mes kartu su joms kuriam žurnalą, nu...tipo tokį...kaip „Mergaitė“. Pavadinom tą žurnalą „Bratz“...Visokių ten idėjų mes prigalvojam...visai panašus į tikrą žurnalą...gal kada ir tokį tikrą sukursim, pirsks iš mūsų...Čia tokios svajonės...Kai visai dar maža buvau...nu...tokią knygą vaikams buvau sukūrus...kaip pasakų ten...spalvoti piešiniai buvo...Tai aš pati rašyt

nemokėjau, močiutei diktuočiau, o ji užrašinėjo...dabar jinai...nu...kaip, saugo tą mano knygą...sako, kai tekėsi...ar...sako, kai vaikų savo turėsi, tada padovanosiu jiems... <...> Nu galvoju...tikriausia gera bus...gyvensiu gerai...kur nors, mieste kokiam dideliame ir gal vieną vaiką turėsiu, nežinau, o gal du...Aš taip galvoju...Turėsiu dar papūgą...Norėčiau būti mokslininke...nu išrast ką nors, sukurt norėčiau...išrast.<...>“.

Tyrimo dalyvės D specifinis situacinis fenomeno apibrėžimas

Socialinės paramos (atsparumo) veiksniai: santykiai su keliomis artimomis draugėmis, su kuriomis D gali pasišnekėti apie viską, išsikalbėti apie slegiančius tėvų barnius. Santykiai su seneliais suteikia D didelę atsparą, kuomet mergaitė į senelius gali kreiptis ne tik kai jai reikia pasipasakoti, bet ir dėl namų darbų ruošos (senelis padeda ruošti matematiką). Mergaitę žavi palaikančio ją senelio protas, žinios. Tiriamoji stengiasi perimti senelių vertybes - <...>man iš viso<...>du normalūs filmai patinka<...> ir močiutė kartu su manim žiūri...sako, nu...kad „švarūs“ atseit filmai, jokio smurto ten<...>. D užmezgusi santykius su klasės auklėtoja - gali jai pasipasakoti. Palaikantys santykiai išryškėja su anglų kalbos mokytoja. D rūpinasi silpnesniais <...> yra mergaičių...tokia G – tai iš jos šaiposi...berniukai ypač...Aš stengiuosi draugaut su ja...nes, pavyzdžiui, reikia, kad ir koks ten žmogus būtų...na, kad ir koks jis bebūtų reikia būti draugiškam...nesvarbu, pavyzdžiui, kokia ten jo išvaizda, vis tiek reikia draugaut...O ne taip, atstumti ten, ar...<...>.

Kiti atsparumo veiksniai:

D kūrybiškumas. Jau kalbant apie ankstyvąją tiriamosios raidą, negalime nepastebėti D kūrybinių bruožų: tiriamoji akcentuoja jau iš vaikystės prisimenanti kaip kūrusi pasakų knygelę vaikams, o močiutė užrašinėdavusi. Akcentuoja troškimą įprasminantiems pokyčiams (būti mokslininke, išrasti ką nors). Tai gali liudyti apie mergaitės specifinius polinkius ar talentą.

Sėkmė atliekant užduotis – D pabrėžia, kad <...>man anglų sekasi<...>. Tai skatina mergaitės saviefektyvumą.

Orientacija į ateitį – D turi kūrybinių planų.

Pozityvus savivaizdis išryškėja, kai D apibūdina save kaip gabią kalboms, draugišką, linksmą. Šį pozityvų savęs vaizdą suformuoti galėjo padėti palaikantys seneliai.

Tiriamosios L išgyvenimų kontekstas

L gyvena pilnoje šeimoje: tėvas, motina, ji ir du jaunesni broliai. Abu tėvai išgeriantys. Namuose dažni konfliktai tarp tėvų. Anksčiau tėtis buvo išvažiuavęs (pasak mergaitės, dingęs), šeima turėjo daug skolų.

L dažnai jaučia norą pasišnekėti, išsipasakoti. Labiausiai vertina močiutės, senelio pagalbą. Taip pat gali pasikliauti klasės auklėtoja, choro vadove.

L neturi atskiros patalpos (vietos) ruošti pamokoms: kartais ruošia virtuvėje, arba kambary. Mergaitė mokosi gimnazijoje, labai tuo didžiuojasi. L lanko chorą - dažnai išvyksta į koncertus, anksčiau mokinosi muzikos mokykloje. Turi penkias geras drauges.

Tiriamosios L originalaus teksto ištraukos

„<...>Nu su tikrais draugais – tai, aišku, nuoširdi ir viskas taip natūraliai gaunasi, nieko nevaadini ir nieko...o su kai kuriais, pavyzdžiui, su klasiokais kai kuriais jautiesi tokia ne vietoj ir ne laiku...Biškį ne į temą ir kartais būna sunku. Tada stengiuosi nebendraut, stengiuosi biški būt nu kai jie; nu, žiūrėk, aš irgi moku bajerį atseit pasakyt koki nors...Nežinau, aš meiliau, dažniau būnu su tais tikrais draugais, kur nereikia nieko vaidint ir nieko nu maivytis, kad čia tokia esi, o iš tikrųjų ne... <...>Jeigu būna tai vidury dienos – pavargstu, tai nenuėinu į kokią pamoką, pas draugę nueinu, pamiegam mes abi...nu va...o jei negaliu išeit, tai būna, kad per pamoką pamiegu...Nu ką daryt...jei pavargus, tai ir miegi. Taip jau yra. <...> Kaip jau tu ten reaguosi...Nepasisekė, vadinasi nemoki, arba nu...ne visą laiką iki ašarų. Kartais būna, aišku, nusimeni ten, sakai, kad galėjai ir geriau arba ten...Nu žiūrint ką...jei ten kokią pamoką, tai gali sau pasakyt: nu per mažai mokeisi, nu galėjai bent paskaityt, o jeigu kokia nors kita, ten kokia, kad ir fizinį ar vėl kokią, tai ten nu jau nieko negali padaryt, jei neturi gabumų... <...> Nu pagalbos tai...Mokslinės pagalbos, nu dėl mokyklos tai nelabai man reikia. Kai jau noriu, tai jau pati pasimokau, bet būna šiaip, kada sunku. Tada norisi pasišnekėt, išsipasakot...Manau, kad visi žmonės – kai reikia pagalbos, jos ieško...<...> Sunkiausia būna kai tavęs, atrodo, nesupranta...arba, kais su tėvais būna blogai, tada būna sunkiausiai...Draugai lieka draugais nu...aišku, ir su jais gali pasišnekėt, bet problemos tai didžiausios su tėvais būna, kai nesutaria, arba norėtum kažką daryt, bet nieko negali pakeist. Būna, kad jeigu šeimoj blogai, tai man ir su draugais...nu, negali būt draugiška, atrodo ir ant jų pyksti ... tai nueinu pas močiutę, paverkiu kai noriu – ji mane baisiai supranta...palengvėja žiauriai...<...> Tada, aišku, arba eini pas draugus, tuos tikrus, močiutę, senelį. Nes vis tiek – jie moka padėt. <...> Nu...jo...pas senelius tai kai reikia dėl pinigų...jie man ir sako, jei tik reikia, tai ir ateik...ir ne tik dėl pinigų, šiaip, pasišnekėt kai noriu...Nu auklėtoja klasės labai supranta, kas ko – aš ir pas ją, choro vadovė gera labai, jau gali pasišnekėt tikrai... <...> Nu tai...Tai jau tikrai ne pats geriausias vaikas. Yra dar geresnių...Ne, nu aš tai ir neklausau, ginčijuosi, nu ką aš žinau ir karts nuo karto primeluoju ten visokių...nes vis tiek tu savaip bandai daryti, kad tau geriau būtų. Nu ne pati geriausia savo tėvams, bet ir tikrai – ne pati blogiausia. Būnu ir gera, būnu ir bloga. Nežinau...kada kaip jaučiuosi, tada taip ir būnu. Aišku stengiuosi, ne visada gaunasi. <...>Nu mano tėvai...Nu mano tėvai nu aišku, visokių klaidų daro ir, ir klysta...Bet aišku, jie man linki gero – koks tėvas gali linkėt vaikui bloga... <...>Nu būna visokių progelių mažų, ar šiaip kas nors...Tada taip: tu nebijai nieko ir taip ramu namuose...taip nu... <...>Retai tas būna, nu brolis mažas koki bajerį padaro – juokiasi tada abu...Gi būna per gyvenimą, kaip nebus... <...>Nu...kai tėvai susipyksta – geriau nelyst į akis, nu vis tiek...po viso to barnio... <...>Nu daugiausia barnių būna...būna, kai tėtis arba mama, kuris nors būna išgėręs. Ir tada pyksta, jei vienas, pavyzdžiui, tėtė būna girtas - tai tada mama pyksta, ten nu...barasi...Būna ir atvirksčiai. Bet būna...nu jie abu tokie...Pradeda viens ant kito kriokt, rėkt. Aišku baisu, nenoris ten, kad tėvai pyktųsi arba, kad jie ten gertų...bandai kažką sakyt, nu bet...nelabai ten klauso, nes vis tiek... <...> Nu, kaip? Dabar tai nebelabai...užtenka, kad...nu, kai reikia pasirašyt...atneši pati, nes auklėtoja vis tiek prašo, kad būtų paršai tėvelių. Tada ir atneši...Bet šiaip tai ne. <...> Ruošiu pamokas aš...nu kaip, mes ten gyvenam tokiam kambary...nu yra ten papildoma tokia kaip virtuvė ten, tai arba virtuvėj ant stalo, arba ten dideliame kambary. Ir...ir...ten ir ruošiam mes su broliu...ir ten yra lempa, nu ne tamsu, aišku, bet...ne pati geriausia vieta, aišku...Jei kas nors triukšmauja – nelabai gali susikaupt, jeigu ką skaityt reikia...tada reikia žiūrėt, kad tėvai būtų virtuvėj, tada tu gali...nu kambary, o jeigu tėvai kambary – tai eini į virtuvę...jei jau labai ką, tai pas senelius nueinu, ten paruošiu ir permiegu, jei reikia...ne bėda... <...> Mano mokykla dar visai gera, palyginus... Tai – gimnazija...Visuose R tokia viena – tai gimnazija! Nu ten...viskas kaip kitos mokyklos sako: o-o-o! Tai visi ten žmonės kaip žmonės, tokie patys irgi...ir yra, ir mano draugų, netoli kur manęs gyvena, nu kai kurie yra labai supratingi dėl kai kurių dalykų... Ir jei ten neapsirengęs, tai ar ką nors ne į temą pasakosi, nu jie nepuola ten iš karto tyčiotis arba ten...Jie tokie ...nu kaip sako – tolerantiški...Nu ta prasme, nieko prieš neturi, kokia ten tavo šeima, svarbu tu mokytis nori...nu jie normalūs, aš manau...Man sekasi su mokytojais, va ten muzikos mokykloj mokinausi, tai būdavo brangu ta muzikos mokykla...močiutė vis užmokėdavo...pinigai tie nesimėtydavo vis tiek ir jai...paduodavo man tą lapelį, kur reikia mokėt...ir vėl pinigų nėra...tai mokytoja sako, nu, susimokėjai, sako... o aš sakau, nu dar

ne, ne...nu nieko, sako, paprašysiu dar biškį, palauktų kad...Tai va – yra va žmonės, kad nuoširdžiai tave supranta, kad kaip gali būt kitur...Mokytojos papildavo, kad būdavo minučių, atrodo, kad čia tavo geriausia draugė...aišku, tu gi jau žinai, kam ką sakyti, nes žiūrėk pasakai ką ne tam žmogui, paskui sužinai kad be pinigų gyvena, ten dar visko...Lievai būna girdėt...Va prisimenu, pradinėse klasėse mokytoja apsirgo, kažkas ten jai buvo, kad pavadavo tokia...nes kai gimė dar brolis, skolų mes labai daug turėjom...tėtis buvo išvažiuavęs, dingęs kažkur ir vat grįžo...brolis gimė ir praėjo gal kelios savaitės...Tušinukus aš tai iš pusbrolių pasiimdavau, vieną ten, negu ten gaila to tušinuko, kai paprašai...tai pasidalindavo...Vieną kart nebuvo man to tušinuko nebeturėjau iš kur gaut...galvoju, tai ką daryt dabar? Nu ir pasiemiau pieštuką, sakau, rašysiu su pieštuku ir vat...tada nueinu į mokyklą, kažką rašau ir ta mokytoja pasilenkia ir sako, tai kur parkeris? Sakau, nu neturiu, sakau...Tada prisimenu taip labai negražiai pasakė –nu nereikia tiek vaikų prisiperėt, kad nebūtų pinigų<...>Nu ką, tikriausiai ji gyvena tokioj šeimoj, kur visko yra kiek reikia ir nesupranta, kad būna jeigu nėra nieko ir nu...Nes viską mes atiduodavom tam broliui, nes kaip mažiausias, tai negi dabar jį skriausi...nu kažkaip supratom...jei jis mažiausias, tai ir reikia duot viską...Vėliau ta mokytoja manęs atsiprašė...O auklėtoja mano tai labai, labai gera, kaip mama man...Aš nežinau, geresnės mokytojos dar nesu mačiusi...va neturiu dabar pinigų, va – pasakai, dabar neturiu pinigų...Tai ji taip supranta, sako, gerai, aš uždėsiu ir vėliau atiduok. Ji neskirsto mūsų atseit, oi, čia kažkokia biedniakė. Nu man tai tas labai patinka...Va čia klasė važiavo slidinėt...aš sakau, tikrai nevažiuosiu...o ji sako, žinau, kad tau patinka, važiuojam, dar pabrėžė, kaip čia mes be tavęs...<...>Kai kurie iš labai gerų, puikių šeimų, o kai kurie – yra iš paprastesnių, ir yra iš viso...tai, aišku, kartais būna...nu jaučiasi toks, nu tokie kaip luomai gaunasi...aišku, nebūna jau tokių ypatingų išsiskyrimų, bet kartais jautiesi taip...nu, bet nedažnai, sakau...kaip ir visur, gi kiekvienoj klasėj visko yra, taip ir čia...Bet sakau – yra ir tų normalių žmonių; nori bendrauti, kad ten šeimos pas jį normaliai ir tėvai nei geria nei ką, bet jie yra tokie žmonės, kurie nori bendrauti ir kurie moka...nieko, nesvarbu kokia ten šeima yra...Yra, yra tokių klasiokų. Bendrauja ne su tavo šeima, o su tavim...Kažkada prisimenu tokių priekaištų lyg ir buvo, kad tėvas gyvulius skerdžia...nu...gyvulių skerdikas...buvo tokia pamoka ir reikėjo kalbėt apie profesijas...ir aš net negalėjau pagalvot, kad...gali nu...būt profesijos ne tokios, nu...jei tėtė statybininkas...o čia, jei skerdžia gyvulius, o siaube! Aš atsistojau, pasakojau ir nesuprantu ką čia pasakiau bloga, kad visi žiūri, žiūri...dėl ko, kas čia negera, nes nežinau, nesupratau...Nu čia tas pats kaip statybininkas, nes darbas lieka darbas...tai aš galvoju, ką man sakyti, kad mano tėtė skolų turi, čia buvo dingęs...Man kaip vaikui buvo nesuprantama...gi kiekvienas atskirai renkamės profesiją, negi būna visi mokytojai, ar visas pasaulis čia kokie fizikos mokytojai...Tokie yra pas mus tokio verslininko P. sūnus, su verslu ten tėvai...tai irgi tėvai ten pjauna gyvulius, nes verslas ten su dešrom, mėsa visokia...nu ką – ir jie gyvulių skerdikai...aišku, nu kitokie jie, bet vis tiek pjauna gyvulius, kas pasakys, kad nepjauna? Galvoju, nu ne...nu negi visi turi būt vienodi? Bet man jau buvo dzin, galvoju aš, jūs galvokit ką norit, siaubas...Taip ir sakau, nu daug kam nepatinka, ne jūs pirmi taip žiūrit...mano senelis neįtikdavo, mano mama, nu ir galvoju ir aš neįtiksiu visiems...Tada atsikirtau, sakau man irgi nepatinka, kad kažkas ten matematikos mokytojas, man irgi atrodo, nu kas čia per profesija? Tai va- buvo toks kartas, kai tėvai matau lyg užkliuvo, bet daugiau nepasitaikė... žiūri gi koks tu, o ne tavo šeima... <...>Nu dauguma mano draugų tai jie irgi – susiję su muzika. Nu kadangi choras, tai ten nemažai tų žmonių ir dauguma tų žmonių, va, mes visi kartu...mes klasiokės penkios einam į chorą, tai mes visos taip labai gerai sutariam... nu pasišnekėt su jom galiu apie bet ką...Fainai, į keliones važiuojam, koncertai dažnai būna...Nu dar kai kurie sportuojantys yra...yra dar viena dailininkė...piešia ji...Nu taip nėra, kad mes tik dainuojančios...Yra ir šiaip, irgi nieko kur nelabai mėgėjai daryti, tiesiog mokosi...vėliu jie veikia tai, ką jie sugalvoja... <...>Nu galėtų būt šviesesnė, negu dabar dar įsivaizduoju, nes vis tiek, reik pinigų: ir mokslams mokėt ir čia kažką pirkt...ir vis tiek – gyvent reik...studijuot irgi noriu kažkur...Dar man nėra taip viskas aišku ir suprantama. Bele kur studijuot aš irgi nenoriu – noris kažką studijuot tai, kas patiktų ir pačiai miela būtų...nes kad nebūtų laikas gaištamasi. Seneliai vis nu...nebijok, sako, sekasi gi tau...Jie labai džiaugiasi, kad gimnazijoje aš... man buvo problemų su matematika, tai pasimokinau, mokytojai tokie seneliai sumokėdavo, pavaikščiojau pas ją į namus vakarais ir pasivijau...Tai džiaugėsi ir mokytoja, ir močiutė, nu sako, kad gabi... Norėčiau, kad ten šeimoj būtų geriau, negu dabar yra...Labai norėčiau...bet yra žinau iš labai gerų šeimų ir nieko nepasiekia, ir pasiekia iš nelabai gerų ten ...<...>“.

Tyrimo dalyvės L specifinis situacinis fenomeno apibrėžimas

Socialinės paramos (atsparumo) veiksniai:

L turi artimus santykius su draugais, kuriems gali išsipasakoti kas vyksta jos namuose, tačiau visiškai atvira, kalbėdama apie šeimos problemas, būna su močiute nei draugais. Močiutė visada pasiruošusi suteikti L teigiamą paramą, o L – ją priimti. Seneliai suteikia L finansinę paramą dėl ugdymo : mokėjo už užsiėmimus muzikos mokykloje, samdė matematikos mokytoją. Šios senelių finansinės paramos dėka L gauna palaikymą ir gerą vertinimą iš aplinkos.

Draugų, močiutės, senelio, klasės auklėtojos, choro vadovės socialinė parama suteikia tiriamajai atsparą. Klasės auklėtoja teikia globojamą socialinę paramą – ji pasitiki L ir paskolina šiai pinigų, kada tiriamoji turi finansinių poreikių. Toks santykis parodo L, kad ja pasitiki ir padeda įgauti mergaitei naują patyrimą.

Kiti atsparumo veiksniai:

Akcentuotinas L praktinių problemų sprendimo įgūdžiai (kai tiriamoji mokykloje neturi rašymo priemonės, rašo su pieštuku).

Gera mokykla –L didžiuojasi, kad mokinasi gimnazijoje ir turi sėkmingą mokyklinį patyrimą.

Pozityvus, realistiškas savivaizdis – jam susiformuoti galėjo padėti palaikantis močiutės, mokytojų vertinimas <...> ir mokytoja, ir močiutė, nu sako, kad gabi <...>. Pati L save apibūdina kaip nuoširdžią, prisitaikančią prie situacijos, tačiau lygindama save su kitais, neidealizuoja savęs; suvokia save kaip ne pačią geriausią, bet ir ne blogiausią. Tai rodo pozityvią, realistišką asmenybės brandą.

Atkakalumas – kai L atsilieka matematikoje, papildomai mokinasi pas matematikos mokytoją.

Stipriai išreikštos mokymosi, pasiekimų aspiracijos.

Realistinis požiūris tiek į savo, tiek į tėvų klaidas, projektuoja pozityvius tikslus į ateitį.

Tiriamajo E išgyvenimų kontekstas

E gyvena kartu su tėvu ir seserimi dvyne (tėvas nėra biologinis tėvas), mama neseniai mirusi. Šeimoje, be E ir sesers, dar yra du suaugę broliai ir sesuo, kurie gyvena atskirai. Kai E buvo mažas (ruošėsi eiti į pirmą klase), sudegė jų namai, šeima kurį laiką gyveno socialiai remtinų bendrabutyje, po to nusipirko kitus namus. Po šios šeimą išstikusios nelaimės tiek tėtis, tiek mama ir kiti suaugę vaikai pradėjo stipriai gerti, namuose buvo nuolat girtaujama ir vykdavo barniai. Nepaisant to, pasak E – jis patyrė daugiausia tėvų meilės, nes buvo jauniausias. Berniukas

jaunesniame mokykliniame amžiuje dažnai išvykdavo į sanatorijas, nes gydėsi plaučius. Pakeitė keleta mokyklų – dabar mokinas vidurinėje mokykloje.

E lanko sekmininkų religinę bendruomenę. Su bendruomenės jaunimo grupe kartu muzikuoja, mėgsta skaityti knygas, ypač religinio pobūdžio. Pakankamai uždaras savyje. Gali išsipasakoti tokiems pats kaip jis, klasėje turi vieną gerą draugą, su kuriuo kartu sėdi. Bendruomenėje susipažino su vyresne mergina, su kuria pradėjo draugauti. Namuose pamokas ruošia ten, kur patogiu, neturi atskiro kambario, rašomojo stalo.

Tiriamąjį E originalaus teksto ištraukos

„<...> Keliuosi septintą, kartais prieš septynias, nusiprausiu...ir einu į mokyklą...kartais, jei ankščiau prabundu, malkų prinešu, vandens...Po to – visa diena beveik mokykloj...Vakare grįžtu, pamokas paruošiu ir viskas...einu gulti...Su tėvu pašnekam dar, sese... <...> Domiuosi muzika...groju su būgnais...labai patinka grot...mėgstu paskaityt kokią knygą...Skaityt patinka knygas, jau nuo pat mažų dienų knygas labai mėgstu...Kartais kokiai dainai tekstą sukuriu, kaip išeina kada...Bibliją skaitau, patinka skaityt apie šventųjų gyvenimus...apie motiną Teresę neseniai skaičiau...apie Švento Augustino motiną Moniką...patinka... <...> Tai laisvu laiku daugiausia muzikuoju...arba su draugais iš bažnyčios...ką noras kuriam, yra kas veikt tikrai...net kartais, atrodo, laiko to maža...nu pritrūka kažkaip...ir to norėtum, ir to dar padaryti... <...> Su draugais būnu atviras, nu toks koks esu...Labai sunku pasakyt, koks aš būnu...čia geriausia tai draugai pasakytų... jų reikia paklaust...iš šalies savęs nematai...Nevaidinu šiaip nieko...Paprastas gal...nežinau... <...> Kai pavargstu, aš mėgstu išeit pasivaikščiout...kur į mišką ar į gamtą...man norisi ir vienam pabūt, kažkaip pailsiu tada.. Dar prie upės nueinu, žuvaut nelabai mėgstu, bet kartais pažuvauju... <...> Nu nepasiseka, tai nepasiseka...kažkaip nenuleidžiu rankų...tada galvoju...čia reikia padaryt kažką...nu kažkaip iš savo klaidų mokausi...gal čia tą...gal čia tą...aišku, iš pradžių kai nepasiseka, tai apeina taip visą...bet ko kiek laiko galvoji – nu reikia dar pabandyt. <...> Kai gal nėra kokio žmogaus šalia, kam tu gali pasipasakot, arba kokia problema atsitinka...man tada reikia kažko daugiau...meldžiuos tada...O iš žmonių tai turiu irgi pas ką kreiptis, bet yra kai kurių klausimų, kur negali pas bet kokį asmenį kreiptis, o melstis gali...nu man tas labai...<...> Va kai mirė mama, tai iš karto pranešiau draugams iš bažnyčios, pastorium. Tai visi kaip šeima man buvo...beveik mums niekuo nereikėjo rūpintis, viską tie žmonės padėjo...ir kai buvo apsėdai, tai beveik visa bažnyčia susirinko...taip man padėjo...nu mačiau, kad aš ne vienas, net sesė, ji nelanko bažnyčios, ta dvynė ...ir ta buvo nustebus... Ir dabar man jie padeda...visada, kai tik reikia...<...> Dabar aš turiu draugę, ji su manim kartu muzikuoja...Ji vyresnė už mane 3 metais, bet mes gerai labai sutariam, tai pas ją, jeigu kas, einu...Anksčiau, nu savo šeimoj, aš neturėjau tokių žmonių...pas mus buvo tokia nu...buitiška kalba, nu nebuvo tokio, nu ateik, einam, pasikalbėsime apie kažką ar va tą...ten nieko tokio nėra...Man rūpėdavo paklaust apie kitokius dalykus...bet apie nieką...nieks nieko neklausė...Dažniausiai kaip buvo tai šeimoj – viena nuotaika šeimoj...jeigu gerai, tai visiems gerai, jeigu blogai – tas irgi visiems...Ir kažkaip atskirai, kiekvienas sau jautėmės...blogai ar gerai, kiekvienas sau ir nieks nesidalina...Kažkaip nebuvom išmokyti dalintis...Toks uždaras savy buvau...Bet kai pažinau kitus žmones, biškį platesnį pasaulį, kažkaip, kad nu...išmokau ir pasidalint ir pasikalbėt, pasipasakot kažkaip...Sutikau tuos, kuriems įdomūs tokie dalykai...ne kiekvienam ten...ne ateis gi bet kuris klasiokas ir nepaklaus – ar tau viskas gerai, ar kažkas tokio, tu biški šiandien liūdnas, kodėl toks esi...nepaklausia...Ir kurie tikintys, jie tokie daugiau tokių dalykų pastebi jie, kažkaip pasikalbu...O šeimoj tokių nėra...Tokios pagalbos tikros, tai į tikinčius žmones ...Nors žinau, kad jeigu paprašyčiau...mano šeima ji viską padarytų...bet aš žinau, kiek jie gali padaryt ir kiek kiti gali padryt...Šeimoj yra tėvas, dvi sesės ir dar du broliai. Sesė viena turi savo šeimą, tie du broliai irgi – jau irgi turi savo šeimas, gyvena atskirai, nors dažnai tenka susitikt ir jie turi ten visokių problemų...kartais iš jų pagalbos kažkokios nelabai sulauksi...aš kažkaip toks, kad ir mažiausias, jauniausias kaip sakant –mano gyvenimas geriausiai susitvarkė iš visų...<...> Mama mano neseniai mirė. Mes esam iš penkių vaikų...mūsų buvo penki ir aš turiu sesę dvynę...ir mumis kaip ir mažiausius tėvai mylėjo labiausiai...Bet nuo pirmos iki ketvirtos klasės aš visą laiką praleisdavau sanatorijose ten...su plaučiais man buvo, bet dabar jau gerai...sako, kad pagijau...išaugau kaip sakant...dar gyvenom socialiai remtinų bendrabuty, kol namo savo

dar neturėjom...Šilti gan santykiai buvo...nebuvo ..niekad taip nebūdavo, kad ten kažką kalbėtis eitume kažką asmeniškai, bet jausdavai, kad myli mane ir taip toliau, jausdavai...ir aš mylėjau tėvus labai...klausydavau, klusnus toks buvau... <...> Tėvas mano nėra tikras...nu biologinis tėvas... po mamos laidotuvių pasakė...Jis augino mane...niekad nėra manęs mušęs, niekad nėra manęs skriaudęs...jis toks...nu žino, kaip mane sudraust, padraust, bet irgi gerdavo daug, būdavo ir mama irgi...Mūsų šeimoj labai daug geriančių buvo, bet mes abu su sese ...aš ir mano sesė vieninteliai gal , kurie neturim kažkokių žalingų įpročių...ir nežinau, patys kažkaip pastebėjom...būdavo dažnai, kad tėvai ilgai gerdavo ir paprasčiausiai tada būdavom apleisti tuo tarpu... <...> Taip... jie kai sekdavosi...nu taip, aš atsimenu tik vaikystėj buvo toks momentas, kai nebuvo jokių gėrimų, nieko...aš dar į mokyklą nėjau...buvo pinigų, visko buvo, dirbom sunkiai, bet būdavo to džiaugsmo...Mūsų namai sudegė, kai aš buvau mažas, į pirmą klasę turėjau eit...nuo šešių mane leido...Ir aš atsimenu, nu ta prasme, kai buvo tėvai patenkinti...Bet namai sudegė, po to pradėjom prasčiau gyvent...ten po to reikėjo...bendrabuty socialiai remtinų gyvenom...Nusipirkom kitus namus – reikėjo už tuos namus atidirbinėt...mano brolis ten labai daug dirbo...ir pradėjo...pradėjo tėvai ir gert, pradėjo samagoną pardavinėt, kad kažkaip išsiverstų, tėvas kontrabanda į Z. kažkiek...Mėšą į Z. veždavo...O kažkaip va...laimingiausios būdavo vasaros...vasaros būdavo tokios lengvesnės, mažiau ten visokių buvo nesąmonių, tokių išgertuvių, mažiau visko...Laimingus tėvus matydavau, kai visi kartu būna...Kai visi kartu būna, tada jie būdavo nu...draugiški tokie...Per šventes, būdavo, jeigu viskas gerai, būdavo laimingi, negerdavom...Būdavo laimingi... <...> Būdavo šiaip...mes bandydavom šiaip su C , nu su mano sese kažkaip sutaikyt tenajaus, sakyt, kad negerai...Tėvai mums žadėdavo, nu, kad nebegers, kad nieko nebedarys, tai vis tiek mums, kai susimušdavo tenais, nu kai susipykdavo, mes stengdavomės ten juos išskirt, normaliai ten, kad ir mums netrukdytų gyvent ir kad jie viens kitam netrukdytų...bet visą laiką...Kažkaip liūdna būdavo ir viskas...Toks sąmyšis, chaosas būdavo...taip kažkaip...nueidavai į kitą kambarį...ir būdavai, kol viskas pasibaigia...Išeidavai, nu matai, kad vis tiek nieko negali padėt... Būdavo tėvas ateina išgėręs, mama nu blaivi, tada mama irgi susinervuoja irgi pradeda gert, tai dažniausiai taip ir būdavo – tėvas pirmas, tada mama, tada brolis, po to visi geria, tik mes su sese... <...> Tėvas niekad netikrindavo...mama kartais paklausdavo, kaip sekasi...o taip konkrečiai ...kaip kas...aš kartais kai gaudavau gerą pažymį, pasigirdavau, kad gavau už tą, už tą...mamai patikdavo...ir dažniausiai, jeigu išmoksti gerai pamoką, mamai pasakoji apie tą pamoką, jai irgi įdomu...tada... ypač čia kai jau sirgo mama...tada...o taip tai, kai nesisekdavo – tai ir nerodydavau ir nesakydavau, o jie paprasčiausiai neklausdavo... <...> Pamokas kur ruošiu? Aš kur nors mėgstu kur ramiai...vėlai vakare, jei jau ruošiu pamokas – vėlai vakare, kur nors ,kokiam kambariuke...stalo neturiu – ruošiu, kur patogiau būtų... <...> Šiaip aš keletą mokyklų pakeičiau...Paskutinė „ S“ . Joje aš mokytis pradėjau nuo septintos klasės, dabar aš devintoj... Čia vidurinė mokykla, normaliai taip...Yra gerų mokytojų, kur man labai patinka...Taip kažkaip irgi – stengiuosi sutart su mokytojais...va su kūno kultūros mokytoju nelabai...buvau praleidęs pamokų, tai jis man priekaištuoja...Aš suprantu mokytojus ir jie mane supranta... <...> Klasė draugiška...nu yra ten grupelių biškį, kaip ir visur, kurie gerai mokosi yra, kurie šiaip, su visais sueina ten...Aš tarp tokių paprastesnių aš esu...Turiu vieną labai gerą draugą, toks turtingas labai, bet toks paprastas gan...Visą laiką mes su juo kalbamės, visą laiką sėdi su manim, viską... <...>Mano visi draugai dažniausia iš bažnyčios bendruomenės. Ten yra tokia jaunimo grupė, tai jie irgi aktyvūs jie...mes kartu irgi muzikuojam, leidžiam laiką laisvą...Jie nuoširdūs, draugiški yra...Patinka jie...Yra ir vyresnių draugų, ne vien bendraamžių...ir vyresnis žmogus gali būt draugas...Pastorius man labai draugiškas...kaip tėvas man, pataria, pamokina, galiu bet kada pas jį ateit, kreiptis, bet kada... Nu klasėj su visais ir sueinu, bet tas vienas, kur sakiau, išeina su juo apie viską pasišnekėt...<...> Dabar? Visą laik kažkaip neturėjau minčių apie ateitį, nes nežinodavau, kas bus...labai tokia kažkaip – gyvenau tiesiog šia diena...Nelaužydavau sau galvos...Dabar kažkaip galvoju apie ateitį... Noriu labai pabaigt vidurinę ir mokytis dar toliau...Galvoju turėt darbą...Aš visą laik...nu man nuomonės keisdavosi greit...tai tas noriu būt, tai tas noriu...Bet nežinau...man patinka biologija, tie visi biologijos dalykai, bet turbūt ir kitokie mokslai gal eitųsi...Gal koks socialinis darbuotojas būsiu, dar nežinau...nesu toks šimtą procentų užtikrintas...Laiko dar yra...norėčiau šiaip...Dar turiu svajonę – sukurt šeimą...visą laik būdavo, kiek save prisimenu...visą laik svajodavau sukurt gražią šeimą...kur ten...nu niekas negertų, daug vaikų norėčiau turėt...visą laik taip svajojau...Ateity galvoju reikia man daugiau, kad stengčiausi...nes yra dalykų, dėl kurių ...nu galėjau gudriau padaryt kažkaip...kad ir dėl tų pačių mokslų...Anksčiau tas protas toks buvo įdomus: galvojau, kad man nereiks...Aišku, mokinausi, kaip gi, bet ne taip labai...Dabar kitaip tą suprantu...Reikalinga...Žinau, kad čia nėra gyvenime svarbiausias dalykas, bet žinau, kad reikia...Kad nuo to priklausom ne tik mano, bet ir mano šeimos priklausys ateity tas gyvenimas...<...>“.

Tyrimo dalyvio E specifinis situacinis fenomeno apibrėžimas

Socialinės paramos (atsparumo) veiksniai: gilūs, šeimyniški santykiai su religinės bendruomenės nariais, iš kurių E gauna ne tik palaikymą, bet ir sulaukia finansinę paramą. Mirus E mamai, tiriamasis gavo ir palaikymą iš bendruomenės <...> beveik visa bažnyčia susirinko... taip man padėjo <...>, ir finansinę pagalbą <...> beveik mums niekuo nereikėjo rūpintis, viską tie žmonės padėjo <...>.

E ypatingai išskiria saugius ir palaikančius santykius su bažnyčios vyresniuoju -pastoriaus socialinę paramą: šiame asmenyje E išvelgia tėviškos figūros įvaizdį, tokį, kokio pats tiriamasis neturėjo...<...> Yra ir vyresnių draugų, ne vien bendraamžių...ir vyresnis žmogus gali būt draugas...Pastorius man labai draugiškas...kaip tėvas man, pataria, pamokina, galiu bet kada pas jį ateit, kreiptis, bet kada...<...>.

E akcentuoja artimus santykius su religinės bendruomenės jaunimo grupės nariais, pabrėžiama merginos (iš tos pačios bendruomenės) parama, su kuria E neseniai pradėjo draugauti .

Atsparą tiriamajam suteikia santykiai su seserimi dvyne, klasėje – vienas geriausias draugas, su kuriuo E palaiko gilius santykius.

Kiti atsparumo veiksniai:

Dvasingumas (tikėjimas Dievu): daug dėmesio savo gyvenime E skiria dvasinei sričiai. Dvasines problemas E sprendžia tardamasis su giliai tikinčiu (dvasinį gyvenimą gyvenančiu, prasmę ir džiaugsmą atradusiu) pastoriumi, mergina, kuri lanko tą pačią bendruomenę. Kai labai sunku ir neįmanoma išsipasakoti žmogui, tiriamasis nusiramina, malonę randa melddamasis.

Specifiniai talentai – E muzikalumas ir sėkmė muzikos, kūrybos srityje.

Pozityvus mokyklinis patyrimas, gebėjimas mokytis – E sekasi mokslai, ypač biologija.

Akcentuotinas E. gana pozityvus, realistiškas savivaizdis, rodantis pozityvią asmenybės brandą. Šiam realistiškam, pozityviam savivaizdžiui susiformuoti įtakos galėjo turėti artimi santykiai su mama ankstyvoje tiriamojo raidoj - E pabrėžia, kad jausdavosi mylimas tėvų. Nors ankstyvame mokykliniame amžiuje E daug laiko praleisdavo sanatorijose, bet šilti santykiai su motina ankstyvojoje raidoje galėjo padidinti apsauginių veiksmų poveikį.

Pabrėžtinas E planavimas, išvalgumas – „<...> gal koks socialinis darbuotojas būsiu<...>“.

Ateities aspiracijos siejamos su išsilavinimu <...> kad nuo to priklauso ne tik mano, bet ir mano šeimos priklausys tas gyvenimas<...>. Pabrėžtinas tikėjimo veikimas per socialinę paramą (religinę bendruomenę). Religija jo didžiausia atrama; palaikanti bažnytinė bendruomenė: ypač draugai ir vyresnieji iš bažnyčios, kurią E lanko.

Tiriamosios S platesnis išgyvenimų kontekstas

S gyvena šeimoje kartu su tėvais: motina prekiauja turguje, tėtis mokinasi darbo biržos organizuojuose kursuose. Abu tėvai išgeriantys, šeimoje dažnos muštynės. Vienų muštynių metu tėtis taip sužeidė mamos akį, kad ta akis apako.

S santykiai su bendraklasiais, mokytojais gana geri. Turi geriausią draugę, kuriai gali pasipasakoti. Kai šalia nėra kam pasipasakoti ar būna labai sunku –S rašo dienoraštį. Pamokoms ruošti turi vieną patogų kampelį.

S tiki pasiekimais ateityje.

Tiriamosios S originalaus teksto ištraukos

„<...> Atsikeliu...prabundu...kartais pati atsikeliu, kartais pažadina mane...mama...tada išsivalau dantis, pavalgau...nu ten arbatos kokios...ir tada keliauju į mokyklą. Grįžtu, paruošiu ten pamokas, paskaitau...Mėgstu skaityti knygas, labai įdomu skaityti knygas...Harį Poterį dabar skaitau...Visokių įdomybių ten skaitau... <...> Dažniausiai...einu pasivaikščioti, pasikviečiu draugus...F...tokią, kartais su dviračiais važinėjam...piešiam...su kreida...Aš dar mėgstu išvilnos velti...kaip dabar madinga...visokius karolius ten, sages...Buvo Kaziuko mugė mokykloj, tai buvau daug pridarius, pardavinėjau...mokytojos net pirko...Kažkaip mane labai gerai veikia tas vėlimas...Buvo tokia moteriškė į mokyklą atvažiavus, nežinau iš kur ji, tai kas norėjo išmokyti velti, tai jinai pamokino... <...> Visokia...ir linksma, ir nusiminus...būna kaip būna...Kai susipykstu, taikausi...Kai sunervina -tai nesiveliu į pykčius, ginčius...nueinu tiesiog į šalį...prašina...ir vėl gerai... <...> Pavargstu nuo mokslų? Tai tada...na...jeigu pavargstu, tai aš dažniausiai pradėdau skaityti knygas...ne mokslo...Pailsiu...kai reikia atsikvošėti biški...nu, ką ten išmokyti, kad nepamiršt, prisiminti...Dar velti einu su vilna, visokius papuošaliukus gaminu...Paskui, ar į gimtadienį kokios klasiokės eini, ar kam padovanoti nori, jau būni prisigaminus... <...> Jeigu man nepasiseka...turiu dienoraštį, ten parašau...ir šiaip, kasdien beveik rašau...Man labai tas gerai...Nu dar perdarau, jei nepasiseka...Šiek tiek nusimenu, bet nelabai... <...> Paprašau...nu pasakau...nu žodžiu...<...> Nu jei dėl mokslų, tai klasiokių prašau...ar ten kokio dalyko nesuprantu, tai prieinu prie mokytojos...paaiškina...nu dar į mamą...Kai namuose kas...draugei...nu kažkaip nebijau prieiti ir paprašyti...ne visiems, žinoma... <...> Visokia esu, kaip ir visi...Kai supykstu ant jų – nebendrauju su jais...Aišku, darau ten viską, tvarkau...Nu gal daugiau gera esu savo tėvams, nežinau...Mamai padėdau...valgyti patinka daryti...aš šiaip, tokia prie namų labiau... <...> Mama...mano mama dirba turge...rūbus ten pardavinėja visokius padėvėtus, o tėtis...dabar kažkokie jam mokslai iš darbo biržos...nežinau tiksliai...Nedirbo ilgai... <...> Mama tai labai džiaugiasi dėl mano mokslų, o jei aš dešimtuką parnešu...tai iš vis...būna linksma...Kada dar...na, kai su mama abi...nu, ką nors aš jai padėdau...dirbam abi, ji linksma būna... <...> Nu bartis pradeda...tada mama iš viso nešneka su juo, nekreipia dėmesio...nu buvo čia, kai mano tėtis mano mamai netyčiom kaip tavojo...akį...kaip jums pasakyt...nebamato dabar ji su ta akimi...netyčiom taip...aš pati nemačiau...tėtis buvo išgėręs, mama ne...Jis labai susinervina...ir tada...kažką prisiminė, ką jam mama... gal ką padarė bloga...Pasipasakojau tokiai draugei...I, dabar ji G. mieste gyvena...išsikraustė su tėvais...Gaila labai jos buvo...buvo pati geriausia mano draugė...daugiau absoliučiai niekam nesakiau...Ir va jums dabar sakau... <...> Nu ne kasdieną, aišku...Kai pasirašyti reikia...bet mama žino, kad man gerai sekasi...Negali sakyti, kad netikrina visai...bet, kažkaip...gal...nu pasitiki manim...nereikia ten rodyti ir rodyti... <...> Ten yra toks vienas kampelis, kur pats patogiausias, ten patogiausia...niekas netrukdo...gali dirbti normaliai...Aha, turiu tokią sukamą kėdę, ant ratukų tokią, tai man ji labai patogi... <...> Aš lankau „R“ pagrindinę mokyklą...Geros mokytojos...bent man, nežinau kaip kitiems...Sako ten klasiokai, ai ta, atseit, nepatinka...man tai visi nieko...Nu nėra gal idealiai, bet aš džiaugiuosi ta mokykla... <...> Klasėj mūsų daug kas neblogai mokinasi...Turiu ir geriausią draugę klasėj, E...Ji nuoširdi tokia...ji lanko muzikos mokyklą, šokius...labai nuoširdi...Kai kurie klasiokai pradėjo rengti gimtadienius, kažkaip šiemet pirmi metai gal...anksčiau nebūdavo...tai ir mane pakviečia...vieną kartą jau buvau...kartu ir ta mano klasiokė ėjo...kur geriausiai klasėj sueinu su ja...Įdomu buvo...picos valgėm, buvo iš kavinės užsakyta, visokius ten galvosūkius...laimės šulinys buvo –tai aš tokią žaislą ištraukiau...iš klasės mes keturios buvom... nu draugiška klasė mano... <...> Turiu ir kiemo draugų...gal nelabai ten daug, nu dvi

draugės yra, netoli manęs gyvena...ir ta E., iš klasės...Tai irgi...knygas skaito...aerobiką lanko... <...> Man taip atrodo, kad aš kažką pasieksiu...man taip mokytojai vis sako...ir ne viena...<...>“.

Tyrimo dalyvės S specifinis situacinis fenomenas apibrėžimas

Socialinės paramos (atsparumo) veiksniai:

Santykiai su palaikančiais klasės draugais: S yra kviečiama į klasiokų gimtadienius, anksčiau turėjo vieną artimą draugę, kuriai galėjo atskleisti visas gyvenimo detales, tačiau ši išsikraustė gyventi kitur. Artimi santykiai su klasės drauge E, kuriuos tiriamoji apibūdina kaip nuoširdžius.

Santykiai su palaikančiais S mokytojais „<...> aš kažką pasieksiu...man taip mokytojai vis sako...ir ne vienas ...<...>“.

Kiti atsparumo veiksniai:

Praktiniai problemų sprendimo įgūdžiai: „<...> visokius papuošaliukus gaminu...paskui, ar į gimtadienį klasiokės eini, ar kam padovanot nori, jau būni pasigaminus...<...> buvo Kaziuko mugė mokykloj, tai buvau daug pridarius, pardavinėjau...mokytojos net pirko <...>“. Mergaitė, parduodama savo rankdarbius, užsidirba pinigų.

Akcentuotinas S pakankamai pozityvus, realistiškas savivaizdis – savęs neidealizuoja, apibūdina save, kad „<...> visokia esu<...>“. Akcentuotinas pakankamai pozityvus, realistiškas S savivaizdis, kas gali liudyti apie pozityvi asmenybės brandą.

Vidinės kontrolės lokusas – S apibūdina save kaip sugebančią išlaukti (išgyventi) sunkias akimirkas.

Kūrybiškumas – tiriamoji iš vilnos velia papuošalus.

Amžių atitinkantys savitarnos įgūdžiai – „<...> valgyt patinka daryt...aš šiaip, tokia prie namų labiau<...>“.

Mokymosi susiejimas su ateities perspektyvomis (tačiau ateities perspektyvos dar palyginti mažai sukonkretintos): „<...> man atrodo, kad aš kažką pasieksiu <...>“.

Paslapčių atskleidimas, „išsiliejimas“ dienoraštyje, kai šalia nėra kam pasipasakoti, tiriamajai suteikia atsparą.

Tiriamosios R išgyvenimų kontekstas

R turi abu tėvai ir jaunesnę seserį. Tėtis dirba statybose, mama bedarbė. Pasak R, namuose tėvai dažnai geria alų, pykstasi dėl pinigų stygiaus. R turi močiutę, pas kurią dažnai lankosi su seserimi. Klasėje turi artimų draugų, gerai sutaria su mokytojais, klasės auklėtoja.

Kai reikia pagalbos dėl mokslų, R kreipiasi į klasės draugus. Kitokios pagalbos dažnai prašo močiutės. R pabrėžia, kad dažnai ginčijasi su mama. Ji įvardija keletą ateities planų, tačiau pati pripažįsta, kad jie dažnai kinta. Planai nepastovūs, vienas su kitu nesusiję (norėtų lankyti žirgyną, vėliau norėtų turėti savo žirgyną, arba norėtų knygas iliustruoti, „<...>arba, būti kokia nors<...> tyrinėtoja<...>“). Kaip svajones, kurioms R neskiria jokių pastangų, įvardija norą, kad „<...> tėvai turėtų gražų namą, kur nors už miesto, kad mama nu...dirbt pradėtų <...>“.

Tiriamosios R originalaus teksto ištraukos

„<...> A...atsikeliu...aš tada...šiokiadieniai tai anksti reikia keltis...tada į mokyklą einu, mokykloje būnu, tada, kai baigiasi mokykla, grįžtu namo, į dailės būrelį einu...nu ten kokią valandą pabūnu...ir vėl į namus...pavalgau, padarau namų darbus ...ir šiaip, veikiu ką nors...ilsiuosi, kokią knygą skaitau dar...kaip man išeina... <...> Man patinka labai piešt, skaityt...įvairios knygos patinka, kokios nors apie ...apie...nu kur būna gražūs aprašymai tenais gamtos ir apie žmones patinka, apie kokius nors vaikus, dar nuotykių... <...> Nu...arba jeigu pavyzdžiui atostogos būna, tai kokią knygą skaitau, nu ten einu į kiemą, su draugais būnu, namuose...dar mezgu...nu ne visada, kartais...nes, mums dabar reikėjo mokyklon tokį mezginį numegzt...nu visai nieko...Dar...pas močiutę važiuoju... <...> Nu...stengiuos būt negrubi...labai stengiuosi, bet kartais neišeina...nu, supykstu ir... nesusivaldau...stengiuosi būt draugiška, padėt...stengiuosi pasakyt, kaip man atrodo, jeigu ką nors apie žmogų pagalvoju...ir aš jam pasakau dažniausiai...draugiška stengiuosi būt... <...> Tada...nu ką nors tokio, kad nereiktų galvot nieko...piešiu ką nors, skaitau...nu, ką nors nesunkaus...kad atsipalaiduočiau... <...> Nu žiūrint kas...jei kokie dideli dalykai, tai...nu liūdna būnu kažkiek laiko...o kai preina kiek laiko, nu...stengiuosi viską pamiršt ir iš naujo daryt...jeigu reikia, o jeigu nėra reikalo tiesiog iš naujo daryt, tiesiog darau kitus dalykus... <...> Tada...arba aš stengiuosi pati išspręsti, arba močiutės paprašau, mamos dar kartais...sesės...arba...nu su draugais ten kartais pasitariu su kokiais geriausiai...paklausu... <...> Nu...kai...kai...kas nors nesiseka, arba šiaip...mokykloje pavyzdžiui kas nors būna ten...būna, pavyzdžiui paprašau namų darbus ten padėti išspręsti, jeigu labai nesuprantu, prašau...jeigu aš draugų paprašau, kad padėtų man, ko aš nemoku...tiesiog...nu žiūrint kokios pagalbos reikia...Man su močiute patinka pasišnekėt, nurimt ji taip moka...dar apie savo gyvenimą papasakoja ten visokių istorijų, kaip ji jauna buvo, kaip augo... <...> Nu...kai...kai...į draugus, močiutę dažniausiai... <...> Cha...nežinau, gal geras...Kartais su mama labai ginčijamės...nu kaip...stengiuos...mokslas mano, nu nežinau, nu neblogas...šiaip...stengiuos būt geras vaikas...ne visada išeina, būna, kad ir susipykstam, būna... Mama tai kartais būna labai užsispyrus...kartais ginčijamės dėl ko tai...kartais...labai griežta būna, kartais ne...tėtis tai dažniausiai negriežtas...Tėtis mano dirba statybose...nu...kur ten reikia padėt prie statybų ką, kartais namuose ilgai nebūna...mama...dabar niekur... <...> Nu jie būna...laimingi, kai sekasi, kai tėtis pinigų parneša...laimingi būna...kai šiaip sekasi ir nebūna kokių nemalonumų ...nu kai nesipyksta... <...> Kai alų pradeda gert, pykstasi...tada aš irgi pykstu, ant mamos, mes ginčijamės...jei jau labai prasideda, paskambinu ir močiutė mane su sese pas save išsiveža...arba ką nors pasako vienas kitam ir susipyksta...Aš tai dažniausiai pykstuosi su mama, su tete tai nesipykstu...mama vis savaip daro... <...> Nu sakiau jau...nu iš darbo kur dirba... tėtį parveža...mama tuoj pradeda...pati pradeda... negerai tada visiems...pykstasi, kai pinigų trūksta, nors mama pati galėtų eit dirbt ir netrūktų, bet nedirba niekur...padirba kiek ir vėl... <...> Na nedažnai, ne...aš gal pati labiau parodau...nu...močiutė vis paklausia, kokius pažymius gavau, ji patikrina... <...> Pamokas...aš ruošiu arba...ant lovos savo, arba...kambary kur...ant stalo...bet dažniausiai tai ant lovos.. <...> Mokykla tai tvarkinga yra tokia...valgykla ten yra gera labai...ir dabar ten neseniai atnaujino tuos kabinetus dabar tenai, naujas žaliuzes padarė, kompiuteriai dabar yra kabinetuose...Mokytojai tai įvairūs...yra griežtų, pavyzdžiui matematikos mokytoja tenais yra labai griežta, labai reikalaujanti, kiti mokytojai...kai kurie tik dėsto ir viskas...kartais jeigu tik dėsto ir viskas ir dar niekas nesiklauso, tai man labai nepatinka...Bet čia nedaug tokių mokytojų, gal koks vienas, nu du...Auklėtoja tokia labai linksma...mergaites visas pakalbina...gerai

sutariu su auklėtoja...Anglų dėsto... <...> Berniukai tai dažniausiai būna vieni, atskirai, o mergaitės įvairiai...pavyzdžiui, aš turiu gal penkias drauges, su kuriom aš būnu daugiausiai, kitos draugės irgi būna pavyzdžiui kokios keturios...turiu draugių klasėj...Klasiokės po pamokų lanko šokius, kitos dvi mano draugės- krepšinį lanko... <...> Iš viso draugai? Iš mokyklos mano draugai iš mano klasės draugės, stovykloj vasarą buvau – iš savivaldybės kur vežė...tai ten susipažinau...[vairūs...draugiški, lanko visokius būrelius ten...Linksmi, nuoširdūs, mergaitės paprastos, ne pamaivos...nu tokie...man patinka tokie paprasti draugai... <...> Aš galvoju...šiai, kad aš...dabar tai, labai norėčiau lankyti žirgyną...toliau turiu ateity svajonę...o vėliau...vėliau tai aš norėčiau turėti savo žirgyną, ir dabar galvoju, kad aš norėčiau būti arba...knygas iliustruoti, arba, būt kokia nors tyrinėtoja...bet man greit labai keičiasi...Labai norėčiau, kad tėvai turėtų gražų namą, kur nors už miesto, kad mama nu...dirbt pradėtų, nu norėtų ji dirbt...močiutė sako, kad nenori ji... <...>“.

Tyrimo dalyvės R specifinis situacinis fenomeno apibrėžimas

Socialinės paramos (atsparumo) veiksniai

R turi keletą artimų draugų. Draugų socialinė parama suteikia tiriamajai atsparą: R žino, kad draugų galima paprašyti pagalbos ir jos sulaukti. Močiutės socialinė parama - tai artimi santykiai su močiute, pokalbiai, kurie tiriamajai padeda nusiraminti. R mokyti spręsti problemas padeda močiutės, ypač jos pasakojimai apie jaunystę. Tiriamoji turi seserį, su kuria kartais pasikalba. R įvardija, kad turi palaikančią klasės auklėtoją.

Kiti atsparumo veiksniai :

Kūrybiškumas – R mėgsta piešti, patinka megzti.

Akcentuotinas R palyginti pozityvus, realistiškas savivaizdis, rodantis pozityvią, realistišką asmenybės brandą. Save R apibūdina kaip draugišką, padedančią, savęs neidealizuoja, pabrėžia, kad gali būti ir tokia ir kitokia (negrubi, kartais nesusivaldanti, stengiasi būti geras vaikas tėvams, bet ne visada tai pavyksta). Teigiamas savęs suvokimo vaizdas galėjo susiformuoti dėl močiutės palaikymo.

Gebėjimas, motyvacija mokytis – nepatinka, kai mokytojai neįdomiai dėsto ir jų mokiniai nesiklauso.

Tačiau ateities perspektyvos dar palyginti nekonkrečios.

3.5.3. Bendros ir unikalios temos

Tyrimo metu išryškėjo temos, kurios susijusios su jaunesniųjų paauglių atsparumo veiksniais, susijusiais su socialine parama. Prie kiekvienos temos laužtiniuose skliaustuose, arba pateikiant išsamesnį aprašymą, pažymime, kuriuose iš interviu iš 8 tyrimo dalyvių buvo paliestos šios atsparumo veiksmų, susijusių su socialine parama (socialiniu tinklu), temos:

1. *Tėtis*: kartais gali kreiptis pagalbos ir į tėtį, kai šis būna namie. [G].

2. *Močiutė*: artimi santykiai su močiute (buvimas su močiute padeda nusiraminti, jaučiasi močiutės suprastas, saugus, turi galimybę išsipasakoti, išsiverkti, įkvepia močiutės pasakojimai apie savo gyvenimo patirtį, galima finansinė pagalba) [D, L, R].
3. *Senelis*: žavisi senelio savybėm (protu, žiniomis) [D, L].
4. *Kiemo draugai*: turi kiemo draugų, palaiko su jais dažnus ryšius (kas dieną), su jais būna ypač atviri [G, V, D, L, R].
5. *Klasės draugai*: turi klasėje keletą artimiausių draugų (draugių), kuriems gali atsiverti, jaustis saugiu, priimtu grupės nariu, sėkmingai randa naujų draugų bei geba su jais užmegzti artimus ryšius [A, G, V, D, L, S, R].
6. *Klasės auklėtoja*: jei reikia pagalbos, gali pasakyti apie tai auklėtojai, pasikalbėti su ja [A,V, D, L,S, R].
7. *Būrelio vadovas*: gali pasikliauti, pasišnekėti [L].
8. *Teta*: artimi santykiai su su teta, ryšys su kuria sustiprina, įkvepia jos gyvenimo stilius, negatyvios patirties kompensavimas gaunama pozityvia patirtimi bendraujant su teta, galimybė išsipasakoti viską jai [G].
9. *Sesuo*: kartais gali kreiptis pagalbos į seserį, jai pasipasakoti [E, R].
10. *Mokytojai*: yra vienas ar keletas mokytojų, į kuriuos tiriamais gali kreiptis ir išsipasakoti [G, L].
11. *Dienos centro darbuotojai*: yra bent vienas žmogus, kuria gali viską išpasakoti, su kuriau gali būti visiškai atvira, jaučiasi visiškai suprasta bei priimta, kuriuo pasitiki [A,V].
12. *Bendruomenės (religinės)*: kuriose tiriamasis randa panašių interesų bendraamžius bei suaugusius asmenis, galimybė išsikalbėti ir jaustis suprastu, priimtu grupės nariu, net sulaukti materialios (konkrečios) pagalbos [V, E].

3.5.4. Bendras situacinis tiriamųjų, gyvenančių prastomis sąlygomis, atsparumo veiksmų apibrėžimas

Visiems šiame tyrime dalyvavusiems paaugliams, pasižymintiems geru prisitaikymo lygmeniu, tačiau gyvenantiems prastomis psichosocialinėmis sąlygomis, yra būdingi tam tikri bendri bruožai:

Fenomenologinės analizės metu aptiktas atsparumo veiksnys, susijęs su socialine parama, yra tarpasmeniniai santykiai. Šie santykiai yra svarbiausia atrama jaunam žmogui. Visi tiriamieji turi gana apibrėžtą *artimų žmonių (draugų) ratą*, kuriais paaugliai gali pasitikėti, susitikti, išsikalbėti, būti jų išklausyti. Didžiausias vaidmuo (mažėjančia seka) priskirtinas šių asmenų socialinei paramai, užtikrinančiai atsparumą: *klasės draugai* - turi klasėje keletą artimiausių draugų

(draugių), kuriems gali atsiverti, jaustis saugiu, priimtu grupės nariu, sėkmingai randa naujų draugų bei geba su jais užmegzti artimus ryšius (7 atvejai); *kiemo draugai* - turi kiemo draugų, palaiko su jais dažnus ryšius (kas dieną), su jais būna ypač atviri (5 atvejai); *močiutė* - artimi santykiai su močiute (buvimas su močiute padeda nusiraminti, jaučiasi močiutės suprustas, saugus, turi galimybę išsipasakoti, išsiverkti, įkvepia močiutės pasakojimai apie savo gyvenimo patirtį, galima finansinė pagalba) (3 atvejai); *mama* - kartais gali kreiptis pagalbos ir į mamą, pasikalbėti su ja, nors tie pokalbiai ir nėra labai gilūs (3 atvejai); *klasės auklėtoja* - jei reikia pagalbos, gali pasakyti apie tai auklėtojai, pasikalbėti su ja (6 atvejai); *sesuo* - kartais gali kreiptis pagalbos į seserį, jai pasipasakoti (2 atvejai); *tėtis* - kartais gali kreiptis pagalbos ir į tėtį, kai šis būna namie (1 atvejis); *senelis* - žavisi senelio savybėmis (protu, žiniomis) (2 atvejai); *religinės bendruomenės* - kuriose tiriamasis randa panašių interesų bendraamžius bei suaugusius asmenis, galimybė išsikalbėti ir jaustis suprustu, priimtu grupės nariu, net sulaukti materialios (konkrečios) pagalbos (2 atvejai); *būrelio vadovas – kuriuo* tiriamasis gali pasikliauti, pasišnekėti (1 atvejis); *teta* - artimi santykiai su teta, ryšys su kuria sustiprina, įkvepia jos gyvenimo stilius, negatyvios patirties kompensavimas gaunama pozityvia patirtimi bendraujant su teta, galimybė išsipasakoti viską jai (1 atvejis); *mokytojai*: yra vienas ar keletas mokytojų, į kuriuos tiriamasis gali kreiptis ir išsipasakoti (1 atvejis); *Dienos centro darbuotojai*: yra bent vienas žmogus, kuriam gali viską išpasakoti, su kuriais gali būti visiškai atviri, jaučiasi visiškai suprasti bei priimti, kuriais pasitiki (2 atvejai).

Kiti atsparumo veiksniai:

- Kai reikiamu momentu nėra kam išsipasakoti, paaugliai, pasižymintys geru prisitaikymo lygmeniu, tačiau gyvenantys prastomis psichosocialinėmis sąlygomis, renkasi galimybę „išsikrauti“ dienoraštyje, eiti pasivaikščioti (nurimti būnant gamtoje), skaityti knygas, užsiimti kūrybine veikla, klausytis muzikos ir pan. atsipalaiduoti.
- Turėjimas *mielų sau pomėgių*, kur jie gali save realizuoti, gilintis, domėtis (knygų skaitymas, sportiniai žaidimai, žvejyba, šokis, mezgimas).
- *Tapatinimasis su koku nors asmeniu*. Kadangi paauglys savo branduolinėje šeimoje neturi asmens, kuris jam galėtų būti pavyzdžiu, suaugusiojo idealą atranda knygu herojuose, pažįstamuose, išplėstinės šeimos rate .
- *Aukštesnės už save jėgos pripažinimas*. Kai kuriems prastomis psichosocialinėmis sąlygomis gyvenančių paauglių nusiramino, užsimiršimo, atsipalaidavimo, malonės šaltiniu tampa tikėjimas Dievu, malda.
- Susiformavęs *pozityvus savivaizdis*, suvokimas savęs kaip draugiško, priimto grupės nario, pozityvių įvykių, prisiminimų išryškėjimas ir atgaminimas, siekiant kompensuoti neigiamus potyrius; teigiamos mintys apie save, savimotyvacija, realistiškas tiek negatyvių, tiek pozityvių įvykių priėmimas, „neužsiciklinant“ juose.

- Stiprus *susikoncentravimas į ateities pasiekimus ir tikėjimas ateities perspektyvomis*, tikslų turėjimas, dominuojančios lūkesčių, minčių optimistinės tendencijos.
- *Orientacija į kitus, kontaktų ieškojimas*, gebėjimas paprašyti reikiamos pagalbos ir ją priimti, bei žinojimas kur reikiamos pagalbos ieškoti, orientacija į kitus, kontaktų ieškojimas, pastabumas pozityvioms detalėms, gebėjimas atsirinkti.
- *Specifiniai polinkiai, talentai*: muzikalumas, dailės amatai, knygos, žurnalo kūrimas.

REZULTATŲ APTARIMAS

Šio darbo pagrindinis tikslas buvo ištirti psichologinio prisitaikymo sąsajas su socialine parama ankstyvojoje paauglystėje. Fenomenologinės analizės tikslas – išanalizuoti gerai prisitaikiusių paauglių, gyvenančių prastomis sąlygomis, atsparumo veiksnius. Mūsų gauti kiekybinio tyrimo rezultatai išryškino, kad kuo didesnė parama gaunama iš socialinio tinklo, tuo geriau prisitaikę paaugliai pagal nerimo (depresijos), delinkvencijos, agresijos, kitų šalinimosi, dėmesio, bendravimo sunkumų ir klasės draugų, klasės auklėtojos, būrelio vadovo teikiamos paramos skales.

Remiantis tyrimo rezultatais nustatėme, kad tarp paauglių elgesio bei emocijų problemų ir gaunamos socialinės paramos iš įvairių šaltinių yra neigiamas ryšys: tarp nerimo (depresijos), kitų šalinimosi, dėmesio, delinkvencijos, agresijos, bendravimo sunkumų ir klasės draugų, klasės auklėtojos, būrelio vadovo teikiamos paramos. Pažymėtina, kad nerimo ir depresijos skalė atspindi vaiko nesaugumo, liūdesio, prislėgtumo, kaltės, vienišumo jausmus, o taip pat įtarų, baimingą, nerimastingą, dirglų vaiko elgesį įvairiose situacijose.

Iš gautų koreliacijų reikšmių taip pat galima spręsti, kad kuo didesnė klasės draugų, klasės auklėtojos, būrelio vadovo parama, kuo didesniu klausimų spektru gali kreiptis paauglys į minėtus paramos davėjus, tuo mažesnis paauglių nerimo (depresijos) laipsnis. Paaugliai, kurie labiau linkę į vienišumą, kai jų socialiniame tinkle dominuojantį vaidmenį atlieka klasės draugai, klasės auklėtojas, būrelio vadovas, būna atviresni, labiau bendraujantys.

Paaugliai mažiau agresyvesni, turi mažiau bendravimo sunkumų, mažiau linkę pažeidinėti bendruomenėje nustatytas elgesio normas ir taisykles, kai jie daugiau bendrauja su klasės draugais, klasės auklėtoju, būrelio vadovu. Mažiau turi somatinio pobūdžio skundžų tie paaugliai, kurie didesniu klausimų spektru gali kreiptis į klasės auklėtoją, o mąstymo problemų mažiau turi paaugliai, kai jų socialiniame tinkle dominuojantį vaidmenį atlieka klasės draugai ir būrelio vadovas.

Tačiau pažymėtina, kad tarp nerimo (depresijos) ir tėčio teikiamos paramos, pamotės teikiamos paramos ir socialinių, mąstymo, kitų šalinimosi problemų nustatytas teigiamai reikšmingas ryšys. Vadinasi, paauglys labiau linkęs į vienišumą, kai jo socialiniame tinkle dominuojantį vaidmenį atlieka tėtis arba pamotė. Taigi, šiuo atveju, kai kurių artimais šeimos (giminystės) ryšiais paremta asmenų parama turi labiau neigiamą, nei teigiamą potekstę.

Statistiškai reikšmingų skirtumų tarp berniukų ir mergaičių elgesio ir emocijų problemų įverčių tiek pagal YSR (kai patys paaugliai vertino savo elgesio ir emocijų problemas), tiek TRF klausimyną (kai paauglių elgesio ir emocijų problemas vertino jų mokytojai), nebuvo nustatyta.

Tuo tarpu Žukauskienė ir Ignatavičienė (2001), akcentuoja priešingą mūsų gautiems duomenims tendenciją, t.y., kad berniukai pasižymi didesnėmis elgesio problemomis, o mergaitės – emocijinėmis. Tačiau mūsų tyrimo rezultatai taip pat rodo, kad mergaitės pasižymi aukštesniais

depresijos ir nerimo, kitų šalinimosi, somatinio pobūdžio skundais, socialinėmis, mąstymo, dėmesio, bendravimo sunkumais, nors šie skirtumai ir nėra statistiškai reikšmingi.

Nustatyta, kad kaime gyvenantys jaunesnieji paaugliai, jų pačių vertinimu, pasižymi didesnėmis socialinėmis problemomis lyginant su gyvenančiais mieste. Tuo tarpu, mokytojų vertinimu, gyvenantys kaime jaunesnieji paaugliai turi daugiau nerimo/depresijos, kitų šalinimosi, mąstymo problemų, delinkvencijos ir agresijos problemų, lyginant su mieste gyvenančiais, tačiau mieste gyvenantys jaunesnieji paaugliai šiek tiek dažniau turi somatinio pobūdžio skundų.

Statistiškai reikšmingų skirtumų tarp pilnose ir nepilnose šeimose gyvenančių jaunesniųjų paauglių elgesio ir emocinių problemų įverčių, jų pačių vertinimu, nebuvo nustatyta. Tačiau mokytojų vertinimu, gyvenantys nepilnose šeimose jaunesnieji paaugliai turi daugiau nerimo/depresijos ir mąstymo problemų, lyginant su pilnose šeimose gyvenančiais.

Šio tyrimo rezultatai taip pat rodo, kad nepilnose šeimose gyvenantys paaugliai pasižymi aukštesnėmis mąstymo problemomis. Tyrimai taip pat rodo, kad mąstymo sutrikimų turintys vaikai pasižymi mažesne saviverte, žemesniais akademiniais pasiekimais, menkesniais socialiniais įgūdžiais. Tokie paaugliai dėl socialių, emocinių ir elgesio problemų dažnai pašalinami iš mokyklos, o tai dar labiau sunkina tolesnį jų psichosocialinį prisitaikymą (Gendron ir kt., 2004; Visser ir kt., 2005).

Statistiškai reikšmingų skirtumų tarp jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai mažai vartoja arba nevartoja ir jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai vidutiniškai arba dažnai vartoja alkoholinius gėrimus, elgesio ir emocinių problemų įverčių, jų pačių vertinimu, nebuvo nustatyta. Tačiau mokytojų vertinimu, jaunesnieji paaugliai, kurių tėvai vidutiniškai arba dažnai vartoja alkoholinius gėrimus, turi daugiau nerimo/depresijos, socialinių, dėmesio ir agresijos problemų, lyginant su tais paaugliais, kurių tėvai mažai vartoja arba nevartoja alkoholinių gėrimų.

Statistiškai reikšmingų skirtumų tarp jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai pakankamai turi pinigų, ir jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai paprastai jaučia pinigų stygių, elgesio ir emocinių problemų įverčių, jų pačių vertinimu, nebuvo nustatyta. Tačiau lyginant jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai pakankamai turi pinigų, ir jaunesniųjų paauglių, kurių tėvai paprastai jaučia pinigų stygių, TRF probleminio elgesio įvertinimo vidurkius, statistiniai skirtumai rasti nerimo/depresijos ir kitų šalinimosi problemų skalėse. Vadinasi, mokytojų vertinimu, jaunesnieji paaugliai, kurių tėvai paprastai jaučia pinigų stygių, turi daugiau nerimo/depresijos ir kitų šalinimosi problemų lyginant su tais paaugliais, kurių tėvai pakankamai turi pinigų.

Nustatyta, kad psichologiškai prisitaikę jaunesni paaugliai, žymiai labiau nei neprisitaikę, pasižymi aukštesniais socialinės paramos įverčiais, gaunamais iš klasės draugų bei būrelio vadovo. Vadinasi, kuo paauglys psichologiškai brandesnis, gebantis užmegzti ir išlaikyti artimus ryšius su klasės draugais, produktyviai sutarti su būrelio vadovu, tuo daugiau dėmesio bei

paramos ir pats iš jų gauna. Taip pat nustatyta, kad psichologiškai prisitaikę jaunesni paaugliai, lyginant su neprisitaikiusiais, turi statistiškai reikšmingai gausesnį socialinį tinklą, iš kurio jie gauna saugumą, supratimą ir palaikymą kalbant apie nesėkmes mokykloje, jaučia norą su jais bendrauti. Vadinasi, kai paaugliai geba užmegzti tampsnesnius ryšius su tinklo dalyviais bei patys geriau jaučiasi, tuo jie gauna didesnę paramą iš socialinio tinklo.

Taip pat mūsų tyrimo metu nustatyta, kad mieste gyvenantys jaunesnieji paaugliai pasižymi žymiai aukštesniais socialinės paramos įverčiais, gaunamais iš būrelio vadovo, lyginant su kaime gyvenančiais. Tačiau statistiškai reikšmingų skirtumų tarp mieste ir kaime gyvenančių socialinės paramos pagal gaunamos paramos pobūdį įverčių nebuvo nustatyta.

Nustatyta, kad pilnose šeimose gyvenantys jaunesnieji paaugliai pasižymi žymiai aukštesniais socialinės paramos įverčiais, gaunamais iš mamos ir tėčio, tačiau mažesniais – iš patėvio, lyginant su nepilnose šeimose gyvenančiais. Taip pat nustatyta, kad paaugliai gyvenantys pilnoje šeimoje lyginat su gyvenančiais nepilnoje šeimoje, turi statistiškai reikšmingai gausesnį socialinį tinklą, iš kurio jie gauna palaikymą, kai kas neramina, visada gali pasipasakoti ir sulaukti pagalbos, palaiko, kai sunku, jaučiuosi saugūs, kai šalia yra, padeda ruošiant namų darbus.

Lyginant, ar skiriasi psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių šeimos sudėties rezultatai (pačių paauglių vertinimu), gauti statistiškai reikšmingi skirtumai. Taigi daugiau psichologiškai prisitaikiusių jaunesniųjų paauglių gyvena pilnose šeimose. Vadinasi, nemažiau nei bendraamžių, svarbi ir tėvų įtaka: tėvų emocinis atstūmimas yra labai susijęs su vėlesniais prisitaikymo sunkumais. Tačiau lyginant, ar skiriasi psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių šeimos sudėties rezultatai (mokytojų vertinimu), statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta. Anksčiau atlikti tyrimai taip pat rodo kad jei situacija šeimoje yra palanki (jaučiasi mylimas, priimtas, saugus), paauglys įgyja "imunitetą" už šeimos ribų kylantiems socialiniams stresams (Schroeder, Gordon, 1991; Booth ir kt.,1998). Emocinis atstūmimas, tai yra abejingumas vaikui, jo dvasinių poreikių ignoravimas, vaiko sutapatinimas su nemaloniais įvykiais ar kliūtėmis, bet kokių vaiko veiksmų kritiškas bei užgaulus vertinimas yra kitas svarbus veiksnys, lemiantis įvairius elgesio sutrikimus. Kai tėvai ar kiti suaugusieji ankstyvaisiais raidos periodais neužtikrina vaikui saugumo jausmo, nebepatenkina emocinių vaiko poreikių, labai pasunkėja socialiai pageidautinų elgesio formų perėmimas, asmenybės prisitaikymas prie kintančių aplinkos sąlygų, susietumo su kitais žmonėmis jausmo formavimasis (Valickas, 1997). Ilgalaikis išsiskyrimas su vienu iš tėvų susijęs su vaikų eksternaliomis, seksualinio elgesio ir mokymosi problemomis. Šie vaikai yra labiau pažeidžiami, jie naudoja mažiau efektyvius įveikos būdus, jiems būdingi liūdesio, pykčio jausmai, depresija, gali būti agresyvumo padidėjimas, miego problemos (Dovydaitienė, 2001).Vieno tėvų netektis yra vienas reikšmingų rizikos indikatorių, tačiau ji nelemia vaiko problemų. Tarpininkaujantys procesai dažnai yra vėlesni pokyčiai šeimoje, naujų

žmonių atėjimas į šeimą, kaltės jausmas ir kt. (Hurd, 2004). Pažymėtina, kad įvykus tėvų skyryboms dažnai išryškėja socialinė nelygybė. Išsiskyrus tėvams, vaikai dažniausiai lieka gyventi su motina, o vienišai mamai sunku pilnavertiškai aprūpinti šeimą (Rais, 2000).

Nustatyta, kad jaunesni paaugliai, kurių tėvai mažai vartoja arba nevartoja alkoholinių gėrimų, pasižymi aukštesniais socialinės paramos įverčiais, gaunamais iš mamos arba močiutės, tačiau mažesniais – iš būrelio vadovo, lyginant su paaugliais, kurių tėvai vidutiniškai arba dažnai vartoja alkoholinius gėrimus. Taip pat nustatyta, kad paaugliai, kurių tėvai mažai vartoja arba nevartoja, lyginat su tais paaugliais, kurių tėvai vidutiniškai arba dažnai vartoja alkoholinius gėrimus, turi statistiškai reikšmingai gausesnį socialinį tinklą, iš kurio jie visada gali gauti paramą, kai juos kas neramina, visada gali pasipasakoti ir sulaukti pagalbos.

Lyginant, ar skiriasi psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių tėvų (globėjų) alkoholinių gėrimų vartojimo dažnis pačių paauglių vertinimu, statistinių skirtumų nenustatyta. Tačiau lyginant, ar skiriasi psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių tėvų alkoholinių gėrimų vartojimo dažnis mokytojų vertinimu, gauti statistiškai reikšmingi skirtumai. Vadinas, tarp prisitaikiusių paauglių dauguma gyvena mažai arba visai nevartojančių alkoholio šeimose; o neprisitaikiusieji – priešingai, jie dažniau gyvena šeimose, kuriose vidutiniškai arba ir dažnai piktnaudžiaujama alkoholiniais gėrimais. Žukauskienės, Šimulionienės (1999) tyrimo rezultatai taip pat rodo, kad jei vaikas iš nenusisekusios šeimos aprioriškai bus nepasirengęs teigiamai įsisavinti šeimynykščio vaidmens, nes matė neigiamus pavyzdžius biologinėje šeimoje. Remiantis tyrimais, tarp piktnaudžiaujančių alkoholiu ir kitomis narkotinėmis medžiagomis jaunuolių, dauguma yra tokių, kurie užaugo nepilnose šeimose – su vienu iš tėvų, arba pas giminaičius. Paaugliai, užaugę šeimose, kuriose piktnaudžiaujama alkoholiu ir kitais narkotikais, turi penkis kartus didesnę riziką patys tapti priklausomais nuo alkoholio, nei tie, kurių šeimų nariai narkotinių medžiagų nevartoja (Šabanov, Štakelberg, 2001).

Nustatyta, kad jaunesni paaugliai, kurių tėvai pakankamai turi pinigų, lyginant su paaugliais, kurių tėvai paprastai jaučia pinigų stygių, pasižymi aukštesniais socialinės paramos įverčiais, gaunamais iš mamos, tėčio, močiutės ir senelio, tačiau žymiai mažesniais – iš būrelio vadovo. Taip pat nustatyta, kad paaugliai, kurių tėvai turi pakankamai pinigų, lyginat su tais paaugliais, kurių tėvai paprastai jaučia pinigų stygių, turi statistiškai reikšmingai gausesnį socialinį tinklą, iš kurio jie visada gali gauti paramą, kai juos kas neramina, visada gali pasipasakoti, kuriems svarbi paauglių nuomonė, ir sulaukti pagalbos, jaustis saugūs, siekia bendrauti.

Lyginant, ar skiriasi psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių šeimos finansinės padėties subjektyvaus vertinimo rezultatai pačių paauglių vertinimu, gauti statistiškai reikšmingi skirtumai, vadinas, daugiau nei pusės psichologiškai prisitaikiusių jaunesniųjų paauglių šeimų nejaučia didelio pinigų trūkumo. Kita vertus, lyginant, ar skiriasi

psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių šeimos finansinė padėtis mokytojų vertinimu, statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta. Pažymėsime, kad skurdas pats savaime nelemia emocinių problemų. Daug svarbiau yra tai, kaip tėvai sprendžia su nepriteklumi susijusias problemas ir kaip tai paveikia jų santykius su vaikais (Conger ir kt., 2002).

Statistiškai reikšmingų skirtumų tarp berniukų ir mergaičių socialinės paramos pagal gaunamos paramos šaltinį įverčių nebuvo nustatyta. Tačiau matyti, kad berniukai daugiau paramos sulaukia iš mamos, tėčio, senelio, pamotės, būrelio vadovo, o mergaitės – iš močiutės, patėvio, kiemo, klasės draugų, klasės auklėtojos. Statistiškai reikšmingų skirtumų tarp berniukų ir mergaičių socialinės paramos pagal gaunamos paramos pobūdį įverčių taip pat nebuvo nustatyta.

Mūsų tyrimo rezultatai rodo, kad lyginant, ar skiriasi psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių artimų ryšių subjektyvaus vertinimo rezultatai pačių paauglių vertinimu, gauti statistiškai reikšmingi skirtumai. Taigi tarp psichologiškai prisitaikiusių paauglių 2-3 arba 4 ir daugiau draugų turinčių yra žymiai daugiau nei tarp neprisitaikiusių paauglių. Lyginant, ar skiriasi psichologiškai prisitaikiusių ir neprisitaikiusių jaunesniųjų paauglių artimų ryšių vertinimo rezultatai mokytojų vertinimu, taip pat gauti statistiškai reikšmingi skirtumai. Vadinas, tarp psichologiškai prisitaikiusių paauglių yra daugiausia turinčių du arba tris draugus, o tarp neprisitaikiusių paauglių – visai neturinčių draugų arba turinčių tik vieną draugą. Remiantis anksčiau atliktais darbais taip pat galima pažymėti, kad kalbant apie socialinę vaiko ar paauglio integraciją, svarbiausiais nurodomi elgesio, pažintiniai (*savęs vertinimo*) ir emociniai komponentai, atsiskleidžiantys vaiko ar paauglio sąveikose su kitais žmonėmis (Jusienė, 2002). Dauguma autorių (Bukstein, 1995; Juškeliene ir kt., 2003 ir kt.) pažymi, kad bendraamžių įtaka paauglystėje yra labai didelė. Paaugliui yra labai svarbu užimti tam tikrą padėtį tarp bendraamžių, bendrauti būtent su jais, priklausyti kitam žmogui, su kuriais jis galėtų dalintis jausmais ir patirtimi, tačiau nepasitikėjimas savimi, savo vertės nežinojimas tam trukdo. Paaugliai, kuriems dėl įvairių priežasčių sunku bendrauti su bendraamžiais, jaučiasi atskirti, izoliuoti nuo grupės, o dažnos nesėkmės kasdienėje veikloje mažina paauglio pasitikėjimą savo jėgomis, savigarbą, didina bejėgiškumo jausmą, blogina savęs vertinimą (Ellickson, McGuigan, 2007). Mokykliniame amžiuje buvimas grupės nariu yra tarsi pasaulinės reikšmės dalykas. Ten vyksta visas asmenybės vystymasis (Suslavičius, 1995). 4 lentelėje matyti, kad vos šiek tiek daugiau nei pusė (53,1%) tirtų jaunesniųjų paauglių nurodė esantys mažiau už aktyvūs lyginant save su kitais bendraamžiais. Manome, kad paauglystės tarpsnyje labai svarbu jaustis lygiaverčiu savo bendraamžiams. Autoriai (Gailienė, 2000) nurodo, kad kai paaugliui nesiseka spręsti tiek daug jam skirtų uždavinių, jis ima pykti ant savęs ir kitų, tampa agresyvus arba - priešingai, puola į depresiją, ilgalaikį liūdesį, pesimizmą, jaučiasi nelaimingas. Anot Kadushin (2002; cit. pg. Antinienė ir kt., 2004), paaugliui vienam įveikti iškilusius sunkumus būtų labai sudėtinga, todėl socialinė parama yra vienas iš esminių paauglio

integracijos veiksnių. Būtent paauglio saugumo siekis yra susijęs su tankiais socialiniais tinklais ir iš jų išplaukiančia socialine parama. Lin (2000) itin pabrėžia, kad bendravimas su panašaus likimo žmonėmis yra vienas svarbiausių veiksnių, teigiamai veikiančių gyvenimo kokybę.

Fenomenologinės analizės metu ryškiausias aptiktas atsparumo veiksnys, susijęs su socialine parama, yra gana apibrėžtas *artimų žmonių (draugų) ratas*, kuriais paaugliai gali pasitikėti, susitikti, išsikalbėti, būti jų išklausyti. Didžiausias vaidmuo priskirtinas *klasės draugų*, kuriems gali atsiverti, jaustis saugiu, priimtu grupės nariu, socialinei paramai, užtikrinančiai atsparumą. Nemažiau svarbi ir *kiemo draugų*, su kuriais palaiko dažnus ryšius, su jais būna ypač atviri, socialinė parama, užtikrinanti atsparumą; taip pat *močiutės* socialinė parama (artimi santykiai, buvimas su močiute padeda nusiraminti, išsipasakoti, išsiverkti, kartais gauti ir finansinę pagalbą). Interpretuojant galima būtų daryti prielaidą, kad močiutės, senelio, tetos palaikymas galėjo padėti susiformuoti teigiamam paauglių savivaizdžiui. Taigi nagrinėjant kiekvieno tiriamojo subjektyvų socialinės paramos tinklą atsiskleidė, kad išplėstinė šeima (senelis, močiutė, teta, sesuo), teikia labai didelę pagalbą ir paramą. Būtent šis santykis su išplėstinės šeimos suaugusiuoju nariu neretai tampa svarbiausia atrama paaugliui. Šio santykio veikimo diapazonas yra labai platus –nuo pagalbos paauglio vidinei pusiausvyrai atstatyti iki kasdienio paauglio gyvenimui reikalingų įgūdžių lavinimo. Neįkainuojamą socialinę pagalbą paaugliai gauna ir iš kitų suaugusiųjų asmenų: iš religinės bendruomenės narių, dienos centro darbuotojų, būrelio vadovo, mokytojų, klasės auklėtojų. Neturėdami branduolinę šeimą teigiamo pavyzdžio, kai kurie tiriamieji suaugusiojo idealą randa bendruomenės pastorius asmenyje, kituose suaugusiuose.

IŠVADOS

1. Kiekybinis tyrimas parodė, kad kuo didesnė parama gaunama iš socialinio tinklo (ypač iš klasės draugų, klasės auklėtojos ir būrelio vadovo), tuo paaugliai yra geriau prisitaikę ir mažiau turi nerimo/ depresijos, delinkvencijos, agresijos, kitų šalinimosi, dėmesio ir bendravimo sunkumų.
2. Kaime gyvenantys jaunesnieji paaugliai, jų pačių vertinimu, pasižymi didesnėmis socialinėmis

problemomis, o mokytojų vertinimu, gyvenantys kaime jaunesnieji paaugliai turi daugiau dar ir nerimo/depresijos, kitų šalinimosi, mąstymo, delinkvencijos ir agresijos problemų, bet mieste gyvenantys dažniau turi somatinio pobūdžio skundų.

3. Statistiškai reikšmingų skirtumų tarp paauglių elgesio ir emocinių problemų įverčių, jų pačių vertinimu, nebuvo nustatyta, tačiau mokytojų vertinimu, gyvenantys nepilnose šeimose paaugliai turi daugiau nerimo/depresijos ir mąstymo problemų.

4. Statistiškai reikšmingų skirtumų tarp paauglių elgesio ir emocinių problemų įverčių, jų pačių vertinimu, nebuvo nustatyta, tačiau mokytojų vertinimu, jaunesnieji paaugliai, kurių tėvai vidutiniškai arba dažnai vartoja alkoholinius gėrimus, turi daugiau nerimo/depresijos, socialinių, dėmesio ir agresijos problemų.

5. Statistiškai reikšmingų skirtumų tarp paauglių elgesio ir emocinių problemų įverčių, jų pačių vertinimu, nebuvo nustatyta, tačiau mokytojų vertinimu, jaunesnieji paaugliai, kurių tėvai paprastai jaučia pinigų stygių, turi daugiau nerimo/depresijos ir kitų šalinimosi problemų.

6. Psichologiškai prisitaikę paaugliai turi didesnę socialinę tinklą lyginant su neprisitaikiusiais. Psichologiškai prisitaikę paaugliai, žymiai labiau nei neprisitaikę, pasižymi aukštesniais socialinės paramos įverčiais, gaunamais iš klasės draugų bei būrelio vadovo, taip pat jie turi statistiškai reikšmingai gausesnę socialinę tinklą, iš kurio gauna saugumą, supratimą ir palaikymą

7. Atlikus fenomenologinę analizę, atskleista, kad tarpasmeniniai santykiai yra pagrindinis socialinės paramos veiksnys paaugliams, kurie gyvena nepalankiomis sąlygomis ir yra gerai prisitaikę.

8. Didžiausias vaidmuo priskirtinas klasės, kiemo draugų, klasės auklėtojos, mokytojų, močiutės, senelio, tetos, dienos centro darbuotojų, būrelio vadovo, religinės bendruomenės narių socialinė parama.

REKOMENDACIJOS

1. Būreliai, dienos centrai, popamokinis užimtumas turėtų būtų prieinami ir kaimo vietovėse gyvenantiems moksleiviams. Tuo labiau, kad Dienos centrų buvimas teigiamai atspindi socialinę paramą (tyrimo metu nustatyta, kad tokia parama egzistuoja).

2. Į pagalbą prastomis socialinėmis sąlygomis gyvenančių paauglių strategijos įgyvendinimą turi būti įtraukti visi mokyklos bendruomenės nariai – mokyklos vadovai, mokytojai, psichologai, socialiniai darbuotojai, moksleiviai ir jų tėvai, kad paauglys jaustųsi priimtas ir saugus, bei galėtų kompensuoti šeimoje patirtus neigiamus išgyvenimus.
3. Ateityje būtų tikslinga tęsti tyrimą ir analizuoti mokytojų, klasės auklėtojų ir paauglių tarpusavio sąveiką skatinančius veiksniai ir ypatumus.

LITERATŪRA

1. Achenbach T.M. Manual for the Child Behavior Checklist 4-18 and 1991 Profile. Burlington, VT: University of Vermont Department of Psychiatry, 1991.

2. Achenbach TM, Connors CK, Quay HC, Verhulst FC, Howell CT. Replication of empirically derived syndromes as a basis for taxonomy of child/adolescent psychopathology. *J Abnormal Child Psychol.*, 1989, 17, p.299-323.
3. Achenbach TM, Edelbrock CS. The classification of child psychopathology: A review and analysis of empirical efforts. *Psychol Bul.*, 1978, 85, p.1275-1301.
4. Ackerman B.P., Brown E.D., D'Eramo K.S., Izard C.E. Maternal Relationship Instability and the School Behavior of Children From Disadvantaged Families. *Development Psychology*, 2002, 38(5), p. 694– 704.
5. Alport G.W. Tapsmas. Vilnius: Vaga, 1998.
6. Antinienė D., Baršauskienė V., Merkys G. Lietuvos studentų socialiniai ryšiai: diagnostinis tyrimas naudojant socialinio tinklo matricą. *Psichologija*. 2004,
7. Barkauskienė R., Bieliauskaitė R. Mokymosi negalią turinčių vaikų elgesio ir emocijų sunkumai. *Medicina*. 2002, 38(4), p. 439–443.
8. Barnes J. A. *Social Networks*. Reading: Addison-Wesley; 1972.
9. Bates J.E., Pettit G.S., Dodge K.A., Ridge B. Interaction of Temperamental Resistance to Control and Restrictive Parenting in the Development of Eksternalizing Behavior. *Developmental Psychology*, 1998, 34(5), p.982– 995.
10. Bieliauskaitė R., Barkauskienė R. Vaikų psichopatologija ir raida. *Medicina*. 2000,36. p. 6-12.
11. Birmaher B., Ryan N.D, Williamson D.E, Brent D.A, Kaufman J. Childhood and Adolescent Depression: a review of the past 10 years. Part I. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*, 1996, 35(11), p.1427-1439.
12. Bonanno G. A. Resilience in the face of potential trauma. *Current Directions in Psychological Science*. 2005, 14, p. 135–138.
13. Booth C.L., Rubin K.H., Rose-Krasnor L., Perceptions of emotional support from mother and friend in middle childhood: Links with social – emotional adaptation and prechool attachment security. *Child Development*, 1998, 69 (2), p.427-442.
14. Buckner J. C., Mezzacappa E., Beardslee W. R. Characteristics of resilient youth living in poverty: The role of self-regulatory processes. *Development and Psychopathology*. 2003, 15, p. 139–162.
15. Bukšytė L. Bendrojo lavinimo ir jaunimo mokyklos moksleivių savijautos ypatumai. *Ugdymo psichologija*, 1999, 2(1), p.. 34-40.
16. Bukšnytė L. Vyresniųjų klasių moksleivių asmenybės ypatumų ir prisitaikymo mokykloje sunkumų ryšys. *Lietuvos psichologijos akiračiai*, Vilnius: VU, 2002, p.9-18.
17. Bukšnytė L. Vyresniųjų klasių moksleivių asmenybės ypatumų svarba prisitaikymo mokykloje sunkumų įvertinimui ir numatymui. *Daktaro disertacija*. Kaunas: VDU, 2001.
18. Bukstein O. *Adolescent substance abuse: assesment, prevention and treatment*. Tampa, 1995.

19. Bulotaitė L. Alkoholio ir kitų narkotikų prevencija mokykloje. Vilnius, 1999.
20. Bulotaitė L., Apie moksleivių savęs vertinimą; Mokyklų psichologinės tarnybos centras; 1995.
21. Caspi A., Henry B., McGree R.O., Moffitt E.O, Silva P.A. Temperamental Origins of Child and Adolescent Behavior Problems: From Age Three to Age Fifteen. *Child Development*, 1995, 66(1), p.55– 68.
22. Cawood F. The side effects of prescription drugs. Peachtree city, GA: Frank W. Cawood Associates, 1981.
23. Černiauskaitė D. Lietuviškų adaptyvaus elgesio skalių patikimumas ir validumas: Bandomojo tyrimo rezultatai. *Psichologija*, 2002, 25, p. 52–63.
24. Christensen H.B., Bilenberg, N. Behavioural and emotional problems in children of alcoholic mothers and fathers. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 2000, 9, p. 219– 226.
25. Cicchetti D., Rogosh F. A. The role of self organization in the promotion of resilience in maltreated children. *Development and Psychopathology*. 1997, 9, p. 797–815.
26. Cicirelli V.G. Sibling relationships throughout the life cycle. In L. L'Abate (Ed.), *The handbook of family psychology and therapy*. Homewood, IL: Dorsey Press, 1985, p. 177-214.
27. Coie J. D. The science of prevention. A conceptual framework and some directions for a National Research Program. *American Psychologist*. 1993, 48, p. 1013–1022.
28. Coley R.L. Children's Socialization Experiences and Functioning in Single- Mother Households: The Importance of Fathers and Other Men. *Child Development*, 1998, 69(1), p.219– 230.
29. Conger R. D., Conger K. J. Resilience in midwestern families: Selected findings from the first decade of a prospective, longitudinal study. *Journal of Marriage and Family*. 2002, 64, p. 361–373.
30. Conte H. R., Plutchik R., Buck L., Picard S., Karasu T. B. Interrelations between Ego functions and personality traits: Their relation to psychotherapy outcome. *American Journal of Psychotherapy*. 1991.
31. Cornwall A, Bawden HN. Reading disabilities and aggression: a critical analysis. *J Learning Disabilities*, 1992, 25, p.281-288.
32. Cummings E. M., Davies P. T., Campbell S. B. *Developmental psychopathology and family process*. New York: The Guilford Press, 2000.
33. Deltuva A. Pagrindinės fenomenologijos prielaidos psichologiniuose tyrimuose. *Psichologija*, 1996, 15, p.26-31.
34. Dovydaitienė M. Skyrybų poveikio vaikui problema psichologijoje. *Psichologija*. 1995, 13, p. 30-45.
35. Ellickson P.L., McGuigan K.A. Early predictors of adolescent violence. *Am J Public Health*, 2000, 90, p. 566-557.
36. Erikson E.H., *Identity: Youth and Crisis*, New York: Norton, 1968.

37. Fochts-Birkerts L. A child's experience of parental depression: Encouraging relational resilience in families with affective illness. *Family Process*. 2000, 39, p. 417–434.
38. Gailienė D. Savižudybės Lietuvoje: socialinis – psichologinis paplitimo aspektai ir prevencijos modelis. Kaunas, 2000.
39. Gendron M., Royer E., Bertrand R., Potvin P.. Behaviour disorders, social competence and the practice of physical activities among adolescents. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 2004,9(4), p. 249-259.
40. Giedraitytė M., Bieliauskaitė R. Psichologinis atsparumas vaikystėje: sampratos problematika. *Psichologija*, 2006, 34, p. 7-19.
41. Girdzijauskienė S. Kokybinis interviu. Vilnius: Specialiosios psichologijos laboratorija, 2006.
42. Glozman Ž.H., Samoilova V.M. Socialno dezadaptirovani podrostok: neiropsichologičeski podchod. *Psichologija nauka: obrozovanie*, 1999, 2, p.99-10.
43. Gudaitė G., Kalpokienė V. Sergančių depresija skyrybų išgyvenimo ir įveikimo įpatumai. *Socialinis darbas*. 2004, 3 (1), p. 116 – 129.
44. Hampel P., Petermann F. Age and Gender Effects on Coping in Children and Adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 2005, 34 (2), p. 73-83.
45. Harland P., Reijneveld, S.A., Brugman, E., Verloove– Vanhorick, S.P., Verhulst, F.C. Family factors and life events as risk factors for behavioural and emotional problems in children. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 2002, 11, p. 176– 784.
46. Harter S. Self – perception Profile for Adolescents. Denver: University of Denver, Department of Psychology, 1989 (<http://search.epnet.medline.com>).
47. Hill K., Sarason G.B. Anxiety for adolescents. New York: Wiley, 1988.
48. Hochschild A.R . Unexpected community. Berkeley, California: University of California Press, 1973.
49. Howard S., Dryden J., Johnson B. Childhood resilience: Review and critique of literature. *Oxford Review of Education*. 1999, 25, p. 308–323.
50. Hurd R.C. A teenager revisits her father's death during childhood: A study in resilience and healthy mourning. *Adolescence*. 2004, 39, p. 337–354.
51. Janoff-Bulman R. Shattered Assumptions. Towards a New Psychology of Trauma. New York: The Free Press, 1992.
52. Jorgensen R. S., Dusek J. B. Adolescent adjustment and coping strategies. *Journal of personality*. 1990, 58, p. 503–513.
53. Juodraitis A. Asmenybės psichologinės adaptacijos prielaidos. Šiauliai: ŠU, 1999.
54. Jusienė R. Fenilketonurija ir įgimta hipotiroze sergančių vaikų bei jų tėvų psichologinis prisitaikymas. Daktaro disertacija. Vilnius: VU, 2002.

55. Jusienė R., Kučinskas V. Įgimta hipotiroze ir fenilketonurija sergančių vaikų psichologinių problemų sąsajos su tėvų psichologiniu prisitaikymu. *Medicina*, 2004, 40(7), p. 663 – 670.
56. Juškeliene V., Proškuvienė P., Černiauskienė M., Zlatkuvienė V. Mokyklą baigiančių moksleivių psichologinė bei emocinė savijauta, jos ryšys su ugdymo proceso veiksniais. *Sveikatos mokslai*, 2003, 4, p.83-89.
57. Kalpokienė V., Gudaitė G. Elgesio sutrikimus turinčių paauglių ego funkcijos. *Psichologija*, 2007, 35, p.42-54.
58. Kim-Cohen J., Moffit T. E., Caspi A., Taylor A. Genetic and environmental processes in young children's resilience and vulnerability to socioeconomic deprivation. *Child Development*. 2004, 75, p. 651–668.
59. Kogan B. Stresas ir adaptacija. Vilnius: Vaga, 1981.
60. Ladame F., Perret-Catipovic M. Normality and pathology in adolescence. *Adolescence and Psychoanalysis: The Story and the History* / Eds. M. Perret-Catipovic, F. Ladame. London: Karnac Books, 1998, p. 161–173.
61. Lazarus R.S., Folkman S. *Stress, Appraisal and Coping*. New York, 1984.
62. Lepeškieienė V. Humanistinis ugdymas mokykloje. Vilnius, 1996.
63. Lin S. Coping and adaptation in families of children with cerebral palsy. *Exceptional Children*. 2000, 66 (2).
64. Luthar S. S. Vulnerability and resilience: A study of high risk adolescents. *Child Development*. 1991, 62, p. 600–616.
65. Luthar S. S., Cicchetti D., Becker B. Research on resilience: response to commentaries. *Child Development*. 2000b, 71, p. 573–575.
66. Luthar S. S., Cicchetti D., Becker B. The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*. 2000a, 71, p. 543–562.
67. Luthar S.S. *Resilience and Vulnerability*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, p. 489-574.
68. Magnusson D. Personality Development from interactional perspective. *Handbook of Personality: Theories and Research*. Ed. Pervin A., 1990, p. 193-219.
69. Markevičiūtė A., Kalkytė R., Adomaitienė V., Gudienė D., Vėlavičienė D.. Paauglių psichikos sutrikimų sąsajos su jų patiriamais psichosocialinio prisitaikymo sunkumais. *Medicina*, 2007, 43(8), p.647-656
70. Masten A. S. Regulatory processes, risk, and resilience in adolescent development. *Annals of the New York Academy of Sciences*. 2004, 1021, p. 310–319.

71. Masten A. S., Burt K. B., Roisman G. I., Obradović J., Long J. D., Tellegen A. Resources and resilience in the transition to adulthood: Continuity and change. *Development and Psychopathology*. 2004a, 16, p. 1071–1094.
72. Masten A. S., Hubbard J. J., Gest S. D., Tellegen A., Garmezy N., Ramirez M. Competence in the context of adversity: Pathways to resilience and maladaptation from childhood to late adolescence. *Development and Psychopathology*. 1999, 11, p. 143–169.
73. McKinney JD. Longitudinal research on the behavioral characteristics of children with learning disabilities. *J Learn Dis.*, 1991, 22, p.141-150.
74. Michaels CR, Lewandowski LJ. Psychological adjustment and family functioning of boys with learning disabilities. *J Learning Dissabilities*. 23,1990, p.446-450.
75. Mikelkevičiūtė J. Taikomosios fizinės veiklos poveikis nežymiai protiškai atsilikusių paauglių savęs vertinimui ir fizinės kompetencijos suvokimui. *Daktaro disertacija.- Kaunas: LKKA, 2002.*
76. Morano C.D., Cisler R.A. Risk factors for adolescent suicidal behavior: loss, insufficient familial support, and hopelessness. *Adolescence* 1993, 28, p.851-865.
77. Nasvytienė D. Vaiko elgesio ir emocinės problemos: kontekstas, psichologinis įvertinimas ir pagalba. *Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005.*
78. Navaitis G. *Psichologinė parama paaugliui. Vilnius: Kronta, 2001.*
79. Obozon N.N. *Vozrostownaja psichologija: junost i zrielist. Sankt –Peterburg, 2000.*
80. Pean A. *Psichologija ličnosti v trudach zarubežnich psychologov. Sankt – Peterburg, 2000.*
81. Piko B. Gender differences and similarities in adolescents ways of coping. *ProQuest Social Science Journals*, 2001, 51 (2), p. 223-235.
82. Pikūnas J. *Asmenybės vystymasis: kelias į savęs atradimą. Kaunas, 2000.*
83. Pilkauskaitė R. *Psichologinės paauglių problemos ir konsultavimas. Vaikų psichologinis konsultavimas, Valstybinis psichikos sveikatos centras. Vilnius, 1999, p.31-48.*
84. Pociūtė-Kmeliausienė V., Suslavičius A. *Subjektyvi aplinkos kontrolė ir organizacijos problemų įveikos strategijų pasirinkimas. Psichologija, 2001, 24.*
85. *Psichologijos žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.*
86. Pukinskaitė R. *Eksternalių elgesio sunkumų turinčių vaikų įtaka šeimai. Medicina.- 2002, 38 (4), p. 431-438.*
87. Radzevičienė L. *Vaikų, turinčių specialiųjų poreikių, psichosocialinė raida. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2003.*
88. Rais F. *Psichologija podrostkogo: junošeskovo vozrasta. 8 – e meždunarodnoje izdanie. Sankt-Peterburg, 2000.*
89. Reynolds W.M. *Internalizing Disorders in Children and Adolescents. New York: John Wiley & Sons, 1994.*

90. Ribakovienė V. Bandžiusių žudytis paauglių internalūs ir eksternalūs sunkumai. *Medicina*. 2002, 38(4), p. 398–404.
91. Robinson J. L. Are there implications for prevention research from studies of resilience? *Child Development*. 2000, 71, p. 570–572.
92. Rourke BP, Fuerst DR. Cognitive processing, academic achievement, and psychosocial functioning: A neurodevelopmental perspective. In: Cicchetti D, Cohen DJ, editors. *Developmental Psychopathology: Theory and Methods*. New York: John Wiley & Sons, 1, p. 391-423.
93. Rupšienė L. Nenoras mokytiš kaip socialinis pedagoginis reiškinys. *Filosofija. Sociologija*, 1999, 2, p.66-75.
94. Rutter H., Maughan B., Mortimore P. *Fifteen thousand Hours. Secondary Schools and Their Effects on Children*. London: Butler and Towner, 1980.
95. Rutter M. Genetic Influence on Risk and Protection. *Resilience and Vulnerability*: Cambridge University Press, 2003, p. 489–509.
96. Rutter M. Resilience concepts and findings: Implications for family therapy. *Journal of Family Therapy*. 1999, 21, p. 119–144.
97. Sadker M. P., Sadker D. M. *Teachers, Schools and Society*. New York, 1991.
98. Sandler I.N., Tein J.– Y., Metha P., Wochik S., Ayers T. Coping Efficacy and Psychological Problems of Children of Divorce. *Child Development*, 2000, 71(4), p. 1099– 1118.
99. Schroeder C.S., Gordon B.N., *Assessment and Treatment of Childhood Problems*. The Guildford Press, 1991.
100. Schultz D.P., Schultz S.E. *Theories of Personality*. Wadsworth, a division of Thomson Learning, 2001.
101. Sondaitė J. Paauglių ateities orientacijų ypatumai: lyčių skirtumai. *Psichologija*. Vilnius, 2001, 23, p. 50 – 52.
102. Sondaitė J. Paauglių ateities tikslai, strategijos ir mokymosi rezultatai. Lietuvos katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai. Vilnius, 2003, 18, p. 817 – 818.
103. Suslavičius A. *Paremiamoji psichologija*. Kaunas: Šviesa, 2000.
104. Suslavičius A. *Socialinė psichologija*. Vilnius, 1995.
105. Suslavičius A., Valickas G. *Socialinė psichologija teisėtvarkos darbuotojams*. Vilnius. 1999.
106. Šabanov P. D., Štakelberg O.J. *Narkomaniji: patopsichologija, klinika, rehabilitacija*. Sankt – Peterburg, 2001.
107. Vaičiulienė A. *Paauglystė – didelių permainų metas*. Vilnius: VPU, 1998
108. Vaičiulienė A. Tapatumas ir tapatumo krizė paauglystėje. *Psichologija*. 1999, 19, p. 108 - 117.
109. Valickas G. *Asmenybės savęs vertinimas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1991.

110. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997.
111. Venar, Kerig P. Psichologija razvitija. Sankt –Peterburg, 2004.
112. Visser J., Daniels H., Macnab N. Missing children and young people with SEBD. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 2005, 10(1), p. 43-54.
113. Vitaro F., Tremblay R.E., Kerr M., Pagani L., Bukowski W.M. Disruptiveness, Friends' Characteristics, and Delinquency in Early Adolescence: A Test of Two Competing Models of Development. *Child Development*, 1997, 68(4), 676– 689.
114. Wicks-Nelson R, Israel AC. *Behavior Disorders of Childhood*. New Jersey: Prentice Hall, 1991.
115. Williamson D.E, Birmaher B., Anderson B.P., Shabbout M., Ryan N.D. Stressful life events in depressed adolescents: the role of dependent events during the depressive episode. *J Am Acad Child and Adolesc Psychiatry*, 1995, 34, p.591-598.
116. Winkley L., *Emotional Problems in Children and Young People*. New York, 1996.
117. Zaborskis A., Žemaitienė N., Šumskas L. ir kt. *Moksleivių gyvenimo būdas ir sveikata*. Vilnius, 1996, p. 40 – 43.
118. Zajančauskaitė L. *Moksleivių moralės normų ypatumai*. *Psichologija*. 1997, 17, p. 59.
119. Žalimienė L. *Socialinės paslaugos*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 2003.
120. Žukauskienė R. Agresyvaus jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų elgesio raidos ypatumai. *Psichologija*, 17(2), 1997, p. 76-90.
121. Žukauskienė R. Fizinė, verbalinė ir netiesioginė agresija: skirtumai tarp lyčių. *Psichologija*, 1999, 36, p. 98-107.
122. Žukauskienė R. *Raidos psichologija*. Vilnius, 1996, 1998.
123. Žukauskienė R., Ignatavičienė K. Eksteriorizuotų prisitaikymo problemų mokykloje tipologija. VII tarptautinės mokslinės konferencijos „Švietimo reforma ir mokytojų rengimas“ medžiaga: mokslo darbai. Vilnius, 2000, p. 273-280.
124. Žukauskienė R., Ignatavičienė K. Kai kurie lietuviškos CBCL 4/18 versijos psichometriniai rodikliai. *Psichologija*, 2001, 24, p. 38– 47.
125. Žukauskienė R., Šimulionienė R. Patterns of extrinsic maladjustment in middle childhood. *Psichologija*, 20, 1999, p. 20.